

Юліян Тарнович

ІСТОРІЯ ЛЕМКІВЩИНИ

Львів 1936.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.	2
ЗАХІДНІ КАРПАТСЬКІ ЗЕМЛІ. ЩО ТАКЕ ЛЕМКІВЩИНА?	3
КОРОТКИЙ ГЕОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ЛЕМКІВЩИНИ.	5
ЕКОНОМІЧНІ ОБСТАВИНИ ЛЕМКІВЩИНИ. (Господарка на Лемківщині).	11
ГЕОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ЛЕМКІВСЬКИХ МІСЦЕВОСТЕЙ	13
ПРАІСТОРІЯ КАРПАТСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.	17
КНЯЖІ ЧАСИ.	21
ВАЖНІШІ ДАТИ ЗА КНЯЖИХ ЧАСІВ 800-1340.	26
УКРАЇНСЬКА ГРАНИЦЯ ВІД ЗАХОДУ.	27
КАРПАТСЬКІ ЗЕМЛІ ЗА КАЗИМИРА ВЕЛИКОГО.	28
КОРОЛІВСЬКІ ПРИВІЛЕЇ.	32
ПОГРАНИЧНІ КАРПАТСЬКІ ОСЕЛІ.	33
ПАНЩИЗНЯНІ ЧАСИ ТА ПОЧАТОК ШКІЛЬНИЦТВА.	43
ЛЕМКІВЩИНА В ЧАСІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.	46
ПОЧАТКИ РЕЛІГІЙНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ КАРПАТСЬКИХ ОКРАЇН.	50
ПЕРЕХІД ГАЛИЧИНИ РАЗОМ З ЛЕМКІВЩИНОЮ ПІД АВСТРІЮ.	53
ПОДІЛ ГАЛИЧИНИ.	54
ЛЕМКІВСЬКА ВЕЛИКА ЕМІГРАЦІЯ.	56
ВИЗНАЧНІ ЛЕМКІВСЬКІ ДІЯЧІ.	61
ДУХОВЕНСТВО В БОРОТЬБІ З ОТРУЄЮ – АЛЬКОГОЛЕМ.	63
СВІТОВА ВІЙНА	65
ЛЕМКИ У НАРОДНЬОМУ ЗРИВІ.	72
ДІЯЛЬНІСТЬ „ПРОСВІТИ" НА ЛЕМКІВЩИНІ.	74
КАРТИНА РОЗВИТКУ І ПРАЦІ ФІЛІЙ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА" У 1931–1932 рр.	80
КАРТИНА РОЗВИТКУ І ПРАЦІ ЧИТАЛЕНЬ „ПРОСВІТИ" НА ЛЕМКІВЩИНІ	82
у 1931-1932 р.р.	82
ВІДГОМІН ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ЛЕМКІВЩИНІ.	82
ЗАКАРПАТТЯ В ІСТОРИЧНОМУ СВІТЛІ.	86
ЗАКІНЧЕННЯ.	89

ПЕРЕДМОВА.

Кинути жмінку світла на Карпатські Землі – я давно бажав.

Зокрема у порі, як різні необізнані, з питомими лемківськими прикметами, зі своєрідним лемківським життям, і непокликані люди, насвітлюють на свою вподобу походження лемківського „племени," вважаю оцю коротку працю необхідною. Тим більше, що стисло наукової праці з обсягу історії Лемківщини, ще не маємо.

Українська Земля на Лемківщині – такою її бачимо продовж віків; вона переходила разом з другими українськими землями з рук до рук; різні народи мандрували по її хребті; гнулася лемківська країна, деколи просякала кров'ю, погинався Лемко під тягарем чужих зазіхань – але встоявся.

Безперечно, що наші брати Лемки були наражені на різні впливи, та через це багато дечого чужого присвоїли собі, одначе в сутті річи – Лемко споконвіку Українець.

Мені також доводилося блукати по манівцях, але правда й туга до своїх, захована в моєму серці, вивела мене на простий шлях.

Горджусь моїми рідними лемківськими сторонами. Я находив у лемківській „хижечці" великі скарби. Це були: народня честь, хрустальні характери, незломна тверда воля змагатися в ім'я великої Правди.

Не шукаю признання ані слави – бо культурну працю для Народу вважаю своїм моральним громадянським обов'язком.

– „Пам'ятайте, щоб ви не посоромили українського імени!" – так нас, учнів сянницької гімназії, навчав дорогий і незабутній наш катехит, о. Др. Роман Решетило.

Ціллю цієї скромної праці – хай буде бодай частинна розв'язка цього блудного колеса, що в ньому знаходяться карпатські окраїни.

Одне маю бажання: щоб ця коротка праця заохочувала других до кращого наукового зацікавлення Західними Українськими Землями.

Дякую на цьому місці Докторові проф. Іванові Крип'якевичові за щирю поміч: ввічливе подання мені властивого напрямку цієї праці, як також вказання відповідних джерел, що послужили мені в цьому завданні. Замічаю також, що Др. проф. Микола Чубатий, з властивою йому безкорисною любов'ю до праці, читав цілий рукопис, за що складаю йому прилюдно щирю подяку. Вкінці щиро вдячний дорогому другові мгр-ові Іванові Коваликові за перегляд рукопису та поміч у справлюванні друку. Зокрема вважаю своїм милим обов'язком надіслати на цьому місці, що до прикрашення цієї книжки надісланими знімками, або готовими клішами, причинилися: Впр. о. Іван Бугера (Милик), о. Петро Андрейчик (Війське), о. кат. Микола Головач (Босько), о. Михайло Горечко (Цеклинська Воля), о. Карло Сальо (Мшанна), о. Теодор Хомко (Кальниця), о. Андрій Злупко (Гладишів), о. Михайло Весоловський (Гирова), о. Михайло Горошко (Яблониця), о. Орест Венгринович (Синів), о. Василь Середович (Туринсько), о. Іван Качмар (Злоцьке), о. Олексій Давидович (Граб), о. Дмитро Ступак (Зиндранова), о. Іван Титар (Ганьчова), Високостойний Добродій Др. Маркіян Дзерович, мгр. Лев Букатович, Др. Я. Фальковський, Степан Вархоляк, Микола Малий, Іван Яремко, Др. Богдан Гнатевич і Др. Омелян Волинець.

Львів, у серпні 1935 р. Юліян Тарнович

ЗАХІДНІ КАРПАТСЬКІ ЗЕМЛІ. ЩО ТАКЕ ЛЕМКІВЩИНА?

Лемківщина – це досить великий шмат землі по обох боках західних Карпат від ріки Сяну й Ужу по Попрад. Цей шмат землі є около сто кілометрів довгий та 60 км. широкий. Тут живе українське плем'я Лемки. Отже Лемки – це українське плем'я, висунене найдалі на полудневий захід тих земель, що є заселені українським народом. Лемки заселяють на просторі 100 км. Карпатське підгір'я з обох сторін Карпат і самі Карпати. До Лемківщини зараховуємо також 16 сіл на північ від Коросна. (Близьанка, з дочерною Гвоздянкою, Малівковд, Баричкою, Полом'ю, Явірником, Гвозницею, Жарновою, Небильцем; Бонарівка з Висоцькими Будами; Ванівка (Weglywka), Красна, Опарівка, Ріпник, Чорноріки.) Ці села окружені вже з усіх боків польськими селами, однак вони найбільше тягнуться до Лемківщини і не улягає сумнівові, що вони колись з нею лучилися.

Глянувши на мапку, бачимо, що границі Лемківщини творять наче трикутник.

На південному сході, стоїть на межі волосадський Бескид, а етнографічна лінія веде здовж річки Волосадки – на північ побіч Середнього Села, займає містечко Угерці та Лісько. Скручує дещо відтак на північний захід коло села Волоської Тиряви, Доброї та Улюча. Потім веде просто на північ до містечка Дунова, до села Явірника, де заломлюється під острим кутом здовж Каньчуги, Маркової, Ланьцута, Туриня – по ряшівський залізничний шлях з Ряшівщини йде через Пстругову, Фриштак, Осібницю, Біч, Луненин, Могильну. Здовж скальського узгір'я сходиться на оселю Вільшанку, через Новий Санч до Старого Санча. Відтак – веде ломаною лінією на Коростенку, залишує по правому боці, чужі тепер для нас села. Від Коростенка займає простою межею гору Рабштин, села Північну, Жубрик, веде здовж гори Скалки, через Мушину, гори Вапенні на Зимний Шпиль, гори Високе, Берестя. Скручує мережковато коло села Мушинки, Тилича, Полянки, Біличну, на Гострий Верх, Бліхнарьську Високу, попри оселі Регетів, Конечну, Радочину з верхом Тисове, селом Тихання. З гори Явористі пнуться на Студений Верх. Забирає дуклянські гори, села: Зиндранову, Черемху, Яселко з річкою Ясель. Губиться в мощанецьких лісах, веде кордонними верхами через вислічанські узгір'я – на південний схід аж по річку Солинку, через верхи Кізлатої гори та Вяселя. Сходить вкінці здовж річки Річиці до Волосадки – волосадського узгір'я.

На цій менш-більш площині тягнеться Лемківщина і по полудневій стороні Карпат; зі сходу від ріки Уж з Уличкою, Лаборець з Цірокою, над долішною Ондавою, Тарчею на полудне, по джерела Попраду, на заході.

Цей трикутник містить у собі в південно-східному кліні балигородські сторони; дещо на північ Лісько з оселями. Вище Сяніччину з Риманівщиною, яка врізується команецьким кутом в межиляборецьку-Калинівщину. Побіч лежить Динівщина з Березівщиною та з Ряшівщиною від півночі. Західню частину займає з гори Новосандеччини – дещо на південь Старосандеччина. Самий західний кут виповнює Коростенщина, з якою межує Горличчина та від півночі Грибівщина. При найдовшому, південному боці трикутника лежать – найдалше від заходу Мушинські сторони з найдалше на захід висуненими селами: Біла Вода, Чорна Вода, Шляхтова, Явірки; по другій стороні Карпат з Остурнею – відтак Регетівщина, Ко-роснянщина з Дуклянщиною, що лучиться на сході з Риманівсько-Сяніцькою округою. Середину цієї карпатської бази, творить Ясельщина й Стрижівщина – на півночі.

Так більш менш виглядає етнографічна карта західних Карпатських земель.

Знову ж, український мовознавець, Йосип Шемлей подає в своїй короткій

науковій праці “Z badań nad gwarą łemkowską” границю Лемківщини, визначену на підставі поданих місцевостей – в дотеперішних мовних записках з лемківських земель. Зокрема цей вчений доповнив ці записки власними матеріалами, що їх записав у 1932 р. в горлицьким та ясельським повітах.

Він пише(Подаємо в перекладі за Шемлеєм): „Поза найдаліше висуненою на захід Остурнею, окруженою селами з польським населенням, суцільний обшар земель, заселений Лемками починається від (ріки) Дунайця. Чотири села: Шляхтова, Явірки, Чорна Вода й Біла Вода получені з лемківськими селами на словацьких землях. Від Жегестова і Зубрика веде лінія на північ, минаючи польську (Др.П.Домбковскі Stosunki narodowościowe ziemi sanockiej, Львів 1926 подає, що ще до XV ст. Лемки там жили) Пивничну, через Малу Вірхомлю (Верховню пр. авт). Велику (Верховню пр. авт) Вірхомлю, Ростоку, Лабову, до Руської Королевої; відси веде через Богушу, Бинчареву, Фльоринку, Вафку, минає польську Ропу, до Шклярк і Шимбарка (польське село, з винятком одної закутини „Над Їздом” і присілка „Долини”); переходить до Великої Мащини і до Малої Мащини, Розділля, Боднарки, до Цеклинської Волі, (У Цеклині число українців мале), до Клопінниці та Перегримки. Побіч Жмигороду лінія веде даліше через села: Березова, Скальник, Кути, Мисцева, Гирова, Терстяна, Риманівська Завдака, (Волоський) і Польський Королик, Балутянка, Вілька, Королівський і Шляхотський Вороблики, вкінці через частинно український Ладинь до Боська. Від (ріки) Вислока побіч Боська – даліша північна лінія Лемківщини веде, зближаючися до коліна Сяну коло Волоської та Сільної Тиряви в Сяніччині; відси вертає на південь річкою Ославою (дещо на схід) через села: Старе Загіря, Великополе, Куляшне, Туринсько до Лупківського просмику. Дальшою границею Лемківщини на сході (на Закарпаттю пр. авт.) є ріка Вирава, лівий доплив Лаборця (село Збійне виказує сталий наголос, побіч деяких слів з рухомим, або „перехідним” наголосом). Усі місцевости на захід від Вирави, зокрема від Лаборця з українським населенням у бувших зеплинським, шариським і спішським комітатах (адміністраційна одиниця на Угорщині, з власною управою, відповідає давній російській губернії; існує від X в. пояснення наші), належать до Лемківщини і тамошнє населення зве себе Лемаками (Лемками).”

Ця саме праця, разом з другою, дослідом Професора Д-ра Івана Зілинського „Лемківська говірка села Явірок”, на підставі мовних дослідів, доказують, що говір Лемків є в цілому українським говором та, що Лемко споконвіку Українець. Найкращий на це примір, говірка села Явірок, що хоч це село дуже висунене на захід і знати на ній сильний вплив мов словацької та польської, то в своїй мовній основі, говірка цього села належить лише до українських говорів.

Крім цього, ще в минулому сторіччю вчені дослідники, мовознавці такі, як Іван Верхратський, український педагог, природник і філолог (1846-1919), дослідник галицько-українських говорів написав „Про говір галицьких Лемків.” Львів 1902. і багато наукових праць з ділянки етнології (грецьке слово: народознання) і діалектології (гр. сл. наука про говірки), як також Оляф Брок, професор університету в Осльо (Норвегія), норвезький філолог, дійсний член Наукового Товариства Шевченка, автор знаменитої слов'янської фонетики „Slavische Thonetik” і „Очерку фізіології славянської речи,” описав діалект-говірку села Ублі на Закарпатті – оба вказали в цілій основі, що лемківська говірка виходить з українського говору та в лише в тій площині треба її досліджувати.

Тоді згадані праці Й.Шемлея, проф. І. Зілинського, проф. І. Верхратського та

проф. О. Броха разом – це доказ, що Лемківщина споконвіку українська земля.

КОРОТКИЙ ГЕОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ЛЕМКІВЩИНИ.

Лемківщина, це гірська країна. Карпати, прозвані також Верховиною, діляться на Низький, або Лемківський Бескид, що межує на сході від джерел Сяну з Високим або Бойківським Бескидом.

Лемківський Бескид невисокий, доходить усього до 1.125 м. і нестрімкий, прорізаний багатьма провалами й широкими долинами. Лемківські гори займають при кордонному краї Карпат від сходу Кізляту Гору з Вяселем, Загірянські верхи, Тиравські, Вільховецькі, Білогорські, Лішнянські узгір'я, що разом зі Сторожівськими горбовинами вінком оточують Сяніцькі Землі. Далше розтаборились Команчансько-Лупківські високорівні, Вислочансько-Мошанецькі верхи, Дуклянські гори, Діли, Губині, Явірники, Габурі, Кичери, (Кучери), Мережки. Від заходу сторчить Студений Верх, Явориста гора, верх Тисове, Бліхнарська Висока, Гострий верх, Високі гори з Берестям, далше Зимний Шпиль, Вапенні гори та Скальські узгір'я над річкою Скалкою.

Карпати – є зморшковими горами й стоять у зв'язку з великою системою зморшкових гір, а саме з Альпами й Балканом.

Західні Карпати тягнуться від Дунаю по Попрад і Торису; зложені з пісковиків і лупаків флішевого характеру – на сході по Сян і Ляборець. Серед цієї смуги, м'якої своїми формами, розсіяні вапнякові скалиці, наїжені та гострі. Найбільш їх над Дунайцем (Пеніни в Зах. Бескиді 982 м. вис), над Руським Поток (Високі Скалки 1.052 м. вис.) і Попрадом. На південь від Низького Бескиду тягнеться смуга вигаслих вулканів, Пряшівсько-Токайські Карпати (1.092 м. високі).

Для переходу Карпати – не важкі, багато просмиків, тому комунікаційні відносини досить добрі.

Між цими горами, ріка Сян прорізується срібною лентою (прозваний – “срібнолентий Сян”), що бере початки з Карпат в околицях містечка Сянок (Сянки), з притокою Вислока, впливаючого з Вислічанських верхів, з малими побічними Тарчою – або Моравою, побіч загір'я з Ославою і багатьма гірськими рвучими потічками; далше пливе Вислока, Біла, Роп, що разом плывуть з Сяном до Балтійського моря. Західню Лемківщину прорізує Дунаєць з Попрадом, що впливає з південного боку західних Карпат.

Закарпаття зрошує зі сходу Уж з Уличкою, Вишава, Ляборець з Широкою, Ондава і Тарча на полудне. Усі карпатські ріки і річки багаті в рибу. Русла рік виложені твердим камінням, зернистим піском, що надається до всіх будівельних і технічних робіт. Карпатські ріки повирізблювали продовж віків глибокі корита, яких спад на просторі одного кілометра доходить до сто метрів. Така стрімкість надається до примінювання сили води до витворення великанської енергії що неї можна гнати величезні машини.

Береги рік завалені великими камінними брилами зламами скал, будівельного-тривкого матеріалу. Однак це все на жаль лежить невикористане.

Зате лемківська земличка кам'яниста, вбога піскувата, годує своїх мешканців одною тільки бульбою та вівсом. Гірські пасовища лихі, порослі ялівцем і терниною.

На Лемківщині гірське підсоння: літом багато дощів, хмари задержуються на високих гірських ланцюгах Карпат, тому в літі часті зливи і громи, а зимою навала

снігу. Безпереривні вітри в дуклянському, короснянському, яслиському та лупківському просмиках.

Земля здебільша кам'яниста, неврожайна, тому Лемки мусять важко працювати, щоб з неї прожити. У багатьох селах немає доїздів до поля, бо вода щороку вигортає вузькі гірські доріжки, зісувається земля, так, що Лемко часто мусить на хребті носити навіз – або цілий свій дорібок. Одначе Лемко не живе тільки з управи ріллі; він плекає худобу – славні річні торги на воли в Рогах на Лаврентія, в Риманові на Вартоломея, давніше в Перегримці та в Бардиєві. Продає також дерево, ялиці, смереки, буки, займається перерібкою сирого дерева на тесані, різані або колені бельки, лати, дошки, протесі, гонти; вивозить до міста опалове тверде букове, або ялове дерево, стовпці та латки до огорожі, займається рівнож мистецьким виробництвом з дерева. Одначе без огляду на те, багато, бо до війни майже з кожної хати виїздило одно або двоє челяди до Америки, Канади – на заробіток.

Зима в Карпатах довша (до ½ року), ніж на долах. Ліс на підніжжі Карпат на заході буковий, поволі переходить у шпильковий (ялиця, смерека). Поза межею лісу ростуть трави й „жереп" – карловата гірська сосна.

У самих горах збіжжя пізно дозріває; сіють переважно, яре збіжжя, озимина вимерзає, або випріває під грубими верствами снігу, натомість підгірські сторони надаються до плекання городовин і гарних овочевих садів.

Лемківська земля багата в різні підземні скарби. Побіч нафти, залізної руди, покладів земного воску, гіпсу, будівельного каміння і твердого дорогового шутру в карпатських ріках, найбільше багатство Лемківщини – це лічнічі – мінеральні джерела в Щавниці, Криниці, Жегестові, Риманові, Івоничу, Вірхомлі, Висовій, Вапеннім, Перегримці, Ганьчовій, Радоцині та в інших. Взагалі на цілому Лемківському Підкарпаттю та Закарпаттю знаходяться неоцінені природні скарби, – одначе Лемко з тих скарбів немає майже ніякого хісна.

Колись Карпатські сторони були густо залісені, сьогодні тут є вже багато лисих прогалин. Також із численної звірини і пташні мало нині лишилось, медведів та рисів уже зовсім немає, а вовків, диків і лисів щораз менше; зате багато заяців і серн.

Лемківські узгір'я багаті у всілякі „Божою рукою" дані овочі, ягоди, горіхи, черешні, безліч лічногого зілля та медодайних рослин.

Лемківщина, це одна з найкращих гірських країн, з питомим собі населенням і оригінальною багатою культурою.

Ціла Лемківщина, це та частина галицької землі, якій найбільше судилося відчути на собі натиск чужих народів та їх володарів зі заходу та полудня, яку найскорше відірвали від матірнього пня та піддали владі чужих держав. Та, що ці держави були часом сильніші й мали за собою поміч світських і церковних зверхників, легко було їм підпорядкувати собі цю частину української території, що сягала від Сяну (далеко на захід), легко було присмирити бідне лемківське плем'я. Одначе самі чужинці, що натискали на нашу країну зі сходу, другі з полудня і з півночі, з часом самі підпадали під вплив нашої культури, в старовину дуже високої (будова церков, чудові питомо-лемківські пісні, звичаї-обичаї) та поволі самі українізувалися, але одночасно ця частина нашого народу, що була наражена на натиск із заходу, зачинала звільна слабнути, піддаватися сильнішому противникові та затрачувати свою окремішну народність.

Цим пояснюється, що наші західні та полудневі сусіди зачали чимраз більше зростати в силу на нашій землі, тимбільше, що багато наших людей, навиклих до

вигоди, переходило звичайно доволі скоро туди, де було забезпечене спокійне, безжурне життя. Цим треба пояснити, що ми поволі втратили й бояр і міщан, що при народности та вірі зісталися самі селяни, цим також треба пояснити, що на Лемківщині лишилося так мало пам'яток української давнини.

Про походження Лемків наука до тепер не могла багато сказати. Самі мешканці гір звуть себе не тільки Лемками, а також до недавня звали себе Руснаками, руськими людьми, тепер уже й Українцями. Назва Лемко є чисто українська. Лемко або Лемчак – ця назва пішла від слова на Лемківщині загально вживаного „лем," а подекуди звучить „лен," або „нем," це значить: йно, щойно, тільки (лише, лишень). З початку мабуть ця назва була призовкою, що правдоподібно вперше вийшла від сусідних бойків. Оба ті „племена" взаємно передразнювалися. Бойки називали своїх сусідів „лемками" від лем," а лемки знов „бойками" від частиці „бойє." За Карпатами називаються звичайно „лешаки," коли вживають частиці „леш," або „лишаки," коли вживають частиці „лиш"-тільки. З часом ті назви затратили призивне значіння та тепер не мають найменшого відтінку погорди ані легковаження.

Расово Лемки, це чистий етнічний тип, – чужі домішки дуже невеликі. Лемки рішучо належать не до чужих народів або племен (Шведи, Румуни, Волохи), як думали деякі дослідники, але до Українського Народу.

Кілько є всіх Лемків? По цей бік Карпат, на нашій стороні живе понад 250 тисяч Лемків, на Закарпаттю 150 тисяч, знову на еміграції в Америці, Канаді, Аргентині, Бразилії живе поперх 250 тисяч. З давна осіли та живуть Лемки в Югославії, в околицях Бачки, звані бачванські Лемки, около 50 тисяч. Також на мадярських землях, в околиці Нірешгази за Тисою (ріка на Уграх впливає до Дунаю) поселились перед війною 4 родини з Лосього к.Ропи та 8 родин з Климівни в Горличчині.

Отже разом усіх Лемків-Українців живе понад 650 тисяч.

Ростом Лемко стрункий, кремезної будови, добре розвинений та сильний. Він круглоголовий, його очі здебільша і волосся темної краски; хоч у деяких селах, пр. в Трепчі, Дарові, Мошанці наглядно в Одреховій к. Заршина, Лосє (чудові лосянські блондинки) переважають ясноволосі типи та синоокі. Жінки стрункі, веселі, мрійливої деколи вдачі, красні, здорові під кожним оглядом і на пречуд працюваті. Переважають красуні чорноброві, кучеряві, зі смаглим личком (Великий Вислік, синоокі – білолиці в Боську і Синеві під Римановом, русяві Крампна, Дуклянщина ітд). Лемко до всього здібний, розуміється – доброго: що очі бачать – руки роблять; він підприємчивий, хвацький та чесний. В біді ратують себе взаємно, помагають собі, поважають і шанують себе та свою окремішність.

Вдача Лемка загартована, тверда, рішуча та статочно-розважна. Лемко любить довго терпіти, але біда тому, хто його напастував би; не дарує п'яди землі; він зрісся з горами, полюбив їх як рідну матір, дорожить ними. Тут і його світ.

Расова спільнота Лемка з Українським народом, краса, сила й плодovitість – це міцна запорука і багатство його майбутности.

Приріст населення нічим не спинюваний, нормальний; кожна лемківська хижечка повна робучої челяди, а піч повна дітей. Челядь кидається на всі сторони, щоб вижити себе та прожити. Жадна тяжка праця не відстрашує Лемка, він потрафить на рівні з американськими мулами – працювати в американських копальнях, щоб допомогти залишеній рідні в Карпатах. Лемко знаменитий рільник-фармер у Канаді, добрий пастир-годівельник в Аргентині; ощадний купець-промисловець в Америці.

Лемко – це прастаре українське расове плем'я, що в своїм говорі задержало

донині дуже багато старо-українських слів як: гуслі (скрипки), гудак (скрипак), сипанець (шпихлір) і т. д. Найзамітнішою прикметою лемківської говірки є постійний наголос на передостатнім складі слова (вода, вікно і т. д.). Через вікове сусідство з поляками і словаками мають лемки в своїй мові (бесіді) багато чужих слів. Однак лемківська говірка належить до української мови і тут бере свою основу і підложжя.

Звичаї та обичаї. Лемко в нічому не остався позаду своїх братів Українців. Справляє гучні хрестини, шумне весілля, повне життя і співу. Святкує „собітку" в день Івана Купала, любить празники (кермеші), обходить Великодні Свята, пишучи своєрідну питому лемківську писанку. Також і Різдво багате в різні обрядові звички та вірування. Зокрема велику вагу прив'язує до свята Йордані, Покрови Пр. Богородиці, Спаса, Вознесення, св. Миколи, св. Андрея, св. Юрія, св. Димитрія. Лемківське життя оплетене та окутане чудним повір'ям, оснуванім багатьома переказами, що їх переказують з рода в рід і віруваннями-забобонами.

У цьому багато знаходиться спільного цілому укрїнському народові, що разом з питомою лемківською народньою ношею лучить Лемка з усім що своєрідне, з діда прадіда – українське.

Пісні. Серед різних обставин, твердого життя, витворили мешканці західних Карпат, ці тихі працівники – Лемки – багату пісенну культуру. Українські знавці доказують, що так, як українська мова ділиться на кілька говірок, між якими є лемківський говір, подібно також і українська пісня – ця мова душі має дві головні відміни Відміни ці не є дуже давні, є новішого походження. Одна частина, це східна - придніпрянська, більше поступова, друга частина карпатська (гірська) більше старинна. Тут саме належать між іншими й наші лемківські пісні. Лемко, що не любить з природи новостей, не спішився, щоб і свою пісню змінювати. До тепер ще співають старі типово українські, обрядові пісні, як: Колядки: – Гаса, хлопці до ряду,

–Пропиємо коляду!

–Пришли-сме ту щедрувати,

Чи готови колачи? Щедрий вечер, добрий

[вечер і т. д. Весільні: Позерай, пані матко (2),

Ци ся виют вінці гладко? (2).

Ци зте нам ту раді, ци зте нам не раді?

Як зте нам не раді, то підеме з тади.

В нашім дворі став, де я ся ту взяв.

Ходив єм по Україні, люди мі тя нараїли,

Пан Біг мі тя дав.

(Співають в селі Милику, к. Мушини. Іван Бугера „Українське весілля На Лемківщині, Львів 1936)

–Коло той хижи зіля (2),

Зачинатся весіля (2).

–Сияла зірка, сияла,

З ким ти Марусю шлюб брала?

З Тобою Яньчику – з Тобою,

Як ясний місяць з зорею, з зорею!

Гаївки: (останки гаївок у піснях, що втратили обрядове значіння):

–До сашу дівчатко, до сашу,

Будеменя любити до часу.

Ищи сашовина не зишла,

Уж ся наша любовть розишла.
Ей ся голя, лелія –
Што-же мі ся в брудку превія. –
Ой горіла липка, горіла,
А під ньов милейка сідила! і т. д.
Обжинкові:
Вийдь же, газдине, до нас
Одбер віночок од нас
Не вийдеш си го купіц,
Пуйдземе ци го препіц. (Впливи словаків).
А наша їмость не пишна
На воротойка вишла.
Ой спи, їмостю, доволі –
Кедь маш вшитко в стодолі.
Колисанки: Єй, а, я люлю мі, люлю –
Ой під дзелену дулю –
Єй дуля ся розвіє
Єй дітину прикриє, і т. д.
Люляй же ми, люляй,
колишу я тебе, А кет ти мі вснеш,
То я лишу Тебе, і т. д.
Ой сину – мій сину,
я про тебе гину:
Ни во дни, ни в ночи,
нігда не спочину...
Коломийка:
Йде козак берегами,
підківками креше-
За ним – за ним шварне дівча,
черешеньки несе.
Єй вишла я на гірку
повідам казаня,
Єй, найби мі, мамуся –
винесла сніданя і т. д.
А на наші салашині
сталася новина,
А юж наша Марисенька
породила сина і т. д.
Шумки: Коб я била біду знала,
Не йшла заміж, лем гуляла.
Гоя гоя, гоя-гоя
Головонькож бідна моя і т. д.
Козачок:
А Боже мій, Боже мій,
Де ся подів розкіш мій?
Дує вітер по росі,
Юж по моім роскоші.

Еміграційні:

Ой подме же ми подме,

си з мадярського краю.

А, бо на нас, Мадяри,

ей криво позираю(ть).

–В Гамерице, в сальоне, в сальоне,

Пиют віно братове, братове...

В старім краю, при обичаю,

Жена барз бідує, пізно лігат, рано стас,

діти годує.

Пише листи до нього, до мужа свогого:

Приїд мужу до дому, діти плачут,

видіти хотят няня мойого.

Він їй так одписує, што уже не приїде,

Бо го, доля глибока й дорога далека –

Спіткала – не Гамерика. І саме ці місцеві пісні творять разом зі старими типову, лемківську пісню, що своїми основами і підложжям належить до одного всеукраїнського-матірного пісенного осередка. Творить з ним, зливається в одну українську пісенну культуру і тим самим і національну єдність. Осередком правдиво-лемківської пісенної старинної культури є безперечно села: Висова, Ліщини, Маластів, Смерековець у Горличчині,(Це на основі твердження Впр. о. Декана Степана Корнови, теперішнього пароха в Висовій, к. Горниць) знову Тарнавка, Вислочок, Полави в Риманівщині, Зидранова, Барвінок, Тилява в Дуклянщині, Милик к. Мушини.(Іван Бугера, Українське весілля на Лемківщині, Львів 1936 р.)

Не даром то кажуть, що „українець співає цілий рік і цілий вік." Бо й справді, коли тільки уявимо собі цю безліч лемківських обрядових пісень, колядок, щедрівок, веснянок, весільних, обжинкових, копалових, рекрутських і зв'язаних з еміграцією за Океан, або над Тису на жнива, то побачимо, що пісня оповила чарівним серпанком не тільки життя Лемка від колиски до могили, але й обняла в свої рамена все минуле Лемків і про лемківську окрасу, від давня до сьогодні. У піснях дає Лемко вислів усім проявам людського кохання, що все одушевлене, все дороге, опромінене найкращими поривами душі й серця, ніколи не звужується до змислової, тілесної жадоби. В душі Лемка живе ніжне поетичне почування, яке виливається в сумовитій мрійливості. Своєрідне, незрівняне своїми лемківськими формами, мальовничістю й доцільністю – церковне будівництво, зв'язане й обняте в рямці гарних лемківських звичаїв та обичаїв, витворених у своєрідному гірському тихому середовищі – задержало Лемків у спільноті з українським матірним пнем.

Глибока і тверда віра допомогла Лемкам перетерпіти багато страхіття, пережити панцизняний гніт і використовування, вона заохочувала до оборони та до боротьби. Тож до життя й тяжкої боротьби за своє існування в горах, Лемко ставиться, як найкраще. Шукає в життю краси й радості та спромоги виявити свою окремішність. Битий тисячелітнім лихоліттям – Лемко дещо приник і посумнів, але не потонув у безнадійній меланхолії; хоча часом замкнувся в собі й став недовірчивий та байдужий для справ будня, то при кожній нагоді, нерідко в горю та нещастю, стає перед нами, як людина із здоровим, деколи може зідливим гумором.

Лемко каже „чужого не хочу, але свого не дарую"; це вартісна прикмета, що найкраще характеризує всіх Українців і Лемка, в минулому й сучасному.

До того, що він, не посягав по чуже, тратив своє, Лемко пізно додумався...

Але староукраїнська висока культура мала у собі стільки життєтворчої сили і таке глибоке коріння запустила у народню масу, що цінностями її нарід і на Лемківщині міг пережити часи лихоліття. Хоч багато затратилося і пропало, то збереглося найважливіше, – любов і пошана для традицій, почування окремішності, переконання, що Лемківщина українська з діда-прадіда, що тільки на нашій землі можна щасливо жити.

ЕКОНОМІЧНІ ОБСТАВИНИ ЛЕМКІВЩИНИ. (Господарка на Лемківщині).

Гарні спогади задержалися до сьогодні між Лемками про давні, добрі, безжурні часи; тоді саме великі череди овець паслися серед карпатських верхів, – Лемко був ситий, приодітий, не „банував" як він каже, без роботи і хліба.

Однаке, випас овець, обмежений знесенням сервітутів (право вживання) підупав значно в другій половині минулого століття, та через це нужда начала заглядати до лемківської хати. Другою ще важнішою причиною зубожіння Лемків – це пуста, ялова каміниста земля, що обмежує всі способи розумної та поступової рільної господарки. Брак хліба, брак праці-заняття, ця непосидючість Лемка примушувала його шукати нових джерел прожитку.

І не дивно, що з поміж Українців, перший Лемко відкрив Америку. Найбільший відсоток емігрантів з Галичини до Америки – це Лемки.

Але й до Америки не кожному судилося виїхати. Або не було на кого хату лишити, або треба було наперед відслужити військо – а тоді ще наш брат Лемко відбував військову службу 12 років, або вкінці не кожний Лемко надавався до еміграції. Залишений в горах Лемко не пропадав; він кидав собою на всі сторони; ходив з косою до підгірських дворів, або аж на доли, на Поділля. Багато Лемків ходило на жнива над Тису, Дунай до угорських панів і в цей спосіб добували хліб на зиму і передновок. Деякі торгували домашніми тваринами, інші занималися хатнім дрібним промислом, тощо.

Найкращою ціхою тодішнього Лемка – його самовистарчальність. З поміж усіх галузей народнього лемківського промислу – ткацтво висувається на перше місце. В північних частинах сандецького, горлицького, ясельського, короснянського повітів – майже в кожній лемківській хаті находимо ткацькі варстати. Ткацький промисл Лемків – полотняний, ані також суконний не є обчислений на збут. Лемко не любить продавати своїх ткацьких виробів, тому саме ця господарська галузь приносить Лемкам великі користи, бо дає тривале полотно на білля та сильне сукно на одіння. В парі з цим повстають зарібкові підприємства (ступи до втовкання сукна, т. зв. фолюші). що ослужують всі дооколичні села.

З історичних оглядів треба згадати про закинену сьогодні торгівлю овочами. Давніше, як не було кордону (зеленої смужки) між Галичиною и Уграми – отже не було також цлової сторожі – тоді Лемко з околиць Великого Висока, Сукровиці, Вільхової, Тихані, Грабу, Тилича Лелюхова і Мушини – купував на Уграх вчасні овочі винограду, трускавок, яблук і. т.д. і розвозив їх по дворах, запускаючися аж по Бохню і Краків.

До далеких мандрівок належала також торгівля вівцями. Славні лемківські вівчарі – Філько з Кролика, Ваньо Семанів з Тарнавки, Онуфрій Беймук з Лабової та інші з Устя Руського і Ждині ходили рік-річно до Семигороду, купували спільно

сотки овець і гнали їх до Пільзна, Тихова, Тарнова, або аж на Шлеск – як вони називали – „до Білої”.

Сьогодні торгівлею овець і других домашніх тварин займаються мешканці села Рихвальду, горницького повіту, Синева, Прусіка, деякі з Вороблика – сяніцького повіту.

Ще важнішою підставою лемківського гірського життя – це деревний промисл. Ліс є для Лемка оконечним джерелом доходу. В деяких селах, положених серед густих, старих лісів, пр. Чорна Вода, коло Шляхтової, Дальова к. Яслиськ, Мощанець, Суравиця, Дарів, Суровичні Поляни в Риманівщині – мешканці займаються стинанням, чищенням, доставою ялиць, смерек, буків до місцевих тартаків, або до залізниць і міста.

Перерібка дерева на промислові предмети слабо розвинена. Лемко робить на свої потреби гонти, теше протісся, лати, бельки.

Головним осередком дрібного деревного промислу є село Новиця в Горличчині. Туть роблять при допоміж простих, ручних токарок і викривлених ножиків дерев'яні ложки, пуделка, коробочки – „ящички” – і дитячі забавки. З Новиці виріб ложок поширився до Ліщин і Баниці. В перших роках по світовій війні, вироби з Ліщин і Новиці, горлицькі жиди висилали цілими вагонами до Америки; сьогодні експорт цілком занепав, тому Лемко бере свій товар на плечі та мандрує з ним по всіх галицьких торгах і ярмарках. У парі з дрібним деревним промислом – розвивається також у повоенній добі різьба, себто вироби з вирізуваними прикрасами. Осередком збуту цього нового на Лемківщині промислу стають живці в Криниці, Жегестові, Івоничу, Риманові; самі знову різьбарі – шніцирі – походять з Білянки, (горлицького повіту), зі Завоїв к. Риманова, з Вільки коло Климківки та з Балутянки (коростянського повіту), що різьб'ять різні посудини і фігурки святих і пересилають і разношають їх до всіх підгірських міст.

У селі Шляхтова, коло Щавниці – роблять гарні дерев'яні скринки, у Святковій – ясельського повіту, плетуть кошики з гнучких ялівцевих коренів, у Вороблику під Римановом виплітають коші до воза й розвозять їх на торги до Риманова, Коросна, Березова, Сянока й Ліська. В Перегримці, ясельського повіту – роблять березові мітли на всі карпатські торги.

Третім з ряду важним заняттям Лемків є каменярство. Цей промисл зосереджується головно в селі Бортне, Перегонина, горлицького повіту, Крамна, Фолюш – ясельського повіту, Риманівська Посада; Лемки витісують в піскового каменя – млинські великі камені (на замовлення – крампнянські млинські камені були знані ще в 1811 р. в Перемишлі – як найкращі), малі жорняні камені – головно з Рим. Посади, Ла-дина, бруски до гострення ножів і камінці до коси (оселки) з Цеклинської Волі, коло Цеклина. У деяких сторонах Карпат треба добувати каміння до цих виробів під землею – тому в старих документах каменярів на Лемківщині звуть „гірняками”. В теперішніх часах каменярство переходить у кращу форму, у форму роблення нагробників, придорожних хрестів і святих.

Цікавим також об'явом мандрівного лемківського промислу – це дротярі. Це переважаючий відсоток мешканців бідного села, Біла Вода, на полудневий схід від Щавниці. Вони мандрують по цілій Галичині, заходять аж до Львова і дальше на схід; багато їх також заробляє в Познанщині та в Корінній Польщі.

З промислом Карпатських Земель в'яжуться початки мандрівної торгівлі мазею і шмаровилами до возів. Цим займаються від давніх часів мешканці села Лоссе,

горлицького повіту; добуваючи зі земної нафтової ропи в своїм селі – відповідні частини, виробляли вони окремі шмаровила до возів і питомо-лосянськими, критими возами розвозили – як вони називають “мазю” – по всіх сусідніх краях – здовж угорського низу, через Покутську височину, відпочиваючи в Кишиневі, головному місті Басарабії – або Ряшівським шляхом, через Перемишль, Львівські Землі, Поділля, зачіпаючи Гуцульщину – переїздили ріку Збруч та широкими степами України, заїздили в глиб Росії. Зновуж другі мазярі запускалися своїми мазярськими возами просто на північ; переправлялися через Вислу, через Люблин, відтак Волинські Землі – аж-до сьогодняшньої Лотви. Деякі мають тепер свої склади в Люблині та Варшаві. Дещо менше займаються торгівлею мазі – смаровил – мешканці сусіднього села Білянки, що розвозять у великих дерев'яних коновках-посудинах або носять густу, буру рідину – дьоготь, з перегінки кам'яного вугілля, дерева, й ін. річовин, уживаний до смазування осей при возах, як засіб проти гниття; дьоготь з березового дерева (вживається) до виробу юхтової шкіри, також до мастей, при лікуванні шкірних хоріб, або до ве-терінарійних цілей.

На закінчення годиться рівнож згадати про велику управу цибулі та чоснику в селі Трепча під Сяноком, Босько і Синів, обіч Риманова. Мешканці тих сіл засипують рік-річно риманівський, сяніцький, березівський, короснянський та ліський ринки чосником і цибулею. Деякі доставляють возами цибулю до Тарнова, Стрижова, Фриштака; відси вагонами до Швеції й Норвегії. При тім посередники (розуміється жиди!) використовують населення Карпат, понад 150-200%.

Потішаючим об'явом лемківського життя – зростаюче під теперішню пору зацікрвлення садівництвом і пасічництвом (а колись мусіло пасічництво добре розвиватися, коли навіть стрічаємо такі назви сіл, як Бортне (Бортне село, поле...) (бортне: зн.обильне в пчоли, в мід). В королівському Виробнику було перед війною багато пасік, одначе еміграція до Америки припинила розвиток цієї корисної господарської галузі). Ці дві галузи господарки можуть змінити образ Західних Карпат та тим самим піднести добробут лемківського населення на бажаний рівень всіх Українських Земель.

ГЕОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ЛЕМКІВСЬКИХ МІСЦЕВОСТЕЙ

- 1.Остурня.
- 2.Великий Липник.
- 3.Фільварки.
- 4.Камінка.
- 5.Літманова.
- 6.Біла Вода.
- 7 Чорна Вода.
- 8.Явірки.
- 9.Шляхтова.
- 10.Орябина.
- 11.Крампах.
- 12.Мнишок.
- 13.Сулин.
- 14.Старуня.
- 15.Легнава.

16. Орлів.
17. Уяк.
18. Матисова.
19. Жегестів.
20. Злоцьке.
21. Жубрик.
22. Велика Верховня.
23. Мала Верховня.
24. Криниця.
25. Тилич.
26. Нижня і Вижня Мохначка.
27. Нова Весь.
28. Ростока.
29. Матієва.
30. Лабова.
31. Руська Королева.
32. Богуша.
33. Бинчарева.
34. Фльоринка.
35. Нижні і Вижні Брунарі.
36. Чорна.
37. Спїтниця.
38. Чертіжне.
39. Бересть
40. Чирна.
41. Баниця.
42. Ізби.
43. Білична.
44. Вафка.
45. Лосє.
46. Білянка.
47. Шимбарк.
48. Рихвальд.
49. Руська Ропиця.
50. Велика і Мала Мацина.
51. Розділля.
52. Бондарка.
53. Цеклинська Воля.
54. Усте Руське.
55. Новиця.
56. Маластів.
57. Пантна.
58. Бортне.
59. Смерековець.
60. Ганьчова.
61. Висова.
62. Блихнарка.

63. Нижний і Вижний Регетів.
64. Вірхне.
65. Баниця.
66. Гладишів.
67. Крива.
68. Радощина.
69. Граб.
70. Оженча.
71. Воловець.
72. Ростайне.
73. Святкова.
74. Клопітниця.
75. Переглимка.
76. Березова.
77. Скальник.
78. Кути.
79. Дошниця.
80. Крамна.
81. Мисцова.
82. Гирова.
83. Поляни.
84. Вільховець.
85. Мшана.
86. Теретяна.
87. Тилява.
88. Смеречне.
89. Тихання.
90. Риманівська Завадка.
91. Волоський Королик.
92. Балутянка.
93. Вілька.
94. Ладин.
95. Королівський і Шляхотський Вороблик.
96. Босько.
97. Яслиська.
98. Липовець.
99. Суровичні Поляни.
100. Вижня Воля.
101. Яселко.
102. Суровиця.
103. Дарів.
104. Великий Вислік.
105. Карликів.
106. Старе Загір'я.
107. Великополе.
108. Куляшне.
109. Кальниця.

- 110.Щавне.
- 111.Туринсько.
- 112.Явірник.
- 113.Команьча.
- 114.Чистогорб.
- 115.Лупків.
- 116.Чорно ріки.
- 117.Красна.
- 118.Бартківська Воля.
- 119.Ріпник.
- 120.Петрушева Воля.
- 121.Опарівка.
- 122.Бонарівка.
- 123.Гвіздянка.
- 124.Яківяни.
- 125.Черче.
- 126.Ястряб.
- 127.Київ.
- 128.Лівів.
- 129.Гольцьова.
- 130.Знахів.
- 131.Курів.
- 132.Луків.
- 133.Кружлів.
- 134.Фричка.
- 135.Петрова.
- 136.Цеголка.
- 137.Вижні і Нижні Товарожці.
- 138.Комлоша.
- 139.Мохерів.
- 140.Варадка.
- 141.Нижний Орлик.
- 142.Вижний Орлик.
- 143.Мирошів.
- 144.Кешківці.
- 145.Кружлівка.
- 146.Вапенник.
- 147.Бодружал.
- 148.Крайнянська Чорна.
- 149.Доречне.
- 150.Чертіжне.
- 151.Калинів.
- 152.Габурь.
- 153.Борів.
- 154.Межилаборці.
- 155.Чабини.
- 156.Пстрина.

- 157.Збійне.
- 158.Свиндик.
- 159.Синів.
- 160.Рудавка Риман.
- 161.Тарнавка.
- 162.Вислочок.
- 163.Одрехова.
- 164.Пулави.
- 165.Сенькова Воля.
- 166.Заршин.
- 167.Новосільці-Гнів.
- 168.Дубрівка.
- 169.Чертеж.
- 170.Трепча.
- 171.Вільхівці.
- 172.Волоська Тирява.
- 173.Улюч н. Сяном.
- 174.Шляхотська Добра.
- 175.Іздебки.

ПРАІСТОРІЯ КАРПАТСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.

Про початки людського життя в Галичині, зокрема на західних українських землях, про первісну культуру наших пра-прадідів не багато знаємо. Також лише зі скупих джерел і знахідків довідуємось, який був початковий устрій та серед якого середовища й обставин боролись перші люди в Карпатах за своє існування. Що ці люди мусіли звідкись прийти в Карпати і перейти цілий ряд розвоєвих степенів – це не улягає сумнівам; інакше не могло бути.

Сліди первісного чоловіка в Західних Карпатах находимо з часу тривання камінної доби. На це вказує печера в Пекарах (Др- Ярослав Пастернак, Коротка Археологія Західно-Українських Земель, у Львові 1932, Видання Богословії. Ч. 11–12.), (Краківські Землі). Сей нарід мав прийти з півдня та приніс свою культуру з балканського середовища; жив у печерах, де при вогнищах залишилося по ньому багато костей з дикого коня, що його м'ясом чоловік тоді залюбки живився. Як довго тривала ця камінна доба, з грецька звана палеолітом, годі точно очеркнути.

По старшій камінній добі прийшла молодша, а переходовий час між ними обома називаємо середньою камінною добою або мезолітом. Підсоння було тоді тепле й сухе, у нас росло багато шпилькових і листкових лісів, а в них жили олені, дики та лосі, на яких полював тодішній чоловік. Він жив залюбки на піскових незарослих надмах, як кочовий ловець, де лишив по собі сліди вогнищ-стоянок та робітень кремінного знаряддя.

В дальшій добі т. зв. неоліту, під впливом зміни природніх обставин, зросту лісів, мочарів і вищого стану води в ріках, чоловік витворює перші форми осілого громадського життя, гуртує свої житла в менші сталі оселі, закладає біля них погребнища вже з певним порядком, стає хліборобом, держить рогатий скот і пса до помочі пастухам та винаходить гончарство і гладження кремінного, а відтак ще й вершення камінного знаряддя. Місця осідку чоловіка цей доби розкинені над Сяном в

околицях Ярослав'я – Сіняви та над Вислою кругом Кракова. На рухомих пісках зустрічається там багато слідів кременярських робітень та стоянок з убогим інвентарем, що вказують радше на нарід ловецький більше кочівничий ніж хліборобський. В цій добі, задля посухи в наддунайських краях, рушили численні хліборобські осадники з своєю культурою між іншим через Моравію на Шлеськ, а звідтам до західньої Галичини, на вільні від лісів землі (леси), і замешкали. У своєму поході на схід дісталися ці розсадники нової культури здовж північного берега Висли в околиці Сандомира, а звідтам одна їх громада подалася здовж Сяну на південний схід. Вони принесли зі собою нову форму знаряддя – кремінні серпи, сокирки, миска на високій пустій ніжці, посудини у формі човників з плоским дном та кухлики з глибоко ритими прикрасами, у виді груп рівнобіжних черток або доосередніх півкол. Замешкані були даліше печери, хоч попри них були вже землянки на отвертих лесових просторах; тільки гробів із цієї культури ще не знаємо. Ці заселені, вільні від пралісів, простори сягали здовж берегів рік, що постачали риби та були zarazом знаменитим дороговказом підчас ловецьких мандрівок у незнані bliщі околиці та в даліші краї. Знахідки з Волі Станькової, Мартинкович та Тильманової вказують на існування черезкарпатської дороги, чи радше стежки здовж долини ріки Дунайця. Початок цієї доби можна класти на яких 5 тисяч літ перед Христом.

З появою міді й золота, цих перших двох металів, що їх доісторичне людство пізнало та почало використовувати десь у 3-м тисячелітті перед Христом, кінчиться чисто камінна, неолітична культура Європи. Є це перехід від камінної доби до – бронзової і тому називається він загально перехідньою добою, або мідяною чи енеолітичною добою.

У цій добі бачимо кращі камінні знаряддя, кістяні молотки, пряслички, зернотерки, глиняні людські та звірячі фігурки, перші мідяні прикраси та в першій мірі мальована кераміка (глиняні вироби). Одначе мідь, якої немає зовсім на північних узбіччях Карпат, належала тоді в Галичині до рідкості. Мідь, змішана з незначною кількістю другого металю, дається скорше топити, дістає гладшу поверхню й золотистий полиск, а головню стає далеко твердша. І цей новий метал дає початок новій бронзовій добі, що припадає на початок 2-го тисячеліття перед Христом. В наслідок посухи, яка тоді довго тривала в Галичині, забралися на Україну рештки неолітичного населення та на їх місце – опущені околиці стали поволи заселювати (Траки) пришельці із Закарпаття. На це вказує багатий скарб бронзових предметів угорського типу із Стефкової, коло Ліська. З того також часу знаємо один бронзовий скарб з Радейовець, – (Новосандеччина), датований сокиркою зі східцем чеського типу та золотий перстень у виді вужа з Лентовиць (пов. Бжесько).

Але зчасом клімат наших земель значно поправився, став вогкіший, а тим самим край став більше пригожий до замешкання. В парі з цим напливає нова іміграція на опустілі простори за Карпатами. Приходять з Угорщини нові філії населення та займаючи середущу Галичину, дістаються здовж Сяну аж у Сандомирщину. Найдені одинцем мечі – з листовидним лезом у Висовій (Горличчина), Вицьонжі (Краків) і Коберніцах (Біла) є тодішнього походження; як рівнож глиця зі спіральною головкою, спіральний нараменник і кручений нашійник, найдені в Заршині, сяніцького повіту; вкінці бронзові скарби в Лукавиці та Шляхтовій.

По бронзовій добі наступила залізна доба, з різними фазами переходу та дальшою мандрівкою населення в долину Дунайця горі рікою і даліше за Карпати. Постепенно витворюється щораз краще вирібництво знаряддя та посудин, вкінці в другій фазі цієї

добі вживають люди майже виключно заліза, і то не лише до виробу зброї та господарського знаряддя – головно численних ножикив і списів, яких знайшовся мабуть цілий скарб у Ліську, над горішнім Сяном – але також до прикрас, як фібули та спряжки до ременів. Бронзові вироби були досить рідкі, а золота й срібла тоді ще не знали. Щойно в дальшій фазі цієї доби появляються у нас перші взагалі монети, і то цілими скарбами: Золоті та срібні монети знайдені в Могильнім (Новий Санч).

На підставі скупих знахідок можна також означити, що дві старі черезкарпатські дороги були здавна замешкані. Перша з цих доріг засвідчена літописними згадками вже щонайменше від XII ст., виходила з Остригому на Дунаю та йшла південно-східними збіччями Матри до ріки Солоної переходила відтак у долину долишнього Бодрогу, від Земплину звертала на північ у долину ріки Ондави, відтак ріки Теплої, біля Пряшева наvertала в долину ріки Ториси, де вела в долину ріки Попраду, відтак шмат дороги здовж лівого берега ріки Данайця.

Другий карпатський шлях. “путь на Бардіїв” іпатського літопису з 1262 р., ішов тилицьким провалом до Бардієва над рікою Теплою, а обертаючись там просто на південь, лучився в Пряшеві з першим шляхом.

Цими шляхами зачали римські купці відвідувати Галичину, на що вказують численні знахідки римських монет одинцем і цілими скарбами, та й інших приношених предметів римського бронзівництва, склярства й гончарства. Тоді кінчилися на півдню Європи побідні змагання Римлян за панування над світом, та разом з цим і наші землі переходять у нову розвою фазу культури – доби римського цїсарства. Місцеве населення достарчало римським купцям певно шкір, кожухів, коней, піря, за що діставало спершу заплату, по більшій часті звінкою монетою, а потім міняло свій товар за глиняний, бронзовий і скляний посуд, бронзові й залізні фібули, спряжки, скляні намисники, кручені скляні браслети і. т. п. Тоді була вже заселена долина Сяну, яку зі східньою Галичиною лучив торговельний шлях, що йшов через княжий Звенигород та нинішні повіти Городок і Мостиська. З півдня знову зміряв до долини ріки Висли – через широкі незаселені полоси між Сяном та околицею прикраківською – торговельний шлях долиною Данайця, що був засвідчений скарбами динарів у грибівському й сандецькому повітах.

Для кращого зрозуміння подаємо, що різні народи переходили, заходили, часово та довше переживали на наших землях, але це не належить до нашої теми; як рівнож подаємо, що хоч наводимо деякі назвища осель і місцевостей на Західніх Карпатських Землях – одначе про повстання і початки наших осель буде точніше в слїдуючи розділах.

Отож після цих різних народів появилися на Українських Землях з кінцем IV ст. перші історично стверджені турко-татарські орди. Але найважнішою історичною подією від 375 р. до кінця VI. ст. по Христі була так звана велика мандрівка народів, що змінила цілковито образ східньої та середньої Європи, привела до упадку світову римську імперію та перервала у нас всякі зв'язки з південним світом. Щойно по цих гунах і аравах, протягом IV ст. Слов'яни заняли були вже всі наші західні землі. Від цієї мандрівки народів ця доба звється добою мандрівок народів.

Тому й на наших землях всі відносини тодішнього життя змінилися в цій добі, першзавсе з огляду на цілковиту зміну дотеперішнього населення через слов'янську колонізацію. І ця доба на наших землях переходить в княжу добу, слов'янську, бо в ній були вже всі наші землі заселені остаточно Слов'янами.

Княжа доба ділиться на старшу-поганську (600-900) і молодшу-християнську (900-

1100) – хрещення України в 988 р., причисляючи третю, наймолодшу (1100-1375) вже до вповні історичного середновіччя. Згідно з київським літописом розрізняємо вже східні та західні слов'янські племена, що їх розмежовують лінією Дукля – Коросно (Красна) – Чудець – Ланцут – Тарногород – Красностав – Дрогичин – Більськ, цебто згрубша нинішньою етнографічною границею.

Однаке перші історичні Слов'яни, серед довгих змагань опанували свої дуже великі землі, мусіли перш усього оборонювати свої землі перед частими наїздами азійських кочовиків та північних герман; тому найбільше питомими пам'ятками з того часу є якраз укріплені останки їхніх городів, численні городища. Найстарші наші городи, згадані у київському літопису під 981 р. Був це Перемишль та другі городи. В XI. ст. згадується між другими городами Сянік (1150). Але смуга краю між Сяном і Вислоком виказує лише три далеко розкинені городища, а саме у Брацєйовій над Вислоком, у Сільці над Вислою та Городищу біля Ярослав'я над Сяном.

Наші західні землі у княжу добу мали культурні зв'язки з цілим світом. Купецькі каравани доїздили аж до Перемишля. І це була дорога, “королівський путь” галицько-володимирського літопису, що вела з півночі здовж Сяну до Перемишля, а звідтам, або здовж Сяну або коротшою дорогою здовж ріки Вігору до міста Сянока. Відси вела здовж Сяну аж у долину ріки Солинки – на закарпатський бік долиною ріки Ціроки аж до ріки Ляборця. Ще іншою дорогою була, на північній боці Карпат „угорськими воротами” іпатського літопису, дорога здовж ріки Вислоку і Ясьолки на дуклянський провал – здовж р. Ляборця – до Будапешту.

Початки нашого українського осельництва за Карпатами – треба зважати на часи загального розвою українського осельництва на захід і південь, в VII - VIII в.; тільки це первісне осельництво, як взагалі на окраїни, а до того ще відтять Карпатським хребтом від кольонізаційних вогнищ, мусіло бути досить рідке, і цим можемо пояснювати скорі і глибоке винародовлювання українських осад на підкарпатській рівнині. Лише на самім підгір'ю і в горах – цебто в Карпатах, менше привабливих для нових приходів, українське населення, з початку, певно, дуже рідко й слабо оселене, мало час розмножитися й закорінитися та завдяки тому задержало свою окремішність і етнографічну перевагу до наших часів. Отже твердження – наче Лемки виводяться з румунів-сербів і т. п. – та що вони прийшли в Карпати і карпатське підгір'я в часі, як і підгір'я і навіть самі гори були вже в значній мірі окуповані чужоземними елементами, та ще до того у всіх вигідніших місцях, встигли їх так сильно опанувати, і то переходячи з Галичини через порожній (як треба його собі в такому разі представляти!) широкий карпатський пояс! – таке твердження немає жадних наукових основ і доказів та його як безвартісне поминаємо і відкидаємо. І наш літописець, представляючи, що Володимир жив „в мирі” з сусідами (окольными) і між ними – з угорським королем, мабуть не представляв собі карпатського пояса якоюсь безлюдною, порожньою пустинею. Впрочім Лемки, як і другі Українці оселявали цілі західні Карпати і то по обох сторонах – не в XII. або XIII. століттю, лише це могло діятися перед тим, поки почався осельницький рух на карпатське підгір'я і в гори від полудня, в часах розвою української кольонізації взагалі; отож первісними мешканцями Карпат бачимо не Волохів, не Мадярів, ані Німців або Поляків, лише тут прийшли разом з своїми братами Слов'янами - Українцями – як невідривна і тісно з ними зв'язана українська вітка Лемки та до сучасної пори заселяють цілі Західні Карпати.

Також Карпати не станули непроходимим муром між двома частинами того

самого народу. Навпаки їхні провали зв'язали їх міцно разом і станули для них тим, чим були на інших, низинних просторах наших українських земель ріки; саме: природними шляхами з'єдинення окремих родів та племен в одну культурно-національну цілість – один великий Український Нарід.

КНЯЖІ ЧАСИ.

Слов'яни, наші предки, ввійшли в історію як плем'я вояків-завойовників. Зі своєї прабатьківщини, із безмежних пушч східньої Європи, вони порозходилися на всі сторони, попромощували дороги серед нетрів та дряговиння, опанували великі ріки, ввірвалися у степи. Протягом століть поусували зі свого шляху чужі народи, перебилися до Чорного моря й дійшли до недоступних Карпат. Вони йшли все вперед, займали все нові простори, відбивали напади азійських орд, заселявали дикі поля. У змаганнях з іншими племенами вони перемагали своєю свіжою буйністю та нестримним розгоном. Ціла початкова організація первісних слов'ян спиралася на роди й племена. Рід це була велика родина, що складалася з кількох десятків людей, посвоячених між собою. Жили вони в одній оселі, мали спільне майно – землі, ліси, ловища, худобу та підлягали владі найстаршого в роді. Члени роду взаємно собі помагали. Коли хто одного з них покривдив, усі мали за покривдженого заступатися. Коли кого вбито, свояки мали обов'язок пімстити його смерть. Але найважливіше завдання роду було оборонити своїх людей від ворожого нападу. Слов'яни ставили свої оселі в недоступних місцях, у густому лісі або серед непрохідних болот. Укріплювали їх валом і частоколами.

Члени роду йшли в бій, боронячи свою рідну оселю, своїх жінок і дітей, своє майно й увесь свій добуток; боролися завзято, бо боротьба рішала про те, чи жити їм, чи пропадати. Провід над військом роду мав найстарший у роді, або той, кому члени роду доручили цей обов'язок. Здається, звався він староста.

Більше родів, замешкуючи одну околицю творило плем'я. Плем'я єднали спільні обичаї, вірування, спосіб життя, одяг, говір. В часі небезпеки поблизькі оселі умовлялися, як виступити на ворога, закладали спільні укріплення, приготівляли місця, де все населення могло сховатися. На чолі племені стояли князі, а старшини родів творили раду, віче.

Найдавніший наш літопис подає імена племен, що жили на українських землях і будували собі там могутні городища. На крайньому заході наших земель повстали за княжих часів славні червенські городи, ряд могутніх твердинь між Бугом та Сяном, однаке – хто ці укріплення заснував, про це літописці не переказали нам нічого. Але могутні городища, що залишилися досі, свідчать про силу тодішньої державности.

Але слов'яни не дорівнювали іншим народам зброєю й організацією, зате перевищили їх способом будови городів. В Галичині є їх понад 100. Частина цих городищ походить із доісторичних часів, але переважливе число з У.-УІІІ. століття. Слов'янські племена не мали сили перемогти ворогів у чистому полі, то й боролися так, що ставили скрізь укріплені городи. І гори Карпати найкраще надавалися до такої оборони.

На жаль ніде не находимо історичних вісток, що подавали би, який дійсний стан існував в західніх частинах Карпат за перших українських князів. Однаке не улягає найменшому сумнівові, що наші предки і тут мусіли завзято боронитися перед різними зайдями; тим паче, що Карпати здавна були лакомим куском і тому різні посягали за

цими землями. В першу чергу серед густих карпатських пралісів – несконечно треба було будувати окремі сховища, бо сама карпатська природа, як лісна гуща, болота, ріки, непроходимі верхи були досконалою охороною перед чужими зазіханнями.

Маємо вправді скупі вістки про другі українські землі за княжих часів, та знаємо, що предки наші вийшли з одного східного середовища, що в своїх походах зайшли далеко на засянські землі та тут оселялися – і це саме наводить твердження, що ніхто інший – лише ці самі люди – як і на других українських землях – отже українці – дали основу під тодішнє життя й пізніший розвиток українського племені в Карпатах, що від дещо відмінної своєї говірки від других українських говорів – прибрало з бігом часу – назвище Лемки. Однак на це останнє зложилось багато інших причин і впливів других посторонніх чинників.

Знаємо точно, що вже українські князі брали українське плем'я Лемків в оборону перед наїзниками та їхнім визиском, помагали їм також випирати ворога з підкарпатських земель і зі самих Карпат.

Ще за княжих часів осередком Сянока були княжі тереми (палати-замок), а польські літописці пишучи про польського короля Казимира, згадують, що він уже в 1352 р. перебував у сяніцькому замку. Тепер нема й сліду ані з давнього княжого замку, ані з церкви, яка звичаєм наших князів була при замку. На місці давнього княжого замку є тепер у Сяноці замок, що його чомусь звать „замком польської королеви Бони”. Назва ця безпідставна, бо місцеве подання про основницю замку в Сяноці кр. Бону, оперте на неісторичних – видуманих основах – бо хоч у ньому жила в XVI столітті королева Бона, то не на її приказ замок збудували. Можливе і це більше правдоподібне, що для неї старий замок наших князів перебудували. Дальше знаємо, що Сянік заклали українські князі, як оборонний замок; він належав до українсько-руського воєвідства, рядився українським-руським правом, яке в сяніцьких Землях доховалося до 1434 р.

Треба також згадати, що в 1241 р., як татари дійшли аж на поля Лігніци – місто на долішньому Шлеску – тоді зачіпили за Сянік і його частинно зруйнували. Заразом це перша історична згадка про місто Сянік.

Поблизькі села Сянока, Босько, Березів (теперішнє містечко), Команьча, Куляшне, Прусік, Солинка, Суровиця, Тирява, Щавне й Ячмир платили ще в 1496 р. „замкове” на направу сяніцького замку.

Натомісць нічо не знаємо про початки замку на Собині, коло Манастирця, біля Ліська, бо він був уже в XVI. столітті розвалений.

Рівнож за часів українського князя Володимирка стояв замок по другому правому боці Сяну в лісах, що тепер належать частинно до Білої Гори, Ліпші та Вільховець. Коли цей замок розвалився, про те немає історичної згадки. Остала до сьогодні в лісі на Білій Горі, (студня) керниця звана королевою Бони та деякі камінні румовища.

Заразом ніде немає подання про старинний княжий замок, що його сліди задержали на Мимоню – (присілок Боська). З другої сторони на заході, над рікою Попрадом, де вливається річка Ростока, стояла в 1017 р. стражниця-замок, що була получена підземним переходом (подібний підземний перехід був між властивим сяніцьким замком і білогорським), зо замком у Навойовій. Такий-же замок був у Мушині, Любовні – згорів у 1553 р., дальше в Чорштині, Тропштині(?). У цих замках захоронювали люди своє майно і ціле населення Сандеччини хоронилося перед татарськими нападами.

Зокрема цікаві події Сандеччини між 1259--1260 р., як татари йшли на захід під

Краків, тоді українець Петро з Крампної побив їх та розігнав, що сліду не стало з їх перших стеж. Одначе татари, другим наворотом, вже в 1287 р. знову заганняються на західні землі, палять Новий Торг, але й тепер побіч Санча розгромлені, вертають на схід.

Знаємо відтак, що між 1313-1320 рр. доходить між населенням Сандеччини до частих перепалок з оселенцями з заходу; Сандеччани не хочуть перепускати чужих кораблів, навантажених всяким добром, крім соли, бо на сіль не було тоді мита – своїм руслом ріки Дунайця. Дперва польський король Казимир у 1345 р. наказав окремим привілеєм (XL-I.) вільний переїзд на Україну-Русь через Біч, Жмигород, Сянік і далі. З цих часів маємо згадку про села: Висову, Верховню (Вірхомлю), Злоцьке, Лабову, Лелюхів, Ростайне, Ро-стоку, Солотвини, Святкову, Тилич, Тиханю, Чорну, Шляхтову й Явірки.

На заході, майже по тій самій етнографічній лінії, що ділить сьогодні українців від поляків, мали наші предки сусідами ляхські або польські племена. Є всі дані твердити, що тут етнографічна границя протягом історичних часів посунулася на схід, на некористь українського народу. Те саме можна сказати більш-менш і про українсько-словацьке пограниччя в межах сьогодняшньої Підкарпатської України - Руси. За Карпатами мадари або угри, які прийшли туди в кінці IX. в., знайшли вже українські - руські осад. Але на полі відносин політичних взаємин з мадярською державою починають грати ролю аж в XI. століттю.

Про Західні Українські Землі до середини XII. століття маємо лише деякі уривкові вістки. У поглядах літонисця ці землі представляються полозою вічного суперництва України-Руси та Польщі; літописні вістки є наче відгомонам безнастанної боротьби України-Руси з Польщею за Галичину в XI. ст. Дуже цікаве тут явище, що Перемишль виступає тоді як головний, найдавніший осередок пізньої Галичини. Грушевський в „Історії України-Руси" пояснює, що дуже можливо, що Перемишль уважали давніше загальним осередком для цілого Підкарпаття, як також скупчена українська колонізація мусіла досить виходити за свою теперішню границю на рівнині, та коли за Володимира українська політична границя тяглася „аж по Краків," вона ледво чи виходила дуже значно за ті мішані території.

Пізніше українським князям рідко коли (хіба ще за Ярослава) удалося в цілости вернути до Володимирової границі, загорнути ці мішані окраїни. Противно, від коли Краків зв'язано тісніше з польською державою, Поляки починають сягати й по чисто українські землі. За Болеслава Хороброго, в часі ослаблення України-Руси по смерті Володимира, Поляки правдоподібно забрали не тільки волинське Забужжя, але також Галичину, та вернено ці втрати назад аж кільканайцять літ пізніше.

При поділі земель за Володимира, Галичину злучено в одну волость з Волиню в руках Бориса, потім Всеволода. Пізніше переходить в безпосередню власть київського князя.

Західні українські землі разом з теперішньою Лемківщиною належали тоді до великої Київської Держави. Єдність Київської Держави існувала за Ярослава Мудрого (1019-1054), коли майже всі землі, заселені східно-слав'янськими – отже й українськими племенами, увійшли в склад цієї держави, скінчилося із смертю Ярослава 1054 року.

Вже цей князь поділив державу між своїми синами в той спосіб, що найстаршому своєму синові Ізяславу дав Київ і Новгород; Святославу дав Чернігів з подальшими землями; Всеволоду – Переяслав та північний Ростов; Ігорю – Волинь; Вячеславу –

Смоленськ; внукові Ростиславу – Галичину з найдальшими на заході землями, саме з Лемківщиною. Однак незгода, міжусобиці братів спричинили, що процес виділення окремих земель із одної спільної Української Держави починається вже виразно в кінці XI. віку. Першою відокремилася Галичина. Її захопили три молоді князі Рюрик, Володар і Василько Ростиславичі. Їх дід, Володимир Ярославич, помер раніше від свого батька Ярослава Мудрого, та їх батько Ростислав Ярослав, зробився ізгоєм та утік до Тмутарокані (київський порт на Озійському Морі), шукати щастя-долі. Тут його отруїли греки. Він лишив у літописця таку пам'ять: „сей Ростислав був муж на війні відважний, ростом гарний, лицем красний, для вбогих милосерний. Його три сини мусіли тоді зістатися ще дуже молодими; на історичну арену вони виходять аж кільканайцять літ пізніше. Пожилилися вони, правдоподібно без усяких волостей." Молоді Ростиславичі, залишившись сиротами, самі здобули собі уділи в Галичині і твердо там засіли. Рюрик, що захопив був Перемишль, скоро помер; по йому володіє Перемишлем разом зі засянськими землями Володарь, що боронить своїх земель перед сусідною Польщею й Угорщиною. Він заснував династію, яка панувала в Галичині аж до самого кінця XII. століття. Окрайні українські землі, куди майже не досягали половецькі наскоки (Паловці (П. Голубовський: Печеніги, Торки і Половці до приходу татар, Київ, 1884.) – це численна і сильна орда зі сходу, що більш ніж на півтора століття стала справжнім Божим бичем для Українських Земель. Боротьба з половцями наповнює собою історію південної України, аж до приходу татар в першій половині XIII. століття), дуже скоро зробилися людною й багатою країною, з розвинутим господарством і торгівлею. Про відносини до Польщі вперше чуємо) Михайло Грушевський: Історія України-Руси. т. II. В 2. Львів, 1905) в літописній записці під 1092 р.: „сього року воювали Польщу Половці з Василем Ростиславичом," що клявся перед своєю братією – „дайте мені свою молодшу дружину – і я подумав оборонити і пімстити українську землю – піду, або здобуду собі славу, або голову свою положу за українську землю. Іншої гадки не було в серці моїм; в тім кленуся Богом і його пришествієм, що не подумав я чогось злого супроти братії моєї!" Пояснення цієї відірваної вістки находимо у сповіді Василька, бо вона може мати двояке значіння: боронити Україну-Русь від претенсій польських і мститися за давні змагання – відірвати західні українські землі. Очевидно Василько чув себе сильнішим, він уважав можливим перенести боротьбу на польський ґрунт і навіть „взяти," себто зруйнувати „землю Лядськую."

Длугош (польський історик), що тут черпав по всякій правдоподібності з затраченого українського джерела, оповідає, що згідно з війовничими плянами Василька, провадив Володар і часто нападав на польські землі й забирав добичу, поки його тамті не зловили підступом в одному нападі; так, що відносини між Галичиною і Польщею не поліпшувалися.

Однак найважливіше завдання перших Ростиславичів – забезпечення існування галицької держави й галицької династії, поширення через колонізацію українськими оселенцями українських земель за Сяном і Вислокою і помноження сили до дальшої боротьби.

По Володарі, його син Володимирко веде далі Галичину по вказаній дорозі. Він держиться вірно галицьких традицій, однак через різні родинні зв'язки попадає в дуже прикре положення, бо Волинь відлучилася в одні руки з Києвом та початковий союзник Володимирко, що у війні 1144 р. Володимирко мав угорську поміч: молодий король Гейза прислав свого бана Белуша з полком у поміч союзникові свого батька –

тепер по словам Київської літописи – цей Гейза, з усіма своїми полками й усею своєю силою, враз з київським Ізяславом, що мав „скупя ся весь” – цебто з усіма своїми силами, вдарити на Володимирка від півночі – пішов звичайною дорогою на Сянік і Перемишль.

Володимирко вийшов Ізяславу назустріч під Белз, але на вістку, що угорське військо переходить уже Карпати, кинувся скоро на Перемишль; там Гейза уже взяв Сянік і спустошив околиці Перемишля. Чуючи себе не в силі стати до бою з ним, Володимирко післав багаті дарунки чільнішим дорадникам Гейзи, і вони почали відраджувати короля від дальшого походу, мовляв – час дуже ненаручний, бо заходить зима (був кінець жовтня). Гейза піддався цим намовам і завернув назад, так, що похід крім спустошення західних українських земель не мав важніших наслідків.

Що робив тимчасом Ізяслав, літопис не каже; здається, що він не встиг на час до Гейзи та проворність Володимирка виратувала його; він скорше відправив Гейзу, заки Ізяслав зблизився до військ свого союзника. Володимирко заповів, що не дарує Ізяславі за угорські походи на його землю, але вже 1153 р. нагло помер.

Володимиркові в історії західних українських земель належить визначне місце. Він – оборотний і вирахований, безоглядний, зручно йшов до могутності й сили, як будівничий держави привів Галичину – цілу з Лемківщиною до важного значіння в українській політичній системі; він то збудував силу і славу Галичини, яку потім з такою повагою заступав його син Ярослав, збираючи овочі батькової праці й оборотності.

Ярослав дістав по батьку цілу та неподілену Галичину і по двох поколіннях, що прожили свій час серед тривоги й боротьби, поставив її на вершині найбільшої і далекосяжної зверхньої могутності.

Київський літопис з нагоди смерті Ярослава характеризує його в таких словах:

„Був він князь мудрий, бистрий в слові, богобійний, поважаний по всіх землях і славний своїми полками. Коли була йому яка кривда, то не ходив він сам з військом, але посилав своїх воєвод. Він привів свою землю до прегарного стану, роздавав багато милостині, був ласкавий до бездомних, годував бідних, любив монаший чин і підпомагав його скільки лише міг; у всім сповняв закон божий, сам пильнував церковних справ і в порядку тримав кринос.”

Знову-ж Слово о полку Ігоревім змальовує пишними словами його силу: „Галицький Осмомисле-Ярославе! високо ти сидиш на своїм золотокованім столі, підперши Угорські гори своїми залізними полками – заступивши королеви дорогу, зачинивши Дунаю ворота – рядячи суди до Дунаю! Гроза твоя по землях тече! Ти відчиняєш ворота київські; стріляєш з батьківського золотого стола салтанів (турків) по далеких землях!...”

Ярослав, привівши землю українську до прегарного стану, помер 1. жовтня 1187 р. По словам літописця він, почувши себе смертельно хорим, скликав до себе на двір духовенство, боярство, „и ниция, и сильныя, и худыя” – „усю Галицьку землю,” і продовж трьох днів гостив їх, роздаючи милостиню монахам і бідним та просив усіх, щоб пробачили йому всі його провини. Свій стіл віддав молодшому синові своєму Олегові, а старшому Володимирові Перемишль.

Його смерть була початком замішань, що привели Галицьку землю, таку славу та імпазантну за часів Ярослава, на край політичної смерті. Рід Ярослава – вже в першій чверті XIII століття, вимер і Галичина враз з західними українськими землями опинилася в руках талановитого Романа Мстиславича, що дав початок заснуванню

оселі, над рікою Табою, притокою Вислока зв. Романове Село – або Романів. По його смерті, син, його Данило створив сильну Галицько-Володимирську державу.

Але смерть останнього з володарів цієї держави Болеслава Юрія (1340) дозволила польському королеві Казимирові завоювати Галичину, в першій черзі західні землі, так що воєнні походи відбувалися від сторони Польщі все з північного-заходу й здобути вплив на політику української держави.

Великі історичні скарби, пам'ятки з княжої доби не заховалися до наших часів. Вони пропали на місцях, бо найбільше їх було по городах-замках і монастирях. Всі замки були столицями княжими, бо князь не сидів на одному місці, але об'їздив свій край і замки. Крім того замок, кожний зокрема, був осідком когось з княжих достойників: воєводи, тивуна, або тисяцького і меншої старшини ратного поготівля. Кожний замок, себто твердиня, була одночасно й осередком адміністрації: краєвої, обласної, окружної чи волосної. Ядром замку (твердині) був монастир з церквою замковою, були там ще замкові забудовання, зокрема терем (палата). Замок був канцелярією адміністраційної округи, а писарями були звичайно черці. Тому по монастирях і замкових церквах було повно урядових пам'яток.

Крім того замкові монастирі, та ще з катедрою єпископа, проводили школи для боярської і духовної молоді, а при школах бібліотеки. Незалежно від того всякий монастир, будь городовий, будь сільський, провадив літопис, де записував всі важніші випадки в краю і в своїй місцевості та явища в природі.

Але церкви, замкові будівлі, чи взагалі монастирські, за рідкими виїмками були дерев'яні, тому літописи, літописні книги та йнше багатство нераз падали жертвою вогню. Одначе найбільшу страту поніс український нарід через це, що покинула його провідна верства, його культурна і багата верства, боярських дідичів. Переходом своїм під впливи латинського місіонарства, дала вона відразу рішучу перевагу другій стороні, до якої пристала. Та, багатства деяких аристократів були незміренні і вони від того часу йшли на піддержку польської культури. Словом – втрата українського народу його рідної верхівки рішила разом і його долю на довгі століття.

ВАЖНІШІ ДАТИ ЗА КНЯЖИХ ЧАСІВ 800-1340.

800. Початок Київської держави.

860. Асколд і Дир у Києві.

911. Олег.

943. Ігор.

972. Святослав Завойовник.

979-1015. Володимир Великий.

981. Злука Галичини з Київом.

988. Хрещення України.

1018-1054. Ярослав Мудрий.

1084. Ростиславичі в Галичині.

1153-1187. Ярослав Осмомисл галицький.

1185. Похід Ігоря на Половців.

1200-1205. Почин галицько-володимирської держави. Роман в Галичині.

1205-1264. Данило Галицький.

1223. Перший прихід Татар.

1240. Кінець київської держави.

1253. Коронація Данила.

1340. Кінець галицько-володимирської держави та кінець княжих часів.

УКРАЇНЬСКА ГРАНИЦЯ ВІД ЗАХОДУ.

Пригляньмося тепер в коротці, яка була тодішня границя між Сходом і Заходом. Крайнє українське місто, згадане в сучасних джерелах – це Перевореськ; але з пізніших вказівок видно, що границя тут сягала значно далше за це місто. Так волости Крешівська і Замхівська, що займали майже ціле поріччя Танви, зачислялися до Перемиської землі, і соймова конституція 1583 р., що надавала Замойському староства Крешівське і Замхівське, виразно зачисляє їх до „руських земель.” Осади: Крешівська Гута і Княжпільський Майдан показують, що границі Крешівської волости займали правий (північний) берег Танви. Взагалі границі земель і воєвідств задержувалися в старій Польщі досить добре, й ми зі значною певністю можемо виходити від тих, визначаючи границі давніх українських земель, де бракує нам старших вказівок(Михайло Грушевський: Історія України-Руси. том II. Вид. 2. Львів, 1905 ст. 455); треба пам'ятати лише про змінність тутешніх границь в староукраїнських часах, в боротьбі Польщі та України-Руси за пограничні землі.

На лівому боці Сяну область річки Требішні належала ще до Перемиської землі обома берегами: її лівий бік в нижній части належав до староства Лежайського (село Сарина, в актах XV. ст. зачислене до Лежайської королівщини, а у верхній части, на тім же боці, містечко Соколів заложено на ґрунтах „Переворського повіта,” як зазначено в осадчому привилею XVI в.(Акта гродз. і зем. XIII. с. 431) Далі границя йшла, очевидно, вододілом Вислока і Вислоки: на лівім боці Вислока, акти XIV. в. вказують нам в Перемиській землі Ряшів, на горішнім Вислоку Коросно і село Роги на річці Любатовій, при тім одна з цих грамот виразно покликується на часи українських-руських князів в тім означуванню границь. Як пограничні осадки Сандомирської землі називають вони Мрову (тепер Мровля на північний захід від Ряшева) і Домброву (мабуть Домброва між Судишевим і Ряшевом). Що стара границя Галичини ішла дійсно на захід від Вислока, це потверджує і Длугош – як Володаревичі по смерті батька вислали військо в Польщу, але воно „ледви діткнувшись польських границь – спаливши кілька сіл коло Вислоки, вернулося назад.” Дуже правдоподібно, що Длугош зачерпнув і цю подробицю про Вислоку з українського джерела, як і цілу цю вістку. З неї виходило би, що польська границя йшла десь недалеко Вислоки – правдоподібно по правім боці її. (В актах XV. ст. вичисляють такі села Сяницького повіта, на захід від Вислока: Бзянка, Вислок, Вороблик, Лежани, Любатівка, Посада Верхня і Нижня, Роги і Торговиська).

Коліно Вислока, де тепер міста Чудець, Стрижів, Фриштак, виступає в польських руках уже в 1270-х рр. як неукраїнські волости, так само Ясло на Вислоці і ряд сіл в його околиці в поріччю Яселки. Одначе ця грамота знана тільки в пізніших потвердженнях і ніяк не можна покладати на її вичислення монастирських маєтностей. Певніше про приналежність Польщі вислоцького коліна можна говорити в 1320-х рр. – воно мабуть не належало тоді до України-Руси; пізніше і воно, і поріччя горішньої Вислоки не зачислялося до українських земель – Перемиської й Сяницької, і волости Ряшева, Коросна і Яслиськ замикали українську границю від заходу.

Якщо числитися з цими згадками для XIII. ст. виходило би, що ці області горішнього Вислоку й Вислоки часто переходили з українських рук до других, бо з

другого боку маємо виразні вказівки, що границя Галичини на карпатським підгір'ю – отже на Лемківщині – сягала значно далі на захід, займаючи поріччя Вислоки, хоч все таки не досягала етнографічної границі.

Про це свідчать виразно вістки про українську границю в Карпатах. В збірці, цебто зіставленню угорсько-польської хроніки, говориться, що границі України-Руси-Польщі й Угорщини сходилися на верхній Топлі і Ториці. Це потверджують угорські грамоти XIII і XIV в. Одна (з 1277 р.), вичисляючи ряд осад в області горішньої Топлі, в околиці Габолтова і Бардієва, каже, що ці осаді лежать коло кордонів Угорщини з Польщею й Україною. Друга (1342 р.) говорить про замок, поставлений в сусідстві і сумежности з границями України-Руси й Польщі, деє недалеко Бардієва, в поріччю горішньої Топлі. Таким чином, згідно з цими вказівками українсько-польська границя в XIII і XIV в. припадала більше менше на вододіл Попраду, Вислоки й Топлі. Крайньою українською осадою мавби бути Тилич, коло Попраду, тому, що оповідання Волинського літописця про подорож Данила в Угорщину на Телич – вповні правдоподібні. З польського боку, крайною осадою в угорських документах XIII в. виступає Мушина над Попрадом, (грамота з 1209 р.) Опираючися на деяких вказівках, можна думати, що й верхів'я Топлі часом належали до Галичини; до маєностей Копшивицького монастиря, що тяглися над Вислокою й Яселкою, належали також і землі над Топлею, коло Бардієва, отже й вони могли входити в склад цієї спірної території.

Ціла ця околиця мала важне стратегічне й торговельне значіння тому, що сюди – на Тилицький і Дуклянський прохід, ішла дуже жива комунікація між передкарпатськими і закарпатськими землями, тому й Україна, і Угорщина, і Польща дуже інтересувалася цією околицею, та вона мусіла часто переходити з рук до рук.

У безпосереднім сусідстві з чужинцями відси і звідти, місцеве населення – Українці-Лемки тим живіше мусіли відчувати свою етнографічну приналежність, цінити своє українське ім'я і – з завзяттям і безмежною любов'ю до Рідної Землі. Це загальна прикмета Галицької України-Руси.

Джерелом доходів і вартости маєностей в горах мусіли головню служити місцевому населенню – полонини, випас худоби; до цього прилучалися доходи з лісів; подекуди пр. в одній маєності Шаришської столиці згадується вапнярка; під Шоваром в XIII в. була сільна баня, що давала дуже значний дохід; коло Сольногорода (Шаувара), між Торицею й Поплею був млин і орна земля; згадка про міст на Ториці в одній грамоті показує, що тут не було так дуже не культурно. На підгір'ю, рільництво було добре розвинене, а даліше на південь була широка культура винограду; існування мит на дорогах вказує на розвинену комунікацію.

КАРПАТСЬКІ ЗЕМЛІ ЗА КАЗИМИРА ВЕЛИКОГО.

У протиставленні до других українських земель, як Гуцульщина і Покуття, що по занепаді галицької держави (1340 р.) перейшли до молдавського воєвідства та щойно 1395 р. під польську владу, – про Лемківщину довідуємося, що вона належала вже в 1345 р. до Польщі. (Ізидор Шараневич: Історія Галицько-Володимирської Руси. Львів 1863 р.) Про похід польського короля Казимира на Галичину оповідає його ж таки канцлер Ян з Чарнкова. Він розказує, що Казимир обурений погромами латинників по містах Галичини й Волині, він, мстючися за зневагу католицизму й бажаючи покорити собі український народ, рушив походом на Галичину. Але „старший українського

народу" Дмитро Детько, закликав собі татарського хана Узбека, відпер наскок Казимира та вдерся в саму Польщу. Не маючи допомоги від інших католицьких володарів, Казимир був приневолений замиритися з тим „старшим українського народу" й, прийнявши його під свою зверхність, захвати український народ у його обрядах, правах та звичаях. Куди ширше й незгідно з поданими Казимира і Янка з Чарнкова, оповідає про подію тогочасний польський хроніст Траска. Найважливішою різницею оповідання Траски є те, що він говорить не про один, а про два різні походи Казимира на Галичину. Траска оповідає, що коли Казимир дізнався про смерть Болеслава Юрія (останнього українського володаря, по його смерті правдива влада над українським народом залишилася в руках бояр, що її виконавцем на Галичину, стався боярин Дмитро Детько), вибрався, коло Великодня, з малим військом на Галичину, напав на Львів, і спаливши замок, забрав зі собою купців-католиків з родинами, що сховалися перед погромом місцевого населення, на львівський замок. У Львові забрав Казимир велику добич – скарбницю українських князів. Вернувши з добиччю до Кракова, Казимир вибирається літом, під св. Івана (24 червня), в другий похід на Галичину. Тепер уже веде з собою 20,000 війська, що ним побиває собі, по дорозі, галицькі міста й замки, та покорує собі Галичину „на майбутнє". Правда українці й татари, в числі 40 тисяч погналися за королем, але ніщо йому не пошкодили, бо він „вернувся домів з великою перемогою й славою, без шкоди й утрати когось з своїх панів.(Про цілковите заволодіння Сяніцьких земель Польщею в 1346 р. пише Прохаска, *W sprawach zajęcsa Rusi przez Kazimierza W.*, 1892 т. VI)

По правді, то Казимир ходив тільки одним походом на Галичину, весною 1340 р. й не підбив тоді краю „на майбутнє," але задовольнившись добиччю, залишив Галичину у владі боярства з Дмитром Детьком на чолі. Казимир, не могучи здобути цілої Галичини, старався закріпити за собою її західні окраїни – Лемківщину. Територія того найранішого польського здобутку обіймала карпатське Підгір'я, від польської границі по вододіл Ослави й Сяну, поріччя верхнього Вислока й околиці на схід від нього, до поріччя Сяну, а на північ до коліна Сяну з околицями Динова, Дубецька.

Була це більш менш нинішня Лемківщина Далі поза Лемківщину не дозволив Казимирові поширитися Любарт (литовський князь), що з ним заключив Казимир угоду в 1345 р. (Микола Голубець, Велика Історія України ст. 334-337).

Лемківщина була притягачим куском для сусідів тому, що її багаті землі лежали на шляху, який веде т. зв. „князівським путем," цебто Лупківським просмиком із Закарпаття до Перемишля, як також Дуклянським попри Дуклю з Бардіїва через нову оселю Рівне, (засноване на підставі дозволу Казимира, в часі його побуту на замку в Сяноці в 1352 р.) – Третій такий просмик задумувала вже в наших передвоєнних часах Австрія прорізувати крізь Карпати через риманівські гори до Межиляборців. – Положення Лемківщини давало великі торговельні користи з різного роду мит та оплат, бо в давніх часах той, що держав у своїх руках Лемківщину з її осередком Сяноком, міг спрямовувати торговельний рух у довільні для себе сторони. Тому й сусіди Лемківщини, зокрема сяніцьких сторін, робили всілякі заходи, щоб закріплювати свій стан посідання на Лемківщині та вдержати Сянік у своїх руках. Спори і міжусобиці між нашими князями, обезсилення краю взаємною боротьбою та більша сила спершу угорських, а далі польських королів спричинили те, що в половині XIV. століття Сянік, подібно як Перемишль та Львів, опинилися в руках польських королів. На короткий час, після смерті Казимира (1370 р.) переходить Лемківщина зі Сяноком під владу угорських королів, поки знов у році 1387 не відібрала його

королева Ядвига, жінка Ягайла, для Польщі.

Ще за свого життя, Казимир уважав Галичину, а з нею в першій мірі Лемківщину, як постійний і невідлучний здобуток Польщі й примінював до цього свою внутрішню політику. Позискавши татар і забезпечивши себе тим самим перед одинокою підпорою неприхильного йому галицького боярства, він старався підтягти сили непримирних противників – конфіскастами їхнього майна, наділюючи одночасно добрами й привілеями бояр, що не приймали участі в боротьбі проти нього. Усіма силами старався зміцнити сили західного, напливового елементу. Підпомагав німецьке купецтво по містах і роздаровував галицькі маєтності чужинцям різного походження і невідомого покрою, але узалежнював їх своїми інтересами з тривкістю політичної приналежності Галичини з Лемківщиною до польської держави. (Микола Голубець, Велика Історія України. Ст. 342)

В завойованій Галичині, старався Казимир скріпити силу західного елементу, для чого вжив помічі німців у кольонізації міст та скріпленню польської торгівлі й промислу. Ополячення „верхів” західно-українського громадянства, (Микола Голубець, Велика Історія України. Львів 1935 р) кольонізація західно-українських земель, а в першу чергу міст неукраїнським елементом, закріпощення селянства, пішло тут скорим ходом і сягло куди глибше, аніж те, в пізніших сторіччях, могло статися на східно-українських землях. Польща опанувала Галичину – і з нею Лемківщину – в хвилину її найбільшого, державно-політичного занепаду й не полінувалася використати цього в свою користь.

На ці землі, осиротілі по смерті останнього свого суверена (зверхника), вдарила найсильніша хвиля польського народу. Великі просторі західно-українських земель, відібрані від неприхильного Польщі боярства, перейшли в руки польських вельмож і

польської шляхти; кольонізація заселення міст польським, німецьким і взагалі неукраїнським елементом, врешті політична місія, що взяла її на себе латинська костельна єрархія, дуже скоро зробили своє. Старі, боярські роди зникли з поверхні життя, разом зі своїми маєтностями і державно-політичними бажаннями. Одних згнобила влада за неприхильність до себе, другі виємігрували, виселились за межі польської займанщини, треті ополячилися, а останки, збіднілі й обезправлені, вернулися в народню масу, з якої вийшли перед століттям. Решти поконав т. зв. Єдлинський привілей „короля Ягайла з 1430 р., що зрівняв українську шляхту Галичини в правах і обов'язках з шляхтою корінної Польщі. Чотири роки пізніше зрівнано устрій, судівництво й адміністрацію Галичини з такими самими установами Польщі.

І так створено адміністраційний поділ західно-українських земель на воєвідства та до т. зв. „Руського” воєвідства приділено між іншими і лемківсько-сяніцькі землі. Шляхта тих земель, як повноправна суспільна верства, впливала на хід внутрішньої й закордонної політики держави через соймики, що зібралися для самих окраїнних земель з Сянічиного в Сяноці. Шляхта була звільнена від усяких тягарів (як співпраця при будові замків) і податків (за винятком „ланового,” по два гроші від лану); вона була зобов'язана до воєнної служби тільки в обороні держави, а вільна від походів поза її кордони. Маючи такі великі права, а майже жадних обов'язків, шляхта зросла в силу й багатство, здобуті кривдою інших суспільних верств, тобто міщанства, а головню, цілком обезправленого селянства. Правда, поміж шляхтою і селянством існувала ще посередня верства, це „загородна” або „ходачкова” шляхта. Вона жила більшими гніздами малоземельних хліборобів на панських, шляхотських і

королівських землях, за що була обтяжена певними повинностями в користь землевласників. Вона то, рекрутуючись з колишнього українського боярства, позбавленого своїх привілеїв і майна, відсунена на сірий кінець суспільно-громадянського життя, дуже довго притримувалося предківської віри й національності тоді, як повноправна українська шляхта дуже скоро цілком сполячилася. Зрівнана з польською шляхтою в правах, вона старалася дорівняти їй звичаями, мовою й культурою. Вже в XVI. столітті гине слід по українських, боярських родах, а й дрібна шляхта, що держалась своєї національності, належить до винятків.

На Лемківщину заходили чужі люди з усіх сторін. Румуни або Волохи, як їх називано, напливали в гори, як кочуючі пастухи з чередами овець. Власники гірських пасовищ, Лемки, радо приймали цей чужий елемент, (складник числом) щоб хоч як небудь загосподарити свої землі, дозволили Волохам вибирати собі місце та лише брали від них податок в натурі, як сир, вовну, кожухи, баранів, чи вівці. Волоська колонізація, (перша половина XIV ст.) почалася мабуть уже під кінець княжих часів, як Волохи взагалі вперше займали північні сточища Карпат. Сильніший вплив Волохів прийшов мабуть аж у XVI і XVII. віках.

Починаючи від часів Ягайла, Лемківщина щораз більше затрачує свій первісний вигляд, зокрема місто Сянік тратить прикмети міста українських князів. Польські королі, надаючи низку привілеїв чужому напливовому елементові, німцям, полякам, мадярам, чехам, а тим самим обмежують привілеями права місцевих, українських горожан. Польський король Жигмонт I. дозволив у 1530 р. оснувати в Сяноці кушнірський цех і дав привілей для цього цеху. Цей привілей списаний у документі, який досі знаходиться в перехованню сяніцького цеху, та є в ньому дуже цікаві місця, що торкаються і обов'язків українців. З постанов цього привілею виходить, що українець не міг бути вибраний до старшини цеху, що зрештою бувало майже всюди, але зате під загрозою кари мусіли українські члени цеху ходити на процесії в часі свята Божого Тіла і других латинських свят. Міщан наших було тоді чимало та в судових актах з XV. і XVI. ст. стрічаємо такі прізвища, як: Баран, Бобрик, Бірецький, Волик, Захович, Горошко, Коваль, Коритко, Коч, Кочай, Кинель, Кунча, Лабай, Ліщинський, Мазур (ще досі вдержалося в Сяноці), Мартинович, Ситко, Сколуба, Сова, Нечай, Нечуло; отже ці прізвища вказують на це, що велике було число українських міщан у цих часах в Сяноці.

Старі документи про потребу будування церкви в Сяноці приносять нам цінну історичну згадку, що ще в 1553 р. бурмістром і лавниками були в Сяноці самі греко-католики – отже Українці. Тому в списі міських радних з цього часу стрічаємо багато чисто українських прізвищ: Волик, Кравець, Кушнір, Лабай, Масляк, Ровенський, Сестричин, Ситко, Спиналь(?), Стець, та чим пізніші часи – тим число їх меншає. Далше в цих документах (Вл. Кухарські: *Dokumenty z Ziemi Sanockiej*, Сянік, 1908.) находимо наших селян: Михальчук, Кіт з Дубрівки (рік 1700), Задорожний, Галик, Гуска, Осташ з Чертежа, Динис, Явора зі Сторожів, Стець з Межиброддя, Лазорик, Пирцак, Ханас з Прусіка – всі були звільнені від данин, мали розлогі лани, вільний вируб ліса на будову і на опал та вільне риболовство.

Побіч німців, заходили чехи в західні Карпати і на основі волоского та німецького права оселялися. З такого оселення українця з Чех, (Іванець – укр. з Чех), Іванця – або, як в деяких пізніших джерелах (Сяніцькі судові акта XVI. 2053.) Іванчеполя, мав оснуватися Івонич. Такий зачаток під заснування Буківська, Грабівниці, Морохова, Стрижова і Торського. Зокрема про угорські впливи (XV. Губер: *Ludwik der I. Von*

Ungarn und die Ungarischen Vassal-Länder (Archiv. für österr. Geschichte LXVI.) Відень) вказує також правопис, уживаний в судових книгах з XVI ст., де іменники, закінчені в українській мові на “к”, мають закінчення на „г” – Вислічоґ – замість: Вислічок, Вороблиг, Королиг, Прусіг, Сяніг, Сянічоґ – отожд всюди „г” – замість „к.”

Німецьке міщанство й польська, або чужоземна, але спольщена шляхта, були оруддям Казимира в його змаганнях до закріпощення гірського населення Лемків та до закріплення Галичини за Польщею. Вони також дозволяли йому вважати, забезпечені договорами, як чисту формальність, мовляв: „я здобув Русь своїми власними людьми й дорога (на Україну-Русь) має служити тільки моїм людям,” або „нікому не хочу сприяти, тільки своїм людям, бо вони помагали мені на татар і інших ворогів”.

Такий, стан тривав аж до розбору Польщі (1793 р.); щойно по розборі Польщі, Лемківщина разом з другими галицькими землями перейшла під владу австрійських цесарів.

КОРОЛІВСЬКІ ПРИВІЛЕЇ.

Про тодішнє безвихіднє положення селянства довідуємося з королівських актів і двох привілеїв королів Жигмонта III. і Володислава IV., що їх одержали мешканці села Одрехови, в Сяніччині.

Одрехова була частиною королівських дібр і переходила в державу сяніцьких старостів. Піддані села Одрехови мусіли повинуватися усталеним королівським декретам на волоським праві. Одначе державці вимушували щораз нові данини від селян, тому Одрехова шле безнастанно скарги до короля. Багато разів скаржилися Одрехівчани королеві Степанові Баторому, що сяніцький староста, казав п'ятох селян з Одрехови кинути до криміналу в Сяноці, бо не хотіли виконати належних їм робіт; мусіли викупити себе 500 золотими, п'ятьома волами і десятьома ялівками. Король, що перебував тоді в Неполомицях, висилає окреме письмо до старости з датою 16 серпня 1585 р., приказуючи гостро, щоб староста Юрій Мнішок, звернув не-правно забране селянське добро.

По Юрію Мнішку бере в державу сяніцькі землі, разом з Одреховою, Станислав Бонифатий Мнішок. На нього також скаржаться Одрехівчани, аж король Жигмонт III. окремим декретом з 1603 р. означає обов'язки і права Одрехівчан в користь державців. Відтак, король Жигмонт III., видає нові привілеї Одрехові під датою 24. квітня 1605 р звільняючи селян від вимушуваної роботи на фільварку в Боську Але і це мало помагає, бо знову 28 березня 1625 р. король Жигмонт III. шле з Варшави до сяніцького старости Франца Мнішка нове письмо і друге, вже писане в гострішій формі, з дня 17 квітня 1626 р., визначаючи двох королівських делегатів (висланників), які мають на місці прослідити справу і донести королеві. Але внутрішнє напруження в Польщі при кінці панування Жигмонта III., шведська справа, наїзд Татар в 1629 р. та початки козацьких воєн, не дозволили королівським висланникам перевірити дійсне положення Одрехівчан. Жигмонт III. умирає 1632 р. та його наслідником стає йогож син Володислав IV. З цього користають Одрехівчани, й вже з датою Краків, 1. квітня 1633 р., одержують нові привілеї на пергаміні, підписані і стверджені королівською печаткою Володислава IV., на волоських правах. Одначе і це мало помогло Одрехові. З черги переходить вона в державу шляхти, що мешкає в Боську, в Комборні, або Гачові. Доходить до того, в 1817 р. сумежні села: Босько, Рудава, Сенькова Воля, Синів, Заршин виставляють письменну посвідку, що „село Одрехова від давних віків

має свої власні за свою жервавицю куплені поля, свої вільні пасовища, свій вільний ліс, без двірських оплат і письменних зізволень на вируб і збирання лісних ягід, свої вільні корчі до огорожі, бо вони знаходяться на їхніх власних ґрунтах; – це все готові вони зізна-вати в суді і присягою ствердити, якщо зайде konieczність такого зізнання."

Щойно з 1848 роком (знесення панщини) закінчується змагання Одрехови за свої права.

Мешканці Одрехови мали свою греко-кат. церкву, всі були греко-католиками. Точного спису населення з 17. і 18. століття немає; вправді в інвентарі з 1773 р. записано 238 людей, обов'язаних до панщизняних робіт. Між ними знаходиться один жид Зельман Хаїм Юда. Вже тоді стрічаємо в Одреховій такі прізвища: Барна, Барник, Брен-кач, Бурштин, Верней, Войчак, Даньчак, Драч, Дирбала, Гануляк, Ганьчак, Гнат, Галик, Гала, За-війський, Зенчак, Зятик, Іванишин, Каправець, Клим, Котелець, Козак, Король, Кусьнір, Лабяк, Лико, Литовчик, Мадараш, Майчик, Мельник, Милян, Морайко, Оліяр, Пинчак, Понтус, Потічак, Серединський, Сивик, Скробала, Співак, Стецик, Табяк, Тимчик, Федак, Цуприк, Шурґот. Ці назвиська заховалися до наших часів, пережили 250 літні змагання за хлопську долю та розрослися на своїй землі.

ПОГРАНИЧНІ КАРПАТСЬКІ ОСЕЛІ.

В цьому розділі переглянемо з окрема згадки в історичному навітненні про перші оселі. Самі польські історики(Вацлав Александер Мацейовські, *Pierwotne dzieje Polski i Litwy zewnętrzne i wewnętrzne*. Варшава, 1846 ст. 604. "Granice Polski, od strony Rusi.") пояснюють, що від Сяну в гору, аж до жерел Вепру, а відси далеко на північ безліч знаходиться українських осад, що повстали ще за Володимира і його наслідників. Український князь Володимир Великий (981) поширив свої впливи аж по західні Карпати, де українське населення жило далеко за Сяном, посягаючи по Татри, в різних сторонах. Врожайні та зарідливі межигір'я та поріччя Дунайця заселені від непамятних часів, заповнилися українським населенням ще більше в часі побудування оборонного замчища (там пізніше повстав Новий Санч) около 1163 р. На схід від ріки Дунайця, в мушинських сторонах, були в давнині широкі пустарі-глуші. На цих саме пустих околицях багато українського народу поселилося, втікаючи з засянських земель перед нападами татарів і тут на безлюддю оселялися на німецькому праві (Урядові акта в Мушині; О. Михайло Криницький, парох в Тиличі зладив в 1845 р. відписи цих актів). Так повстали слідуєчі села: Яшкова – 1343 р., Андреївка – 1352 р., Мушинка – 1356 р., містечко Орнава – 1363 р., (відбудоване по чумі-моровій заразі в р.1612 і переназване на Тилич), Нижня Мохначка 1648 р. З цих осель український осадник мандрував дальше та на південньо-західнім підніжжю Татрів заложив оселі: Шляхову, Білу Воду, Чорну Воду, Навойову, та другі оселі, що вінком виповнюють та оточують Сандеччину. Доказом на це й ці обставини, що цілі гористі простори над рікою Дунайцем ще в 1359 р. мало були заселені, тому окремими привілеями приваблювано українських оселенців, які заселявали скоро ці сторони. Вони жили окремим, своєрідним гірським життям, творили скупчену громаду, уникали взаємин з Ляхами-(Лехітами).

При кінці XV. ст. стрічаємо такі оселі: Березка, Барич, Бахірець, Блажова, Буків, Буківсько, Бзянка, Босько, Биківці, Вислок, Височая, Воля нижня і вижня, Воля Сенькова, Вздів, Вислочок, Лісько, Березів, Чашин, Грушівка, Довге, Долина, Гірки, Яблониця, Ясеаиця, Явірник, Юрівці, Кінське, Лукова, Любатівка, Малинівка, Мхава,

Мійсце, По-лонна, Попелі, Половці, Павликома, Рашкова, Роги, Сянічок, Сугорів долішнкій і горішний, Гічва, Волиця, Страхотия, Сторожі великі та малі, Синів, Торговиська, Тарнавка, Загочеве, Пакошівка, Ялин, Вільхівці, Загутиль, Прусик, Бохівка, Дубрівка, Заболотці, Дидня, Добра, Домараж, Дубецько, Дудинці, Фалеївка, Глибоке, Небецько, Великополе, Грабівниця, Тарнона, Пелля (Пельвя), Одрехова, Барвінок, Вороблик, Гарта, Жлигород, Угерці, Голодно, Гозелі, Іздебки, Іскрия, Вітрилів, Івонич, Кобиляни, Гломча, Климківка, Костарівці, Красне, Крехів, Коростенко, Королик, Кремяна, Лшна, Лещава, Лімна, Люботова, Людча, Марківці, Морохів, Модерівка, Межчбріддя, Ніздрець, Новосільці, Невістка, Одрикінь, Вільшаниця, Ослава, Побідао, Постолів, Загіря, Солинка, Смільник (зв. Смільниця), Семушева, Сідлиська, Трепча, Тури-поле, Черешнів, Улюч, Вара, (Щипанцева) Тирява Сільна, (в Тиряві була копальня соли) і т. д.

У другій четвертині XV в., до менш-більш 1435 р. находимо дуже виразну граничну лінію Українського (Руського) воєвідства від Краківського та Судомирського. (Др. М. Кордуба, Західне пограничє Галицької Держави між Карпатами та долішяим Сяном. Записки Н. Т. Ш. Львів)

Від лінії рік: Ослава – Сян (до закрути коло Динова Склярка (ліва притока Сяну, що вливається коло Динова), належали вже в другій четвертині XIV. в. до Сяніцької Землі наступні оселі. Йдучи з півдня, від Карпат, на північ, стрічаємо над горішною Ославицею, лівою притокою Ослави, недалеко від переходів Бескид і Лупків, село Радошиці, одну з рідких осель, що вже в цю добу існувала глибоко в горах. Відтак далше на північ, нижче устя Ославиці до Ослави, лежить село Щавне. Солтиси з Одрехової і кметі зі Щавного заручили 27. травня 1450 р. перед судом у Сяноці за Івана зі Щавного, що він після трьох літ представить перед сяніцького старосту своїх братаничів Пашка та Данилка, які зможуть викупити солтиства в Щавнім і в Радошичах, продані їхнім дядьком Іваном якому-то Максимові. Щавне було оселене на волоськім праві.

Про Полонну, оселю на південний схід від Буківська, про села Пораж, Височани, Загірє, по лівім боці Ослави маємо записку з 14. жовтня 1449 р. Карликів – це мабуть дещо пізніша оселя, що повстала аж в другій половині XV. ст. З цьогож часу походить також сусіднє село Камінне. Між Височанами і Поражем над рікою Ославою лежить ще село Морохів, а на північ від нього село Небещани; на півн. зах. від Морохова, село Ратнавиця, як це бачимо зі скарги, яку Гнат з Гузелева, 19. вересня 1449 р. вніс до сяніцького городського суду проти Степана з Ратнавиці, підданого Фридриха – сяніцького мечника в Ячмірі, – за нічний напад на його дім. Між Мороховом, та Небещанами не було усталених границь. Павло, Грицько і Станко з Морохова виступили 13. лютого 1445 р. перед сяніцьким судом з жалобою на Івана з Небещан за це, що він забрав насильно з їхніх лісів 20 свиней. Розмеження переведено в 1468 р. між Небещанами, Велеполем та Велепольською Волею з одного боку і Мороховом та Морохівською Волею, теперішною Морохівською Завадкою, з другого, між Мороховом і Поражем та Чашиним і вписано в сяніцькі судові книги.

Теперішнє містечко Буківсько було в XIV. ст. селом і належало до маєтків сяніцького судді Миколи Чесика. До сяніцьких судових книг вписано 16 серпня 1435 р. акт поділу спадщини між його синів Петра, Івана та Юрія, в котрім за Петром признано села: Збоїська, Петрову Волицю, Буківсько і Залочеве (на схід від Ослави); за це Петро зрікся Новотанця або Березово. Границею Буківська від села Вислочок або Вислок над горішнім Вислоком признали хребет Буковицю (ліс). Цей Петро зі

Збоїськ, сяніцький хорунжий, записав 14. травня 1454 р. своїй жінці Маргареті 50 марок на селі Белхівка, на схід від Буківська. Село Новотанець, зване також Люботанцем або Березовом знаємо вже з 1435 р. Село Нагоряни і Воля, теперішня Сенькова (властиво Семкова) Воля знані з 1489 р.

До Сяніцької Землі належало містечко Яслиська, над горішньою Яселкою, на північний схід від Дуклянського переходу. Про Яслиська і село Короликів свідчать в дні 13. січня 1435 р. суддя і лавники найвищого німецького суду на сяніцькім замку, що перемиський єпископ Януш заплатив Андрієви з Любни цілу належну суму за війтівство в Яслиських і за солтиство в Короликові, теперішнім Королику (Волоськім і Польськім). Село Короликів належало до рим.-кат. єпископства в Перемишлі, єпископи мали тут свою палату, в якій часто перебували; тому то 18. листопада 1463 р. Сяніцький староста Микола з Витович на підставі жалоби дідичів з Риманова, взивав єпископа Миколу „з Короликова" перед свій суд в Сяноці. Перед сяніцьким городським судом велася справа усталення границь королівщин південно-західнього закутка Сяніцької Землі. Тут свідки-знавці, старі люди з Одрехової і Щавного зізнали 7. грудня 1447 р., що всі Бещади вище та нижче Яслиськ і від Яслиськ аж до полонини є королівські; навпаки за власність сяніцького хорунжого признали село Мощанець, зі всіми верховинами аж по річки Лесперад та Вербицю. До рим.-кат. єпископства і капітули в Перемишлі належала ціла область над горішньою і середушою Яселкою. Король Володислав Ягайло, грамотою з 8. травня 1434 р. надав згаданому єпископству місто Яслиська і села Короликів, Бискупиці (пізнішу Любатівку), Даліїв, Нову Ясенку „в Українській (Руській) Землі в Сяніцькій окрузі"; 20 марта 1470 р. єпископ Микола пізвав перед сяніцький суд синів Катерини, дідички Риманова, за се, що не хотіли перевести розмежування між його маєтностями: Любатовою, Короликовою (або Короликом), Склярами, Яслиськами та Волею (Яслиською) і їхніми селами: Балутовою (теперішньою Балутянкою), Дошном, Валтославою (тепер. Волтушевою) та Вислочком. Згаданий Вислочок не є цим селом – цеї самої назви на південь від Буківська; він лежить на північ від Яслиськ і задержав до сьогодні свою назву, це дочерне село Тарнавки. До еписк. дібр належали в тій області ще оселі: Цергова, майже передмістя Дуклі на правому березі Яселки, і Рівне.

Відома тепер лічнична оселя Івонич звалася в XV. ст. Іванець, або Іванчеполє (Іван з Чех). Сумежне село Климкова (тепер Климківці-Климківка з польська) знане з 1436 р. Дідич, Андрій зі Сенна, продав 26. травня 1463 р. „свої села Климкову і Синяву (Синів), положені в Сяніцькій оркузі." Населення Синяви (на схід від Римамова) прославилося 1444 р. завзятим спротивом проти наложених поборів, за що їх тягнули до відповідальности перед сяніцький городський суд. Перед цей суд взивав 20. листопада 1447 р. сяніцький староста солтиса з Вороблика Кіліяна, за побиття і поранення слуги і тут його засуджено. Це село Вороблик, зване також Торговцями, було власністю сяніцького кастеляна Петра Смольницького, що перед своєю смертю 20. червня 1458 р. поділив між своїх синів свої добра „в Сяніцькій Окрузі" – Заршин з передмістям та селом Довге, село Торговиська та Ленжани, Малинівку, Вздів, Страхотину і половину обох Пель (тепер, село Пельня).

Осела Риманів (перше Романів) згадується в сяніцьких судових книгах в 1443 р. при цій нагоді, що Микола Ладинський мельник та німець Шіндлер, осельник з Риманова, разом з кількома горожанами зі Сянока заручили за Андрія, коваля з Варадина і за Михайла Дорана та Михайла Галя з Требіша і обов'язалися їх доставити на перше візвання перед сяніцького старосту.

Перед сяниським городським судом ставав 23. червня 1436 р. підданий Демко (Денько), зі сусіднього з Римановом села Беска (Боська над Вислоком), а 2. січня 1460 р. Васько та Грицько, священики з Боська, разом з іншими людьми давали поруку за Степана Малиновського, солтиса з Издебки. Село Глибоке, на півд. сх. від Риманова, було поселене на німецьким праві, згадується в коросненських судових записках під 1445 р., але його населення через впливи двору винародовилося.

Над горішнім Вислоком стрічаємо Ячмир, Ячмирську Посаду і Волю; даліше Бажанівку, нижче Боська над Вислоком Бзянку, (також перейшла під чужі впливи). Над горішньою Пельницею, правою притокою Вислока, поруч вододілу між Вислоком і Сяном лежить село Андрушківці. Сусідна Одрехова була осаджена на волоським праві; в 1440 р. ціла громада цього села, разом з князем Берилом заручили сяниському старості за якого-то Хаїма Пшепйорчича, а умовою з 8. березня 1442 р., вписаною в сяниські судові книги, Берило уступив князівство своїм братаничам.

У стоковищі ріки Сяну, над його лівою притокою Сянічком находимо села: Побідне, Дуденичі, (тепер. Дудинці), Марківці і Писарівці. Над Сянічком лежать ще села: Просік і Сянічок. Про ці села є записки в сяниських судових книгах під датою 10. матра 1436 р. і 18. грудня 1439 р.

Долина Сяну від устя Ослави в діл була густо заселена. Майже всі оселі, які там сьогодні находимо, існували вже в першій половині XV. ст. Село Заславе, положене при устю Ослави до Сяну, належало до великого збору маєтностей Замку Собин (коло Ліська) – записане під 1441 р. Анна зі Загутиня виступає 3. серпня 1436 р. перед сяниським судом, отож перша згадка про село Загутинь.

При направі парканів коло сяниського замку зустрічаємо в 1448 р. крім населення Великих і Малих Сторожів, ще населення Сяниської Посади, Дубрівки, Чертежа, Трепчі та Новосілець.

Всі ці оселі – королівщини немов вінцем окружали старовинний город Сянік, столицю Сяниської землі, резиденцію старости, осідок городського, земського та вищого німецького суду. Дубрівка була в посіданню родини Райтаровських. Петро Райтаровський купив село Долину (на півд. від Сянока) від Івана Долинського, коли жінка Івана, Анна, що мала на сім селі забезпечене своє віно, 7. травня 1440 р. зреклася перед сяниським судом цього забезпечення.

До королівщин належали ще Половці, згадані в сяниських судових книгах 11. травня 1444 р. з нагоди маєткових справ між Ковалем Яковом з Половців та його братом Андрієм, і також Ностарівці, відкіля „прокуратор” Якуш став перед сяниським судом, пізваний 12. лютого 1435 р. Іваном Сопилем, кметем з Велеполя, і відкіля 22. квітня 1442 р. цілий ряд кметів заручив за свого товариша, що до двох тижнів заплатити наложеному на нього городську (замкову) кару. Сумежні Попелі й Юріївці, тепер Юрівці, належали до Миколи Пелки Юріївського, що 14 липня 1472 р. заставив Попелі і половину великого ставу в Юріївцях за 70 угорських золотих. В 1434 р. він придбав ще Срогів, (тепер Сугорів) і Фаліївку над потоком Рожевим.

Пакошівка і Лялин були дідишною трьох братів: Пакоша, Івана і Томка. Пакош записав 4 лютого 1441 р. своїй жінці Маргареті 120 марок посагу і віна на половині Пакошівки та обох Лялинів; опісля, 16 березня 1443 р. брати поділилися майном, при чім Пакошеви признали п'ять кметів в Руськім Лялині та частину Німецького Лялина від Дидні разом з лісами починаючи від Грабівниці. В долині Сяну, даліше на північ від Сянока, лежить село Глумча. В 1441 р. була пізвана перед сяниський суд якась Ковалева з Глумчі, за котру заручив Дешко зі сусіднього села Кінського. Власником

Кінського і села Ютрилова, теперішнього Витрилова, був Мал Антошевич, що 15 серпня 1439 р. продав половину цих сіл Петрови Смолинському, сянїцкому старості, за 100 марок. Половину сумежної Лодини, „села в Сянїцкій окрузі”, згаданої в сянїцьких судових записках вперше в 1442 р., продав 13 червня 1458 р. Юрій Чесикович з Букового Іванови Долинському, перемиському хорунжому, разом з лісами і островом на ріці Сяні. Село Дидня над безіменним потічком, лівою притокою Сяну, було осередком маєтности шляхотської родини, котра від цієї оселі прийняла назву Дидинських. Їхні села Теметів, Крем'яна, Видрна, Яблінка (село на захід від Дидні) записані в сянїцьких судових (книжках) актах вперше в 1464 р. і 1468 р., знову село Букове, теперішній Буків, на півд. від Березова, припало 28 листопада 1439 р. при поділі майна, наймолодшому з братів Чесиковичів, Юрієви власникови села Лодини.

Дальше в стоковищи Вислока, над горішною Стобницею, правою притокою Вислока, стрічаємо село Гумниська в 1436 р., село Гірки в 1464 р. та Волю на кінці Гірок (теперішню Горецьку Волю). Над Стобницею лежить також місто Березів з вісткою в 1447 р.; відтак Стара Весь, Близне, Плосина Воля, Домараз, Яблониця (тепер Польська), Оріхівниця, (тепер Оріхівка) і Ясениця; в 1454 р. подибаємо село Ясеницьку Волю, Присітницю і Гольцову.

До Сянїцької округи належали оселі Одриконь Вуглівка (тепер Ванівка), Котчина, (тепер Корчина), Скляри на північ від Динова, Кальтборн (теперішня Комборня). Над потоком Високою лежала ще німецька кольонія Міхельсдорф, або Михайлівка. Між Ясеницею та Кальтборном повстала в XV-м в. оселя Верхня Ясениця, яку відтак в 70-и рр. стали звати Кальтборнською Волею, або Новим Кальборном; це теперішня Комборнська Воля. З цьогож часу походить також сумежне з Коросном село Бялобжей, засноване на німецькім праві. Ще пізнішого походження є село Чорна Ясениця, теперішні Чорноріки. На південний захід від міста Березова, між Стобницею та Вислоком, лежать села Ясенів, Зминиця і Туреполе. Село Трешнів (зв. Черешнів), сусідний Гачів, (зв. первісно Гартсфельд) згадуються в 1457 р. Населення села Місця, Рогів та Любатівки працювало в 1445 р. при направі парканів на замку в Сяноці; в 1448 р. бачимо при сій роботі ще й населення Вроцанки, Коростенка та Искриної Волі, теперішньої Искрині. Містечко Коросно мало самоуправу на підставі магдебурського права і підлягало вищому німецькому судови на сянїцькому замку. До осель, осаджених на німецькім праві належав також і Суходіл. Між коросненським війтом Петром та його сином Іваном з одного боку і радним м. Коросна з другого, велися довгі спори про ліси коло села Щепанцової та між Щепанцовою і селом Полянкою в 1451 р.

Північно-західну частину Сянїччини творили землі з оселями: Бахір, Блажова, Вара, Весела, (її приналежність до Сянїцької землі стверджує судова записка з 5 липня 1496 р.), Волоше (теперішній Володзь), Гарта, Гижне, Годле, (теперішні Годлі Склярські та Канчуцькі), місто Динів, Диновець, (теперішнє Динівське передмістя), Глодне (теперішнє Глудно), Дубрівка (тепер Старжинська), Избиця (ця оселя злилася з Издебками), Издебки, Куликівка, Липа (теперішній Липник), Лубно, Лясківка, Мощаниця (теперішні Мощанки коло Гижна), Невістка, Ноздрець, Пяткова, Сідлиська, Скляри, Уляниця, Футомина (тепер Футома) Ходорівка.

Важна для нас також судова згадка з 1 січня 1494 р. про села Липовицю (теперішній Липовець над Більчею, лівою притокою Яселки) і Тиляву разом з містом Дуклею, коли саме Яків з Мендзигоржа, холмський кастелян, продав ці села за 800 угорських золотих Єронімови Кобилянському з правом викупу до 3 літ. Родина Кобилянських володіла цілістю дідичних маєтностей і королівщин в області горішної

Вислоки. Три брати: Єроним, Іван і Яків Кобилянські поділилися 25 травня 1487 р. в цей спосіб, що Єронимові припали дідичні маєтності в „Бецькій окрузі:" Кобиляни, Драганова, Сулістрова, Маковиська, Глойсце, Ліщини (коло Горлиць), передмістя Дуклі і по смерті матери Ленки, а з королівщин також в „Бецькій окрузі:" Ленжани, Заленже, Горжиці і Маркушка – положені над Вислокою на північ від Жмигорода,

На правому березі Яселки, на захід від Коросна починалася від села Свержової (тепер Руська Свіржова) і Добешина, Пильзненська округа Судомирського воєвідства. До цієї округи належали й сумежні села: Турашівка (теперішня Торошівка) і Полянка, Єдличі, Потік і Вояшівка, Устробна. Цілий ряд осель в долині Вислока вище Фриштака належав в середині XV в. до родини Камянецьких, дідичів замку Камянця, коло Одриконя, що його звалища заховалися досі. При поділі Камянецьких находимо такі оселі: Братківку, Вельополе, (на північ від Фриштаку), Войківку, Ленки, Малинівку, Петрушову Волю, Лончки і Високу – згадані в поборовім реєстрі Судомирського воєвідства з 1508 р.; далше Красне, Низший Домараз або Лютча, Жарнова, Конечкова і Яворник були з початком XVI ст. (1508 р.) власністю Миколи Маковського з Низин.

Міста Стришів (тепер Стрижів) і Чудець з належними до них селами: Бабиця, Барич (Баричка) Блежанка, Вишне, Гбіска, Глінік (над Вислоком), Годова, Заборів, Жизнів, Новий Зглобень (тепер Зглобенська Воля), Ноцкова, Нехобж, Нова-Весь, Спорне (тепер незнане), Тропя, були вже в XV. ст. (в „Судомирській землі, Пильзненській окрузі"). Знову села Ранижів, Ранижівську Волю, Ніско і Заосє в „Судомирській окрузі" дав польський король Ян Ольбрахт в застав 29 січня 1494 р. українському (руському) воєводі Іванови з Пильчі за 1000 угор. зол.

Вкінці в податковім реєстрі з 1508 р. згадані ще села Копки та Танва (коло Улянова, Білини, Білинець та Блинавка (Глинянка) на правому березі Сяну).

З повижчого бачимо, що вододіл рік Вислока, Вислоки, джерела річки Красної, річки Стобниці, відтак вододіл Вислок-Сян – теперішня полоса між Березівським і Стришівським повітами, вододільний хребет між потоком Ставицька, (що в селі Вижнім вливається до Вислока) і двома іншими далше на схід пливучими безіменними притоками цієї ріки (теперішня межа між Стришівським і Рясівським повітами), далше над річкою горішньою Чорною (лівою притокою Вислока), устя ріки Осини і самої Осини – були ще до XVI ст. майже незаселені простори.

Тоді твердження Дра Івана Крип'якевича, що полоса між середушою Яселкою і середущим Вислоком, як також між річкою Осиною та долішнім Сяном була вкрита густим пралісом, та, що ця полоса пізніше була заселена, й шойно в перших початках XVI. ст. почався в цих сторонах живіщий кольонізаційний рух – вповні заслуговує на признання і з цим ми погоджуємося, бо від тоді бачимо багато ново заснованих осель у згаданій полосі.

На час окупації Галичини Казимиром Великим припадає жива кольонізаційна діяльність з метою заселення порожніх просторів у приграничних областях. Казимир надав 25 червня 1361 р. захожим з Угорщини братам Петрови і Павлови пусті області в Сяніцькій окрузі на полях званих Збойська (на північний-схід від Буківська), коло св. Петра в Буківську (теперішньої Волиці) над рікою Сянічком, від меж королівських сіл Просіка та Побідної аж до джерел Сянічка, а також пусті області звані Вислочком (теперішний Великий Вислок) і Радошичами над рікою Ославицею з притоками цієї ріки від меж села Суровиці по джерела ріки Вислока, разом зі всіма приналежностями, які належали до короля і до його помістя сяніцького замку. Тогож самого дня,

Казимир дав тимже братам Петрови і Павлови пусті селища „в Сяніцькій окрузі" Юрівці і Срогів над річкою Русавою (тепер пот. Рожевим) аж по джерела потоків Дидні і Темешова та по беріг Сяну. Угорська королева Марія подарила 20. лютого 1383 р. Йосифові Олягови (Волохови) село Кунцендорф і ліс Пораж („в Руськім королівстві"). Місто Сянік дістало магдебурське право ще від останнього суверенного галицько - волинського князя Болеслава-Юрія II. 20. січня 1339 р.; при цій нагоді князь настановив тут війтом Бартка зі Судомира і надав йому млин в сусіднім селі Трепчі. (Отож село Трепча – це перша українська оселя в Сяніччині, про яку ще з 1339 р. маємо історичну згадку). Казимир Великий поновив надання магдебурського права Сяніччині в часі свого побуту в цім місті 25 березня 1366 р. Село Яблоницю (Руську, над Сяном) „в Сяніцькій окрузі" надав Володислав Опільський 31. травня 1373 р., в часі свого побуту в Сяноці, Перемиславові з Ленчиці. За другим побутом в Сяноці цейже князь „бажаючи свою Українську-Руську землю збогатити засновуванням осель," надав 15 березня 1376 р. Станиславові Тоці право заложити на магдебурьським праві село Гірки над річками Сховою та Любаховою в Сяніцькій окрузі; між свідками на грамоті підписаний сяніцький староста Бенко. Кольонізаційній діяльності Казимира Великого завдячує свій початок село (опісля і тепер місто) Березів. Вже 2. жовтня 1350 р. король надав Степанові, синові Войста зі Собнова (коло Ясла) діброву звану Березово, положену по обох боках ріки Стобниці „в Українській-Руській землі і Сяніцькій кастелянії," в цілі заложення там села на магдебурьським праві. Ця перша спроба мабуть не мала успіху, бо шість літ опісля, 28 січня 1366 р., ще раз надає цю саму землю „по обох боках ріки Березови в Сяніцькій землі" Фалиславові зі Ржослоня на засновання села на магдебурьським праві. Угорська королева Марія, вивіновуючи католицьке єпископство в Перемишлі, надала 3 квітня 1381 р. єпископови Єрихови села Брезен (Березів) та Домараз над Стобницею, Рівне та Цергову над Яселкою і Радимно (коло Перемишля). Рівне і Цергова повстали також за часів Казимира Великого. За побуту в Сяноці, король дозволив 25 січня 1352 р. сяніцькому міщанинові, Дітмарові заложити над Яселкою село на німецьким праві та назвати його Рівним, а 22 травня 1359 р. (в Кракові) дав повновласть Мартинові з Цергової заложити над сеюж річкою нове село на магдебурьським праві і назвати його Церговою. В тих самих часах повстало й село Домараз, якщо вірити грамоті, якою Казимир Великий надав 26 липня 1359 р. якомусь Павлови право засновання села цієї назви „в Сяніцькій окрузі" над рікою Стобницею. Того-ж дня, що Рівному (25 січня 1352 р.) дав Казимир початок й оселі Искриній, даючи Яковові Йскрі в лісах, що звалися Обрвінів та Брахцин над рікою Вислокою 60 ланів, щоб поселив там село на німецьким праві під назвою Обрінова. Ця надана королем назва не вдержалася; село від свого осадчого Искри вже в XV. ст. стало зватися Искриною і ця назва, замість Одрінова, виступає в потвердженню цієї грамоти Казимира королем Жигмонтом I. в 1530 р. До Казимирових льокацій належить відтак і село Близне, якого заложення на магдебурьським праві, король поручив 25 квітня 1366 р. Фалькови з Коросна, „щоб збільшити доходи в Сяніцькій окрузі." Грамоту Казимира Великого з 28 січня 1366 р. про засновання міста Гохштат - Високемісто, яку загально відносять до містечка Яслиськ – поминаємо – бо вона немає відповідних даних про положення, або про державну приналежність цієї місцевости.

В сусідстві з Церговою, повстала в Казимирових часах ще оселя Ясенка. Грамотою з 24 лютого 1363 р. Казимир дозволив Грицькови Заровичеви в лісі Ясулті, коло річки Яселки, належнім до Сяніцького замку, заложити село на німецьким праві і

дати йому назву Грицева Воля. Дещо пізніше у цій околиці засновано село Бискупичі. Перемиський єпископ Єрих продав 1 січня 1386 р. солтисови з Рівна Михайлови ліси коло Рівна та Цергови в цілі засновання там села Біскопесвальд. Це село виступає ще в грамоті короля Ягайла з 8 травня 1434 р. під назвою Бискупичі. З опису положення виходить, що це теперішня Любатівка. Казимир Великий продав 3 червня 1358 р. Петрові, вйтови з Колачич, солтиство в королівськiм селі Роги „в Українській-Руській землі коло Коросна над річкою Любатівкою,” даючи йому на засновання нової оселі на магдебурськiм праві 110 ланів з гори від села Місце (теперішнє Місце Пястове). Означення положення села Роги в цій грамоті („в Українській-Руській землі коло Коросна”) вказує й на приналежність самого Коросна до України-Руси. Маємо ще грамоту Казимира Великого з 19 листопада 1367 р., якою він ствердив продажу коросненського вйтівства Михайлом і Якушом Пашкови з Тарнова та звільнив нових поселенців Коросна від тягарів на один рік, але в ній приналежність міста не зазначена. За це напис у монастирі Францішканів в Коросні, що величає Володислава Опільського, фундатора конвенту, свідчить за приналежністю цього міста до України-Руси. Впрочім співчасний польський хроніст Янко з Чарнкова, вичисляючи міста і замки – засновані Казимиром Великим, називає зовсім виразно Коросно між українськими-руськими містами.

В часі свого побуту в Бахорі Володислав Опільський надав 31. грудня 1377 р. Лодомирові Волошинові Годле – поле (теперішні Гадлі), щоб там осадив оселю на волоськiм праві. Місто Тичин повстало ще за часів Казимира Великого, як німецька колонія. Король „бажаючи збільшити доходи з Сяніцької округи”, дозволив 14. березня 1378 р. Бертольдови Тічнерови заснувати місто на магдебурськiм праві в лісі над річкою Білою (тепер Струг) коло стариннього села Білої і надати йому назву Тишин. Пилецькі з Тиряви заміняли опісля з кн.

Володиславом Опільським свої дідичні маєтності за Тичин і Канчугу, Управитель острогомської митрополії, кардинал Дмитро, спираючися на недавні пожертвування королевої Марії для перемиського єпископства, потвердив 5. травня 1484 р. надання перемиським єпископом Єрихом тамошній капітулі десятини з Ланцута та зі сіл Ланцутської волости: Крем'яниці, Високої, Альбігови, Маркови, Косини, Сетеша, Нового Села (тепер присілок до Бірка), Лянгенгофу (тепер невідомого) та Ганцльови. Цю останню оселю заснував Отон Пилецький, даючи 23. листопада 1381 р. Ганзлеви Лянгови 108 ланів ліса „в Ланцутській окрузі” на осадження там села на магдебурськiм праві під назвою Лянгенав. Як часто бувало, надана назва не утрималася і село від імени осадчого стало зватися Ганцльовою (Ганцлівкою). Переворськ був вже в другій половині XIII. в. містом. Про його приналежність до Галицької держави свідчить згадка в Іпатській літописи про напад Лешка Чорного в 1281 р. на Україну-Русь; Лешко здобув тоді город Переворськ, вирізав ціле населення і, спаливши місто, вернув домів (и поїде назад во свояси).

Ряшів за часів Казимира Великого був важнішим пограничним осередком і, очевидно, містом. Казимир надав 19 січня 1354 р. Іванові Пакославові зі Стожищ це місто з цілою волостю „в Українській-Руській Землі,” в межах, які мали за українських князів, зі всіма вже існуючими та майбутніми селами і Волями, починаючи від границь Судомирської землі, цебто від села Домброви, „котре належало до Судомирської землі,” аж по село Лежайсько, сумежне з Ярославською землею, та праворуч по межі замку Чудець; разом переніс Ряшів з цілою волостю на магдебурське право. З цієї грамоти Казимира дізнаємося разом про існування вже тоді села Лежайська та про

його приналежність до України-Руси; по свідоцтву Кохановського, це село осадив в XIV. в. Іван Кустра з Крешова. Сусідний з Ряшевом Люториж належав ще до Сяніччини. Почин до засновання цього села дав кн. Володислав Опільський, надаючи в Сяноці 24 травня 1373 р. Янови Голому зі Шлеська та Денкови зі Стшегова привілей на засновання на магдебурьським праві села Люторижа серед лісів по обох боках рік Бабиці та Вислока в Сяніцькій окрузі, на границі Сяніччини і Судомирщини, між межами сіл Чудця з одного і Петрашівки (теперішньої Богухвали) та Нехобжа з другого боку.

Варто вкінці згадати про Змигород, наведений в рахунках з 1325 р., зібраних десятин між парохіями Зренцінського деканату. До цього деканату належали: Зренцін, згадуваний до 1358 р., Старий та Новий Змигород, – до 1358 р., Заленже до 1357 р., Митарж (Micharz, Micarz) до 1357 р., Ясло до 1358 р., Шебні, Ленжани, Ненашів, Жарнівці, Дембовець (Dambovidzal) до 1358 р., Тарновець до 1356 р. і Маковиська до 1355 р. Про Змигород маємо ще інтересну буллу Івана XXII в. з 1 березня 1331 р., якою папа дозволяє Домініканам польської провінції заснувати монастир в Змигороді, „замку положенім на пограничи Краківської, близько границі схизматицьких Русинів, що межують безпосередно за Краківською дієцезією,” значить, булля зовсім виразно каже, що границя Краківської дієцезії від України-Руси покривалася з державною границею Польщі.

Важним доказом, що цілий ряд осель повстав серед пралісів на „випасіченім,” – викорчуванім, вирубанім, витеребленім або випаленім полі, – це назви таких осель: Вируби (коло Фриштака), Зарубки (к. Кольбушеви), Корчина (к. Коросна), Корчовиська (к. Соколова), Опаленець, Опалениська (оба к. Лежайська), Поруби (к. Березова, Риманова, Стрижова, Тичина), Пняки (к. Кольбушеви), Теревовнисько, Теревось (Тшебось коло Соколова).

Деякі назви осель вказують про колишнє багатство лісової звірини в даній околиці: Вовки (к. Глогова), Вовча Воля (к. Соколова), Вовчак (2 оселі к. Тичина), Волковия (к. Ряшева), Кізли (к. Ніська), Кізлинець (к. Березова), Козелок (к. Кольбушеви), Козярня (к. Рудника), Лисій Кут (к. Тичина), Лиси (к. Глогова), Недведська Вілька (к. Соколова), Недведя (к. Ропчиць), Турашівка (тепер Топорівка к. Коросна), Туре Поле (к. Березова), Турянськ (тепер Туринсько к. Буківська).

Про положення сіл і присілків у сусідстві лісів вказують такі назви: Бірок (к. Коросна), Буковий Ліс (к. Фриштака), Гай (к. Ряшева), Діброва (к. Березова і Ряшева), Дібровка (к. Ланьцута), Заборє (к. Соколова), Загаї (к. Лежайська), Заліс, За Лісом, Залісе (к. Коросна), Заполянка (к. Березова), Ліски (к. Ясла), Лісько (місто), Лісок (к. Тичини), Лісківка (к. Динова), Майдан (к. Кольбушеви і Лежайська), Підгай (к. Сянока), Підліс (к. Коросна), Підлісок (к. Ряшева), Підлісе (к. Березова, Фриштака, Ясла), Поляна (к. Змигорода), Поляни (Мисцові, Суровичні к. Диклі й Риманова), Полянка (к. Коросна), Тисів Ліс (к. Ніска).

Багато знову осель дістало назву від лісових дерев: Березина (к. Ропчиць й Ясла), Березниця (к. Ропчиць), Березівка (к. Змигорода, Тичина й Ясла), Березів (місто), Бересть (к. Грибова), Берестова Гора (к. Кольбушеви), Бучини (к. Коросна), Буків (к. Березова), Букова (к. Ясла), Буковець (к. Кольбушеви), Буковина (к. Сендзішова), Буківсько (містечко і село), Бучини (к. Коросна), Вербівка (к. Ряшева), Вільхівці (к. Сянока), Граб (к. Змигорода), Грабина (присілок Боська), Грабанина (к. Змигорода), Грабник (к. Тичина) Грабівниця (к. Березова), Дембіца (місто), Дембовець {к. Ясла), Дубина (к. Березова), Дубів (к. Переворська), Королівська Береза (к. Лежайська),

Липник (к. Динова), Липний Бір, Липниця (к. Кольбушеви), Липовець (к. Яслиськ), Липє (к. Глогова), Ліщини (к. Коросна, Стришова), Ольхова (к. Сендзішова), Ольховець (к. Дуклі), Ольшинки (к. Березова), Ольшинки (к. Березова, Фриштака, Коросна, Стришова), Оріхівка (к. Березова), Підбучина (к. Ясла), Підлипе, (к. Сендзішова), Смерековець, Смеречне (к. Дуклі), Сверчів (к. Кольбушева), Соснина, Сосниці (к. Фриштака), Соснівка (к. Ряшева), Тарнавка (к. Риманова).

Інші назви зв'язані з примітивним способом первісного лісового осельництва. Робітники, що займаються лісовими промислами (бортництвом, ловами, витоплюванням смоли), жили в шатрах збудованих з галуззя, що звалися будами, або самашами; ці назви звичайно переходили відтак на рільничі оселі, що повстали на цих місцях. Такий початок мали оселі: Буда (к. Кольбушеви і Тарнобжега), Будки (к. Змигорода), Буди (к. Березова), Венглівка (Ванівка к. Коросна), Венгліска (к. Ланьцута), Гута (к. Диклі, Змигорода); ці оселі вказують, що первісне населення в гутах, смалярнях, вуглівках, склярнях випалювало поташ, смолу, дьоготь, вуголь, витоплювало скло і т. п.), Гути (к. Березова), Гутисько (к. Фриштака), Гадлі Склярські (к. Ніска), Скляри (к. Яслиськ і Динова), Смолець (к. Глогова), Смолярини (к. Ланьцута), Шалашиська (к. Березова).

Ця полоса пралісів, що на її повстали наведені оселі, була заразом знаменитою охороною перед ворожими воєнними походами в один і другий бік Карпатських земель. Передертися крізь лісову гушавину, місцями забагнену, було для більшого війська дуже тяжко, майже неможливо. Тому всі воєнні походи зі сходу на захід і наоборот вибирали собі дорогу звичайно далше на північ, через Люблинщину і Судимирщину. Сюди прямував князь Роман Мстиславич в 1205 р. (битва під Завихостом), сюди князь Данило ок. 1229 р. під Каліш, сюди йшли Татари Кодана під Краків ок. 1240/41 р., сюди повернувся похід кн. Данила і Василька ок. 1243 р. (оселі Біла, Зволя і Лаза, згадані в описі цього походу, лежать в південній Люблинщині), сюди похід Бурундая з Васильком 1259 р. Також і пізніші походи князя Льва I. та Татарів брали напрям на північ від устя Сяну. Польські війська у походах на Україну-Русь, вибирали той самий шлях. Лише невеличкі відділи, що їм радше ходило про несподіваний рабунковий напад, перекрадалися через густі ліси та попаливши і поруйнувавши сумежні, наскочені околиці, чим швидше вертали домів. Про такий напад українського князя Володаря Ростиславича на захід згадує польський хроніст Винкентий Кадлубек під 1122 р., з доповненням Длугоша; такий і наскок польського короля Болеслава Огидливого через т. зв. Ворота на Белзщину в 1266 р. та набіг Лешка Чорного на Переворськ в 1281 р.

Звичайна лучба крізь цей граничний праліс відбувалася природними прогалинами серед ліса, полянами, полученими прорубаними шляхами т. зв. просіками. Для оборони таких переходів перед ворогом були в деяких певних місцях пороблені засіки з вузькими просмиками або воротами. Це були т. зв. брони. Таких брон, або як їх там звали „brbny" було багато в пограничних пралісах Чеського Ліса та Судетів, про таку брону на південь від Мислениць для оборони переходу на Угорщину згадує грамота з 1258 р. Населення сумежного з бронею ополя, що звичайно займалося лісовим промислом, мало обов'язок сторожити воріт і в першу чергу в разі потреби боронити переходу. На польсько-галицькім по-граниччю існувала така брона на південь від Судивішнева (Сендзішова), де ще в XIV-ім в. ціле опілля звалось „Заброною" і належало до Судимирської кастелянії. Тут находилися ці „Ворота" і „Наворота", укріплені засіки, що їх не можна було обійти і коло цих польські полки, вертаючи з

нападу на Белську землю, 19. червня 1266 р. розгромили Шварна, що пігнався за ними. (Ипат. літопис). Теперішнє село Пшевродне, на північ від Ряшева, своєю назвою і положенням відповідало би Наворотам літописи. На існування других воріт далше на південь на Карпатським Підгір'ю вказують дві оселі з назвою Вроцанка, одна над Яселкою на північ від Дуклі, друга на південний схід від Ясла. Далше на захід у цій самій лінії, близько устя Ропи до Вислоки, лежить село Пшисеки. З лісовими просіками зв'язані ще назви осель Прусік (Прусек, в актах з XV. в. зв. Проссек), на південний захід від Сянока, і Присітниця на північний схід від Березова. Про обов'язок населення берегти, сторожити лісні переходи пригадують оселі: місто Стришів (Strzyżów над Вислоком, в давніх грамотах Strezow, Strzeschow), на південь від щойно згаданої Заброни, Стражів на захід від Ряшева, Стружа на півд.-зах. від Улянова, Спруже присілок до Дембна при устю Вислока до Сяну та Великі і Малі Сторожі на південь від Сянока.

ПАНЩИЗНЯНІ ЧАСИ ТА ПОЧАТОК ШКІЛЬНИЦТВА.

З актів XV. Віку (М. Грушевський у „Джерелах до історії України-Руси" (1895–1910) опублікував матеріали, переховувані у варшавських та галицьких архівах – про переведення точної люстрації королівщини в 1565 р. в Сяніцькій землі. Матеріал зібрано не тільки про села королівські, але також і про приватні маєтки, якщо права власників цих маєтків на володіння ними не були цілком певні. В цих описах королівських маєтків, зібрано географічні відомості, економічно-господарські, побутові, історичні, зладжено реєстри людности та інвентар доходів; взагалі – маємо картину заселення і господарського стану, а головнo – стану сільської людности.) видно, що скрізь існувала вже панщина. Матеріали з люстрацій показують, що розмір панщини протягом XVI. століття постійно зростав.

Говорячи про панщизняні повинности, треба мати на увазі певну різницю, що існувала в практиці сіл, які були осажені на німецьким праві і на волоським.

В основі устрою сіл, осажених на німецьким праві, лежав устрій міст з німецьким правом, тільки, що він тут був простіший. Осадник німець або поляк, заплатив певну суму владі або панові та засновував на певнім місці село. Він сам діставав привілей на те, щоби бути дідичним війтом у тому селі та побирати з його певні доходи. Війти ставали наче другими дідичами: старшиною села і посередниками між селом і паном, деколи також і суддями. Села, осажені на німецьким праві, платили власникові землі тільки чинш. Але вже в другій половині XVI. століття ця різниця зникає.

Села волоського права існували в Галичині, другі українські землі цього не мали. Це право занесено з Угорщини, з Молдавії та Семигороду, де така форма знана вже з кінця XII. віку. Найстарша документальна вістка, про осадку на волоським праві в Галичині, походить з 1378 р. Осадчий (на Угорщині звався „кнез") за певну суму грошей діставав привілей осадити село і бути в ньому дідичним старшиною. Війт діставав певний шматок ґрунту, одну третину чиншів, данин і судових доходів, право поставити млин, іноді й право на певну панщину селян.

Професор Р. Кайндль каже, що ідея волоського права позичена у німецького права. Головна різниця полягала в тому, що осадці на волоським праві були переважно українці та мали своїх селян „судити своїм українським правом"; і тут було найменше визисків.

Грушевський пояснює, що хоч були такі привілеї та права, однаке подекуди пани

вводили панщину та вимагали вже щоденної панщизняної праці. Також в йогож „Джерелах” т. III. Львів 1900 – про „Економічне становище селян в Сяніцькім старостві в середині XVI. віку” читаємо, що поруч панщини існували ще й інші натуральні одрібки, які характеризуються по документах тим, що селяни „роблять, що (ім) скажуть,” отже возять дрова з лісу, возять борошно з млина до двора, їздять з продуктами до міста і т. п. Селяни дратувалися; серед них росло глухе незадоволення. Часом вони відмовлялися виконувати некорисні для них розпорядження, не слухались самих королівських універсалів і зневажали їх. Більш активні та непокірні тікали в глибокі гори, складали банди опришків – на Гуцульщині Олекса Довбуш. Серед них нарастала той настрій, що привів до отвертих вибухів в половині XVII. віку, коли в Галичині показалися козацькі полки Богдана Хмельницького.

Середина, а ще більше – друга половина XVI. в. були це часи, коли під впливом попиту на збіжжя незвичайно розвивається фільваркове господарство, а для забезпечення йому безплатного робітника – пани починають незвичайно підносити панщину. Селяни приватних маєтностей були безборонні супроти таких надужиттів своїх дідичів, бо король і його уряди не мали права мішати у відносини селян до свого дідича й приймати їх скарги.

Але селяни з королівщин, коли їх зачепив тойже панщизняний процес, пробують знайти опіку у короля. Скарги їх на утиски державців, а особливо – на обтяження їх „незвичайними роботами,” „против привилеїв і давніх звичаїв”, на заведення щоденної панщини, так що селяни „не мають ніколи відпочинку” – ці скарги стають частішими в середніх десятиліттях XVI., але з початком другої чверти XVII в. , затихають, бо селяни вповні переконалися про безплідність цих скарг і про безсильність правительства. З 1559 р. маємо поновлену скаргу селян зі села Рогів на щоденну панщину, далше цікаву збірну скаргу з 15 сіл з перемиської королівщини на незаконні роботи та нововимислені драчі й побори. Потім скарги у великій масі прокидаються з приходом на престіл кор. Генриха – втретє заносять скаргу селяни с. Рогів і Вночанки із своїми сусідами на різні утиски державців, що їм кажуть далі щодня робити без перерви.

Правительство, супроти панщизняних надужиттів в середині XVI. р.. уважає нормою один день панщини на тиждень, відтак дводенну панщину тижнево. Королівські грамоти регулюють селянські обовязки, але роблячи значні уступки державцям проти давніх звичаїв, підносять панщизняну норму. Ще більший зріст панщини викликало забирання селянських ґрунтів під фільварки, чи за привілеями, скуплею, чи й силоміць. Державці мстяться на селянах за їх скарги різними карами й утисками, так що самі королі поручають державцям не карати селян за ці скарги (кор. Жигмонт Август (Михайло Грушевський, Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західньої України, у Львові 1906. (Королівські акти 11-132)) наказує адміністраторові сяніцького староства не обтяжати селян села Боська і Вороблика понад старий звичай, 22. липня 1548 р. Акт 97; державцєви села Врочанки наказує, аби не обтяжував селян роботами, 5. серпня 1548 р. Акт 99. і Акт 112. - щоб дежравець села Рогів не обтяжував селян, 5. лютого 1559 р.) – і не боронити їм удаватися зі своїми жалями до короля – „бо це одинока для них оборона”. (Кор. Генрих установає обов'язки для селян села Рогів, наслідком їх скарг на старосту, 4. травня 1574 р. Акт 130, – обовязки для селян с. Врочанки, наслідком їх скарг на свого державця, 5. червня 1574. Акт. 132, державцєви м. Тирави наказує залишити кривди й утиски, на які скаржилися міщани м. Тирави, 25 травня 1574 р.). Варто ще згадати, що

Жигмонт А. дозволяє шл. Одрехівським осадити над річкою Вислоком село Полаву на волоським праві, 20. березня 1572 р. Акт 128. Знову Микола Ціковський, сяніцький староста, потверджує священика Івана на попівстві в селі Мощаниці, (тепер Мощанець) за відступленням йому цього попівства від місцевого вйта і за рекомендацією (порученням) громади, 18 вересня 1560 р. (Акт 113).

Панщизняні повинности селян склалися головню з робіт; чинші і данини в натурі грали тоді другорядну ролю. Вони мали поважніше місце тільки там, де була мала рільна культура і де головним заняттям селянина була годівля домашніх тварин, лісна господарка. Заміна робіт на чинші була в цих часах дуже рідкою. Селяни мали за мало землі; лише в ряшівських і тарнівських сторонах (Іван Кревецький, Галичина в другій половині XVIII. ст. у Львові 1909) мали селяни достаточну скількість поля; зате в ліським і бохенським пасі було брак землі. До того переважна більшість селянських ґрунтів було в тім часі власністю двора – так само як хата, інвентар, а навіть всі селянські знаряди. Селянин уживав ґрунту тільки доти, доки був в силі виконати повинности на річ двора, одначе селяни в королівщинах платили ланове і не робили панщини, але таких було в Галичині не багато. Також стан селянської худоби представлявся некорисно – і що до якости і що до скількості. Воли та рогату тварину тримали в більшій скількості тільки селяни в сяніцькій і сандецькій окрузі, зате пчільництво стояло досить високо, головню в дукельським і сандецько-мушинських циркулах. Тут кожний селянин мав по кілька вулиїв і мід вживав на – власні потреби, а віск продавав. Одначе негігієнічне мешкання, пожива, стрій, гноївки перед вікнами, пісна страва – це образ тодішнього села.

Тому сільський народ, прикований до землі, як робучий інвентар, був неписьменний; ціла його освіта розпочиналася й кінчилася катехізаційними науками в церкві. Нема навіть що згадувати про тодішні сільські шкілки, бо таких або взагалі не було, або якщо існували тут і там то лише часово. З устних переказів (Іван Ем. Левицький, Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр, 1772 1800. і розвій русько-народнього шкільництва в рр. 1801–1820. у Львові, 1903) знаємо, що це не були зорганізовані шкілки, само їх існування не було ніколи стале. Шкілки повставали лише там, де був парох охочий до просвіти, або дяк з замилюванням відданий своєму званню, що в своїй хаті вчив з букваря, а ще частіше з писаних табличок азбуки та трохи писати та числити, а ціла шкільна наука кінчилась на читанню псалтиря й апостола. Не стало вчителя-дяка, не стало й шкілки, бо про неї не було кому більше дбати в громаді.

Щойно по переході Галичини і з нею західніх карпатських земель під Австрію, з окрема із наступленням на монарший престол Йосифа II. в 1780 р. починається в Галичині на полі шкільництва нова доба, засадничого значіння. Але й з тих йосифінських реформ на полі шкільництва, наслідник Йосифа II. австрійський цісар Леопольд II. змінив багато. Йосиф II. старався, щоб народні школи, які казав закладати, ширили відомости між найширшими кругами населення, щоб населення мало з них користи при розвитку промислу, ремесла й рільництва. Тим сподівався він осягнути побільшення продукції, ліпше використання джерел доходу та побільшення числа людности. Одно з найважніших розпоряджень Йосифа II., виданих що до народніх шкіл – це його, зглядно надворної наукової комісії – розпорядок з 24 березня 1781 р. На його основі почали повставати в цілій Галичині по містах і містечках так звані головні і тривіальні школи німецького типу з 1-4 клясами, а по селах парохіяльні шкілки. Одначе справа закладання парафіяльних шкілок – задля браку відповідних

підручників в українській мові і відповідних кандидатів на вчителів – не могла поступати вперед, так що церков лишилася для селян і далі тою школою, де вони з проповідей, церковних наук і катехізацій черпали для себе підставові та початкові відомості. Тому духовенство мало записувати точно зміст голошених проповідей і предклати при візитації деканови (куренда еп. П. Білянського з 13. липня 1783 р.).

Коли отже закладання парафіяльних шкілок по сільських громадах за часів володіння Йосифа II. не вінчалось майже ніяким успіхом, то заходи коло закладання німецьких шкіл у краю виказують деякі висліди, хоч також не такі, як того верховні влади бажали. Вже в 1786 р. находяться окружні, німецькі школи в Дуклі, Мушині та других галицьких містах.

Але по смерті Йосифа II. вступив на монарший престол його молодший брат, Леопольд II., а з ним вступила в шкільну ділянку нова реформа – автономії школи, з признанням публичного виховання і впливу учительського стану на публичне виховання. Кожному учителеві вільно було висловити свою гадку в шкільних справах і предклати проекти улiпшень та через це управа школи мала належати до її вчителів. Одначе і тепер через байдужність тих, що стояли найблище українського населення в цілій Галичині та задля браку відповідних шкільних підручників, 18. і поріг 19. віку наш український народ переступив неграмотний, непросвічений, потрясений серед різних забобонів та без почуття культурних потреб.

На початку 19. віку були культурні відносини однакові в обох галицько-українських єпархіях, львівській і перемиській. Але перемиська єпархія випередила скоро львівську під оглядом просвітнього руху, так що Перемишль став на якийсь час навіть осередком культурно - національного життя, що почало поволи пробуджуватися з кільковікового глибокого просоння. Це сталося около 1816 р., як на єпископському престолі в Перемишлі засів о. др. Михайло Левицький та до свіжо зорганізованої капітули покликано на каноника о. Івана Мо-гильницького. Оба вони надали тодішній народній школі народній напрям, вправді в тодішньому розумінню, уживаючи церковщину за основу народньої просвіти; але все таки заведена ними школа стала опісля розсадником народньої просвіти в краю та була тим цінним і високим культурним добутком, що по оживленій боротьбі з різними противностями, вивела український нарід на шлях, що його відтак застали Шевченкові часи.

ЛЕМКІВЩИНА В ЧАСІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

(Цей розділ опрацював Іван Бугера)

Положення сільського народу на Лемківщині й взагалі в гористих частях українських західніх земель в часі повстання Богдана Хмельницького пригадувало у mnogім положення простолюддя на Україні.

Почавши від Коросна на захід здовж Карпат аж до Шлеську, особливо в королівських економіях було багато солтисів, що мали подібні права й таку саму свободу, як козаки на Україні.

Солтиси мали обов'язок воєнної служби в королівських драгонах або піхотніх полках, а вернувши з воєнних походів, вони ставали вибраними і вірнопідданими сторожами по своїх селах. Молодь часто-густо хапалася за розбійниче ремесло, нападала на двори багатих панів і купців, а від караючої руки справедливости крилися у недоступні ліси – подібно як козаки на Січ. Нарід у тім не бачив нічого злого або грішного, а навпаки полишив про славних розбійників легенди, що в них представляв

їх героями й оборонцями, бо через те, що наводили пострах на дооколишніх панів, облекшали тимсамим положення сільського населення.

Шляхоцькі двори й королівські економії побирали від населення данину за випас худоби на карпатських пасовищах, але населення не хотіло нічого давати, бо нарід в горах був гордий, упертий, любив свободу, тому тяжко переносив підданство й вперто протиставився шляхті. Декотрі села мали окремі привілеї й права, що їм даровано при заснуванні або за якусь прислугу зроблену королеві чи шляхті. Приміром: село Рихвальд у горлицькому повіті має ще до сьогодні привілеї різати барани, а м'ясо та шкури продавати в Горлицях. Другі знову таких привілеїв не мали, однак колиж прийшло боронитися від данини, то всі села покликувалися на видумані чи правдиві привілеї. З другої сторони не рідко лучалося, що шляхта чи економі порушували дійсні привілеї сіл. З цього вибухали часто-густо різні спори і бунти. З одної сторони шляхта примінювала до непослушних сіл гострі кари, а з другої сторони, покарані села відповідали скріпленням діяльності розбійничих ватаг.

Перед повстанням Богдана Хмельницького зачала шляхта винайматися жидам горальні, мита і корчми, та щоб побільшити свої доходи, забороняла солтисам і упривілейованим селам, що мали права удержувати горальні та корчми, випалювати горівку. З тієї причини витворилася така атмосфера, що кожний шляхтич і королівський урядник мусів дрожати за своє життя.

Колиж в Україні вибухло козацьке повстання, нарід на Лемківщині сміліше підняв голову, бо вісти про побіди козаків над шляхтою збуджували приспані надії за свободу, а тимсамим панщизняний гнет був для них ще більше не до знесення. Розбійничі ватаги росли у великі дружини, а їх діяльність принимала застрашуючий вид. Тодішні польські письменники кажуть, що на маленькому підкарпатському підгір'ю було більше розбійників і розбоїв – чим на всій території Польщі.

Особливо вславилася своїми нападами дружина гершта Баюса. Вона зробила напад на Янушковичі, убила панів Трояновських, Бобовницького, Билину з Ліщин, напала на Ольшевського в Шарах і Домарадзкого в Ропі. Дружина Савки і Черца, сина дзвонаря з Грибова вдарила на Великдень 1646 р. на Ямгрудь, укріплений двір Менцінського, забрала в Зиндранові стадо з 77 коней, а в травню цього самого року напала на двір Дельнаса в Глиннику, на Циковського в Жегльцах, Козловського в Ропі, на село Роги коло Івоніча і Оріхву над Вислоком. Це все діялося на просторі кільканадцять миль.

Про силу тих розбійничих ватаг можна виробити собі поняття із цього факту, що два члени одної такої ватаги, що їх поставили перед суд в Бічі, видали поіменно 78 товаришів з 30 сіл. Колиб переглянути старі акти війтівських судів Біча, Нового Санча, Мушини, Нового Торгу, Бардієва та старі записки по церквах, як також зібрати це, що заховалося досі в устнім переданні, то можнаб написати грубі томи про діяльність тих розбійничих дружин.

Однак пімста з ненависти до шляхти грозила шляхті тільки, що, підчас повстання Богдана Хмельницького. Коли в 1651 р. вся шляхта вирушила проти Хмельницького під Берестечко, а в дома лишилися тільки самі жінки й діти, то на всім просторі Карпат лемківське населення підняло бунт. Богдан Хмельницький розіслав по західніх воєвідствах багато агентів, що їм поручив підбурювати простий нарід проти шляхти. По селах і містах західньої Польщі, особливо на Підкарпатті, появилось багато волокит, людей здорових і незвичайно смілих. Куди вони тільки перейшли, там множились поміж людьми преріжні тривожні вісти. Говорили між собою люди, що

шляхта збирається в похід проти короля, що упоравшись з королем, шляхта задумує вирізати хлопів, що Богдан Хмельницький йде на поміч королеві і т. п.

Страх упав на всю шляхту. У шляхоцьких домах передавали собі з уст до уст різні тривожні вісти: про таємні хлопські змови, про висланників Хмельницького і т. д. Одночасно тут і там вибухали пожежі. Горіли шляхоцькі дома й господарські забудовання, які не знати – хто підпалював.

І справді Хмельницький поважно думав підняти повстання на задах польської армії, що спішила під Берестечко. У союзі з Ракоцім, що мав заняти Краків, при допомозі хлопського повстання, думав Хмельницький освободити від шляхоцького ярма не тільки Україну, але й цілу Польщу. Агітацію поміж селянами на західніх частях Польщі вів Сташенко з 2000 агентами. Ці агенти вміли знаменито вести агітацію проти шляхти. В польських селах говорили одне, а в українських друге.

По українських селах нарід радо стрічав агентів Хмельницького і ждав тільки означеного дня до рішучого виступу. А покищо відважніші вступали до розбійничих ватаг.

Польський історик Людвік Кубаля так пише: „Від Сяну аж до карпатського Підбескиддя, в околицях Коросна і Дуклі нарід українського обряду, збунтований шпіонами, горнувся до тих розбійничих ватаг, що безперестанку скріплялися напливом верховинців із польської і угорської сторони. Ці дружини були в порозумінню з розрухами верховинців, що в краківськім воєвідстві викликав Костка Наперський." Походження цього Костки Наперського покрите тайною. Сам він заявив перед шляхоцьким судом, що був незаконним сином польського короля Володислава IV. Виховувався в домі знатного, польського магната Костки, а опісля жив довго за границею. Можливо, що він був у козаків, а навіть бачився з Хмельницьким і Ракоцім. В 1651 р. він несподівано з'явився на Підкарпаттю, у краківськім воєвідстві з універсалами Хмельницького і зачав підбурювати нарід проти шляхти. Він наміряв заняти всі гірські переходи в горах і зробити похід на Краків. Правою рукою цього Костки Наперського був Станислав Лентовський, солтис зо Старого Дунайця, провідник всіх бандитських дружин в горах і для-того прозваний „маршалком." Цей Лентовський був інтересний тип, що міг зродитися тільки серед вільної природи карпатських гір, та серед нездорових тодішніх відносин. До нього ходили хлопи з жалобами на своїх панів і Лентовський завсіди брав в оборону покривдженого хлопа. Як було можна то мирним способом, а коли мирні способи не приносили жадного успіху, то Лентовський піднімав похід населення проти даного шляхтича, чи навіть старости. Під його проводом в 1628 р. всі дооколичні солтиси проголосили загальну хлопську мобілізацію проти старости Коморовського. Цей то Лентовський розписав письма по менших солтиствах і селах в околиці й закликав нарід, щоб під проводом Костки громадилися проти „жидів і шляхти." Письма свої Лентовський розсилав „в ім'я Христа," котрого жиди вбили, і „в ім'я найяснішого короля, проти котрого шляхта хоче підняти бунт." Обіцяв народові свободу, поділ лісів і шляхоцьких земель, поміч від козаків і приказував всім, що хочуть прилучитися до походу умаїти свої хати зеленню, щоб переходяче народне військо, бачило своїх й не грабило їх.

І той послідний приказ виконували найбільше. Усе населення збиралося на віча й всюди з поспіхом маїли хати зеленими галузками.

Сподіючись, що все Підгір'я повстане, Костка Наперський рішився дати знак до загального повстання проти шляхти і заняв несподіваний нападом замок Чорштин, над берегом Дунайця. Цей замок панував над цілим підгір'ям і боронив дороги з Угорщини

на Краків. По противній стороні Дунайця простягалася угорська границя і розтягалися розлогі посілости Ракоці-ого, що збирався рівнож ударити на Польщу.

Занявши Чорштин, написав Костка Наперський до Лентовського і просив його, щоби чим скорше зо своїм полком і з як найбільшим числом народа спішив до замку на поміч. „Скажи хлопам,” писав Костка, „щоб пригадали собі всі кривди, що їх терплять від своїх панів, що мучать і гнетуть убогий народ. Тепер народ має прекрасну нагоду, то нехай користає із неї, бо коли тепер пропустять нагоду і не виб'ються на волю, то лишаться вічними рабами своїх панів. Шляхту хай беруть і нехай роблять із нею що хочуть. Скажи їм також, щоб взяли з собою одні сокири, а другі лопати. Підемо всі далеко, коли тільки буде на це охота. Маємо корисну умову з Хмельницьким, з татарами і маємо за собою німецьке військо”.

Одначе шляхті вдалося відвернути грозячу її бурю. Костка Наперський заняв чорштинський замок із маленьким числом людей, а поміч наспіла, коли було вже запізно. Сам Костка по занятті замку написав краківському єпископові, що в імени короля заняв Чорштин, зо страху, щоб ця пригранична твердиня, що лишилася без війська та не впала в руки Угрів. Він просив єпископа прислати йому куль, пороху і кілька гармат, вказуючи на це, що в замку нема жадної амуніції.

Але хитрість Костки, не тільки, що не вдалася, але ще його погубила.

Єпископ замість амуніції післав під Чорштин 60 драгонів, щоб відібрали замок. Вправді Костка оборонив замок перед горсткою драгонів, які почули, що лісами надходять ватаги хлопів, самі поспішно відступили. Але тріумф Костки скоро перемінився в трагедію і безславний кінець.

Коли розійшлася вістка, що драгони відступили від Чорштина і що хлопи на підгір'ю піднімають бунт, на єпископа і на шляхту напав великий страх, що побудив всіх до лихорадчої діяльності. Єпископ вислав скоро 250 піхотинців проти Костки, як також розіслав на всі сторони письма з просьбою спішити з помічю. Всі священники обов'язані були на проповідях в костелах і церквах взивати нарід, щоб не прилучувався до бунту. За першим відділом вислано скоро другий відділ із 200 людей і двома гарматами. Від Мушини відступили єпископські драгони. Вже восьмого дня по забранню Косткою Наперським замку Чорштина зібрано около 1000 жовнярів.

З цього видно, що шляхта в смертельній тривозі ділала скоро. А Костка не мав чим боронитися. В замку було всего 27 хлопів і 5 дівчат. Не було пороху ні куль. Костка запалив смолоскипи і в цей спосіб взивав ватаги хлопські на поміч. Але поміч не приходила. Два дні боронився перед великою перевагою. Третього дня хлопи стратили духа, зловили Костку і Лентовського і видали їх польському полководцеві, щоб тільки вимолити для себе пощаду. Шляхта приняла радо всі услів'я облягнених, бо боялася хлопських ватаг, що спішили великими масами Костці на підмогу.

Упадок Чорштина завдав смертельний удар народньому повстанню на Лемківщині, що було в самім розгарі. Почавши від Дуклі і Коросна, цілі громади на Лемківщині під проводом своїх війтів піднесли бунт і спішили Костці Наперському на підмогу. Рівнож всі розбійничі дружини піднялися на ноги і під проводом своїх ватажків спішили на означене місце. Всі приготувлялися до походу, до якого взивав їх Костка Наперський.

Але на відомість про упадок Чорштина і полон Костки все розбилося і покрилося по лісах. А Костку Наперського і солтиса Лентовського завели в кайданах до Кракова і там по великих муках Костку посадили на паль, Лентовського почвертували.

При Костці знайшли універсал Хмельницького, що звучав: „Я Богдан

Хмельницький подаю до відома всім підчиненим корони польської, що через щастя і благословення від Господа Бога нам зіслане, підбивши під свою владу землі, обіцяю звільнити вас від тягарів і робіт. Будете тільки на самих чиншах і при всяких свободах, як була до цього часу шляхта; тільки, щоб ви додержали нам віри, як наші українські підчинені і щоб панів своїх лишали, проти них повставали і до нас як найчисленнішими громадами приходили."

Шляхта, вернувшись з під Берестечка, загоріла страшною жадобою пімсти проти збунтованих селян. Всюди зачалися слідства, суди й кримінали. Цілі села втікали в гори й ліси, щоб в цей спосіб спастися від пімсти шляхти. В горах одні промишляли розбоєм, знову другі переходили на угорську сторону. Шляхта вела довгі роки боротьбу з розбійниками, бо всі, що брали участь в недавнім хлопському повстанні, повтікали в гори. Їх ловили і судили та мучили до смерти в Ораві, Марані Сяноці, Риманові, Перемишлі і других містах. Оце тільки після шведського наїзду на Польщу коли то король закликав підгірське населення на поміч проти Шведів, в Карпатах вкоротилося переслідування хлопів, а з тим вкоротилися і напади розбійничих ватаг.

ПОЧАТКИ РЕЛІГІЙНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ КАРПАТСЬКИХ ОКРАЇН.

На західні сторони Лемківщини здавендавня йшов сильний натиск (Також проф. др. В. Абрагам у праці п. з. „Powstanie organizacji łacińskiego Kościoła na Rusi." Львів, 1904 наводить цінні джерела до тодішніх відносин) на наш нарід у тому напрямі, щоб його перетягнути на римо-католицьку віру. Наслідком цього натиску та мало помітного опору з натискуваного боку дійшло до того, що в березівському повіті є села, де є навіть наші церкви, а немає на превеликий жаль ні однодо греко-католика. Між такими селами, Крем'янка висувається на перше місце, де є церква – навіть у доброму стані, а зате нема ні одного українця; далі Обарим, де є церква, збудована в 1828 р., а всього п'ять родин українців; Динів, де є церква для 50 парохіян. (Польський учений, професор Перемишлав Домбковський згадує в своїй праці п. з. “Stosunki narodowościowe ziemi sanockiej w XV. stuleciu,” що вийшовши з Кракова на схід, можна по двох годинах повільного проходу дійти до першого лемківського села.

Згадує також, що в XV. ст. існували в таких місцевостях церкви: Босько (1430), Вільхівці (1440), Добра (1433), Костарівці (1440), Новосільці (1441), Одрехова (1450), Пелля (1449), Полонна (1488), Сянік (1429), Сянічок (1467), Тирива волоська (1471), Тирива сільна (1439), Чертеж (1448). Знову в тих місцевостях, які тепер належать до березівського повіту, були чотири церкви: в Улючі, Волоші (Володж), Змінниці та Дидні. Найстаршу вістку находимо про церкву в Улючі, де в 1443 р. були священниками Яцко та Іван, далі про церкву в Волоші, де в 1444 р. був священником Кузьма. В церкві у Змінниці, де тепер нема ні сліду з українців, був парохом у 1467 р. Хведор, у Динові був парох в 1491 році.) Багато – як твердить Домбковський – було греко-католицьких родин в Баричі, Бартківці, Веселій, Дидні, Сільниці, Темешові, сьогодні ледви чи находиться всего 50 українців.

Про найстаршу церкву, яка задержалася ще й до наших часів, о. Нікорович згадує в тематизмі перемиської єпархії за рік 1879 (ст. 125) де повасиліянська церква в Улючі; збудована в 1510 році. Отже була би це найстарша церква на наших західних окраїнах, яка досі в нас задержалася. Багато цінних документів про цю церкву лежить захованих у перемиському єпископському архіві. Там також передані три

богослужебні книжки з XV. століття, які находилися в улючській церкві. Подібно, як Одрехівчани, так і в Улючі зберігаються відписи привілеїв польських королів Собіського з 1682 р. та Августа II. з 1703 р., відносно прав та обов'язків селян Улюча до державців і щодо самої церкви. З цих привілеїв видно, що вже тоді церква та монастир існували в Улючі, бо в них надається існуючому вже монастиреві землю на те, щоби мешканці Улюча, в разі ворожого нападу, могли хоронитися в цьому монастирі.

Про другу, з найстарших церков і найдавніше лемківське будівництво, про церкву в Іздебкзх, о. Нікорович говорить, що ця церква збудована щойно в 1670р.(ст. 124.) Тодішня дідичка, Катерина Ваповська, подільська каштелянка, посідаючи цілий ключ дооколичніх сіл та міст, перемінила українські (греко-католицькі) церкви на римо-католицькі костели, а то в селах Бахір, Іздебки, Лубна, Глудне, Вара та на Динівському передмісті й передала їх єзуїтам.

В архіві римо-католицької єпархії в Перемишлі переховується грамота Катерини Ваповської з 23. січня 1593 р., що це в цілости потверджує.

Одночасно находимо про те, точні записки в Гарасєвича: „Annales Esslessiae Ruthenae" (Річники Української - Руської Церкви), де зібрані листи польського короля Жигмонта III., писані до греко кат. Єпископів.

Як сказано, всі згадані села зісталися без церков, а в Іздебках, щойно в 1670 році священик, Іван Зибарович, купив від тодішніх дідичів за 400 польських злотих, поле та одержав дозвіл на будову церкви і деякі пільги для неї, за що мусів щорічно платити данину.

У Лубній, церква існувала вже в 1593 р. та стояла на тому місці, де тепер латинський костел. Потім, як Ваповська забрала ту церкву, парохіяни зісталися без церкви, та аж в половині XVII. віку побудували церкву в тому місці, де вона стоїть тепер. Священик, Іван Бурдашевський, купив для тої церкви в 1702 р. трохи поля, однак вже в 1703 р. шведські (Про часи, шведських воєн, довідуємося з „З Нарису Історії України" проф. Д. Дорошенка) війська спалили церкву й 96 хат, разом з господарськими забудованнями.

Московські зазіхання до українських земель.

Московщина заспокоївши свої апетити на півдні, доступом до Чорного й Озівського моря, кинулася на північ, щоб у боротьбі зі Швецією добути „вікно в Європу" через вільний доступ до Балтійського моря. Цей московський виступ підситив велику „північну війну", що почалася наприкінці 1700 р. Москва, помирившись з Туреччиною, рішила разом з Данією і Саксонією завоювати собі побережжя Балтійського моря, рахуючи на молодість шведського короля, Карла XII. й непередготованість Швеції до війни. Але вже перші невдачі переконали їх, що вони перечислилися. Примусивши данського короля до мира й розгромивши московську армію під Нарвою – на південньому березі Фінської затоки, Карло XII. звернув усі свої сили проти польського короля Августа. В 1702 р. Карло розторочив Августа й захопив Варшаву і Краків. Шведські війська посувалися у побідному поході на схід від Кракова та захопили тоді багато окраїнних українських осель. (Ще сьогодні оповідають, що в мимінських лісах на південь від села Босько в Сянїччині, находяться мохом вкриті мури і звалища шведських укріплень. – На жаль, немає наукової розвідки про ці давні пам'ятки).

Тимчасом цар Петро вимагав щораз нових жертв з боку України. По розбиттю Карлом Августа, виганяє його з Польщі; Шведи займають Львів і в 1706 р. покорює

Саксонію. Затривожений московський цар, Петро стягає українські сили з Галичини та наказує фортифікацію лінії Дніпра. Впала тривога на Московщину, глухий шум невдоволення покотив по цілій Україні. Стільки літ боротьби зі Шведами, за московське „вікно в Європу“, стільки втрат у людях і майні для чужої справи, примусило здорово думаючих, українських патріотів застановитися над тим, чи й далі їм по дорозі з москалями. Призадумався над тим питанням і сам Мазепа, український Гетьман (1687--1709). Віджила з свіжою силою ідея українсько-шведського союзу, реалізована вже великим Богданом Хмельницьким.

На коротко здержимося від дальших подій та наведемо коротко про гетьмана Хмельницького.

Польський історик Людвик Кубаля пише так: „Була то людина (Богдан Хмельницький 1648-1657) з кожного погляду незвичайних розмірів, настільки переростала людей навіть високо здібних, що переходила межі зрозумілого. Можна про нього сказати, що вродився на володаря: умів укрити свої заміри, в критичних моментах не вагався – скрізь сильна воля і залізна рука”...

„Територія його влади майже звідусіль мала відкриті границі – не розпоряджав він, як Кромвель, (анг. муж стану 1712) вишколеною інтелігенцією і засобами старої і сильної держави; війна, фінанси, державне господарство, адміністрація, зносини з сусідніми державами – все треба було створити і все лежало на його голові. Мусів добирати і вчити людей, вглядати у найдрібніші подробиці. Та коли його військо не вмирало з голоду, коли мав зброю, гармати, аmunіцію, добрих звідчиків і зручних агентів, коли не бракувало йому ніколи грошей – то це була його особиста заслуга”...

Для України гетьманство Хмельницького відкрило і створило нову добу історії. Він створив нову Українську Державу. Він зумів з'ужити для будови держави останки української шляхти, підняв з занепаду міщанство, перед селянством відкрив надії нового життя (Др. Іван Крип'якевич у науковій розвідці п. з. „З історії Гуцульщини” пише, що в 1648 р. під кінець літа до Галичини війшли козацькі війська під проводом Богдана Хмельницького) – У всій Україні, аж по Карпати, спалахнуло повстання проти Поляків. Як повстання упало та українські козаки залишили Галичину, багато учасників повстання уступило разом з козацьким військом і далі служило під українськими прапорами. Осталим, за участь у повстанні, польський король Іван Казимир skonфіскував їх землі та передав на власність Полякам. І так переходили найкращі українські землі українських бояр і селян в чужі руки Сангушків, Потоцьких, Чарторийських, Моравських, Білінських, Росоцьких, Островських, Вікторів. Богдан Хмельницький вказав невиробленим дотепер масам ідеал власної держави. По довгих століттях забуття, він, знову зробив Україну голосною і славною, – увів її на широкі хвилі між-народньої політики, зручно змагався з могутніми сусідами, та увійшов у зносини майже з усіма державами Європи. В його часи, український нарід знову зажив повним національним життям, освідомив собі свої – великої ваги завдання, почув себе нацією. Тому Хмельниччину вважаємо одною з найважливіших епох нашої української історії.

Другим, не менше славним українським гетьманом – що його згадуємо – став гетьман Іван Мазепа.

Україна, і з нею всі українські землі, нищена й виснажувана царем Петром, прорубуючи москалям „вікно в Європу“, скочувалася в пропасть політичної неволі й економічної руїни. Тоді, свідомо загрози українська старшина в 1706 р. кличе до Мазепи, устами українських полковників Апостола й Горленка: „Всі ми, за душу

Хмельницького, Бога молимо за те, що він визволив Україну з під чужого ярма, а твою душу й кости діти наші клястимуть, коли ти залишиш козаків у такій неволі". (Микола Голубець, Велика Історія України, Львів 1935 р. от. 523)

Мазепа пірвав зв'язки з Московщиною та його державницькі заміри обняли ідеали визвольних змагань України, сягли ясним промінням у найдаліше майбутнє. Залишилися по наші часи прапором і програмою української Державности. Ім'я Мазепа стало символом незалежності і свободи.

Сумна доля стрінула Галичину з її окраїнними землями – з Лемківщиною в XVII.-XVIII. ст. Умовини політичного життя ослабили цілком міщанство, духовенство та неносильним ярмом лягли на шиї селянства. В кінці 1773 року Галичина перейшла під владу Австрії. (Кс. І. Сиганські "Historja Nowego Sącza" Т. І. Львів 1901, ст. 104 пише, що в 1771 р. відібрано від Польщі 275 сіл і 7 міст Н. Санч, Н. Торг, Коростенко, Мушину, Тилич, Північну і Ст. Санч та прилучено до Австрії.) Вищі верстви українського народу в Галичині були спольщені та хоч духовенство і народні маси, міцно держалися свого східного греко-католицького обряду, як одинокого заборолла перед заглодою, але помітний був загальний упадок духа й зневіра.

Такий стан тривав аж до 1848 р. В Галичині оживилася діяльність польських революціонерів, що почали підготовляти збройне повстання для відбудови польської держави. Австрійський уряд, щоб паралізувати діяльність революціонерів, став через своїх агентів нацьковувати селян на дідичів, і в 1846 році в західній Галичині, коло Тарнова, польські селяни кинулися бити і різати своїх панів, що нібито йшли проти цісаря, що стояв за селян. Австрійська адміністрація оцінила ці настрої народу й спонукала перевести остаточне скасування панщини, що і було проголошено патентом 16. квітня 1848 року. Основою реформи був викуп селянських ґрунтів державою, якій селяни мали сплачувати продовж 40 літ, починаючи з 1858 року, за те і дідичі звільнялися від усяких обов'язків що до своїх колишніх підданих (кріпаків) – заступати їх у суді, допомагати в тяжких випадках і т. п. Викуплену землю поділено на ріллі – 36-42 морги поля, в одній полосі, від хати до межі друдого села; піврілок, третина, четвертина, стаяння - вертання; що задержалося досі в більшості сучасних лемківських селах. Та при переведенні реформи не було впорядковане право володіння на ліси і випаси, та це викликало нескінчені ще і досі процеси і руйнувало селян. За дідичами (і тоді не було кому обстояти за селян!) залишені привілеї – право пропінатії, монополь на пудження-викурювання і продажу горілки та багато йнших, що на довгі часи залишилося джерелом ріжних непорозумінь і справедливого незадоволення селянських мас.

Про знесення панщини ще досі свідчать „хрести свободи", що вирости тоді на всіх галицьких дорогах і роздоріжжях. (Знані події в ліському повіті з 1932 р. – як уводжено т. зв. „свято праці" – вказує, що населення незвичайно багато витерпіло в панщизняних часах).

ПЕРЕХІД ГАЛИЧИНИ РАЗОМ З ЛЕМКІВЩИНОЮ ПІД АВСТРІЮ.

Галичина, разом з Лемківщиною, перейшла – як вже згадано – 1772 році під владу Австрії. Вона находилася в дуже занедбаному стані, як економічному, так і культурному. Вищі верстви українського народу в Галичині були спольщені, на полі народного шкільництва панувала повна темрява. У безвихідному положенню находилося сільське населення. Щойно серед українського духовенства починають

з'являтися люди, що свідомо виступають в обороні прав української народности, домагаються пошанування української мови в письменстві і житті. Серед них визначається Іван Могильницький, перемиський священик, що обороняє права української мови в школі. Коло єпископа Івана Снігурського в Перемишлі гуртуються в 20-30-х роках цілий гурт учених і патріотично настроєних священиків: Йосиф Левицький, автор граматики української мови (1834), Йосиф Лозинський – етнограф, Антін Добрянський – історик, Іван Лаврівський, (його свояки довгі літа були парохами в Одреховій та в Тарнавці – Сяніччина). Одначе, найбільший вплив на початок національного відродження Українців під Австрією, спричинила знайомість із творами нової української літератури в Наддніпрянській Україні, з українськими історичними виданнями Миколи Костомарова – історика, Пантелеймона Куліша – письменника, Миколи Гулаки – професора, Опанаса Марковича – визначного етнографа, Василя Білозерського, та в першу чергу геніяльного українського поета – Тараса Шевченка. Піонерами національного відродження Галичини стала т. зв. „українська трійця" на чолі з Маркіяном Шашкевичем, Іваном Василевичем та Яківом Головацьким. Вони, всі три, ще на шкільній лаві захоплювалися ідеєю відродження українського народу в Галичині та під впливом українського письменництва на Україні задумали працювати над відродженням української народности в Галичині, бажаючи оперти його на духовому зв'язку з Наддніпрянською Україною, з її багатою національно-історичною традицією та спадщиною. В 1837 році – Шашкевич видав збірник „Русалка Дністрова", першу книжку в Галичині, писану народньою, українською мовою. Ця книжка – дарма – що її скоро по виході уряд сконфіскував, зробила велике вражіння на громадянство, зокрема на українську молодь. Шашкевич, як про нього пізніше Головацький писав „запалив вогонь, котрий лише гробова персть загасити може, спас народ від загибелі та отворив очі кожному письменному чоловікові, в котрого лишилося ще не-зіпсоване українське серце, показав йому його положення й обов'язки для народу і спосіб, як ці обов'язки треба сповнити". Члени цієї трійці збирали народні пісні, оголошували їх, писали статті про життя і побут українського народу, стараючися викликати зацікавлення українськими справами серед своїх і чужих. Вони, перші піднесли політичне, культурне та економічне становище українського народу в Галичині.

Нажаль – ця здорова народня струя довгі роки продиралася крізь темряву, заки і на Лемківщину дійшли її здорові зерна національного відродження.

ПОДІЛ ГАЛИЧИНИ.

Від першої хвилини (в 1848 р.) пробудження національного життя в Галичині, виринула важна національно - політична конечність поділу „Галичини і Володимирії з великим князівством Краківським, князівством Освенцімським і Заторським" на дві окремі частини, на східню-українську і тісно з нею зв'язаними південньо-західніми окраїнами – і західньо-польську, що з виводом прав до деяких цих земель виступила Прусія, Росія та Австрія.

І саме під покрівцем надграничних замішань і пануючої зарази, австрійські війська заняли на приказ цісаря Йосифа II. найперше Спизж, а незабаром потім також частину нинішньої Сандеччини. Одначе по довших переговорах, торгах, доказах, політичних укладах переведено поділ краю на дві половини: „Західню Галичину" зі столицею Краковом, і „Східню Галичину" зі столицею Львовом. Така зміна в укладі

політичних границь Галичини зайшла в 1846 р. Під претекстом – недопустити до вибуху польського повстання, займили австрійські війська в березні 1846 р. місто Краків, Австрія в порозумінню з Росією та Прусами скасувала краківську республіку та ці землі прилучила до своїх посіlostей.

Східня-українська Галичина й західня польська різняться між собою суспільно-економічним життям, побутівщиною, релігією, взагалі культурою – своїми географічними умовами; спокійне й безпечне життя на заході причинилося дуже значно до зросту числа населення, до піднесення його добробуту та заможности – натомість на отвертім сході, виставленім на безнастанні напади татарських орд, на часті руїни – інакше ускладнювалися суспільно-економічні відносини. Тодішня західня Галичина лежала ціла по лівім боці Висли й обнімала землі, з яких при Австрії лишився тільки невеличкий скравок в околиці Кракова – і сам Краків (Іван Кревецький: Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850. Львів 1910).

Під напором розбурханих народніх мас, появився в дні 25 квітня 1848 р. так званий цісарський маніфест, що вводив у життя першу австрійську конституцію з широкими запоруками прав усіх народів взагалі – між якими не бракувало також галицьких Українців.

У Галичині починається живий український рух. Українці передають перший меморіал відносно прав Українського Народу під Австрією, засновують перше політичне товариство „Головну Руську Раду” у Львові, в травні 1848 р. виходить перше число першого українського політичного часопису „Галицька Зоря.” Серед загального піднесення проголошують щораз то нові українські національно-культурні й суспільно-політичні домагання, організують поспішно національно-культурну та суспільно-політичну роботу. Цілу діяльність у цій справі взяла в свої руки Головна Руська Рада. Вона вияснює справу поділу Галичини між широкими кругами українського населення в краю, при помочі своїх філій, преси, відчитів, поїздок та освідомляючих рефератів, – зокрема веде заходи поза границями краю, щоб виказати конечну потребу поділу Галичини на дві часті – окремо українську – з її приналежними адміністраційними, скарбовими, судовими та другими властями – та окремо польську; бо ці обі часті Галичини під кожним оглядом різняться між собою.

Головна Руська Рада, у другому меморіалі до Міністерства внутрішніх справ висказалася, що: „Поділ Галичини є для Українців питанням життя, бо тільки таким способом можна раз на все покласти кінець чужим затіям в українськім краю тільки таким способом можна уможливити Українцям свободний розвій їх народности.” – Дата цього меморіалу: 28 жовтня 1848 р.

Тимчасом у краю і в самій австрійській державі зайшли події, що не лишилися без впливу на заходи Головної Руської Ради. Революційний рух у Львові 1-2. листопада 1848 р. викликав знову важні наслідки. В цілім краю проголошено воєнний стан, позакривано товариства, здержано видавання часописів. У Кракові зорганізовано губерніяльну комісію, та на основі міністерського розпорядку („Зоря Галицька,” 1849, ч: 7 пише: „В тім міністерськім розпорядку бачимо вступ до поділу Галичини на українську й польську частину та щирю волю теперішнього Міністерства у виконанню рівно-правности всіх народів. Мусимо – одначе – додати, що дуже боліло би нас серце, якщо українські часті ясельського, сандецького та ряшівського округів не були би відділені й прилучені до нас; натомість ми хочемо, щоб мазурська часть сяніцької округи була прилучена до Кракова. Через це було би свободніше і мазурам – і нам.”) піддаючи під її управу шість західньо-галицьких адміністраційних округів:

бохенський, вадовицький, ряшівський, сандецький, тарнівський, і ясельський. – „Це викликало між цілою українською людністю невдоволення” – так писав останній меморіал Ради – кінчаючи заявою, що „український народ ніколи не перестане стреміти правною дорогою до поділу Галичини, конче потрібною для спокою та порядку цієї української частини Галичини”.

Але австрійські чинники ніяк не хотіли погодитися з таким поділом Галичини. Тому в адміністративному відношенні поділено Галичину на три адміністраційні округи, що їх назвали від їх головних міст: Львова, Кракова і Станиславова. Адміністраційна краківська округа обіймає край від Карпат аж по Вислу й поріччя Сяну, або давніші округи: бохенський, вадовицький, ряшівський, сандецький, тарнівський та ясельський з деякими частинами перемиської й сяніцької округи. Властива українська частина сяніцької округи увійшла в склад львівської адміністраційної округи зі судовими округами в Балигороді, Ліську, Сяноці і Щавнім. Судові округи в краківській адміністраційній окрузі утворено в Короснянщині: в Березові, Домараджі та Коросні; для Грибівщини: в Грибові та Снітниці; для Новосандеччини: в Новому Санчі, Криниці, Ліманові; для Горлицької: Беч, Горлиці, Маляслів (Маластів); для Дуклянщини: Дукля, Риманів; для Ряшівщини: Глогів, Ряшів, Стрижів, Тилич; для Ясельщини: Злигородок (Змигород), Крампна, Ясло; для Старосандеччини: Коростенко, Ляцко та Старий Санч.

Такий поділ з деякими змінами задержався аж до розвалу Австро-угорської Монархії в 1918 р.

ЛЕМКІВСЬКА ВЕЛИКА ЕМІГРАЦІЯ.

Давно минули ці часи, коли Лемко, прив'язаний до „клаптика” гірського, невдячного поля, кидав собою на всі боки, щоб вижити свою численну родину. Ще при кінці другої половини минулого століття почали Лемки кидати масово свої „хижи”, та виїздити за Океан на заробіток. (Лемківські документи і оригінальні листи. Течка: Лемківщина. Наукове Товариство ім. Шевченка Львів 1936) Були це золоті часи!

„Няньо роблять на талярі в Гамериці” або: „Кет би лем не тоті гори, не ялиці; Виділа би я свого няня в Гамериці”; заховалось в народніх співанках. Туга й одночасно очайдушність, бажання кращого завтра, відбилось у піснях:

„Ой, лишу я тя, лишу!

Лем си сяду на куляю,

Лем ся поколишу!”

І працював Лемко, як „сомар” під землею (в майнах-копальнях вугля), нарівні з мулами – (яких там уживали до перевозження вугля, візків-штріткар); у поті чола працював, щадив, стуляв гріш, щоб допомогти залишеній рідні в Старому Краю та скоро вернути й завести кращий лад, як перед виїздом.

Не було хати на Лемківщині, щоби хтось з челяди не мандрував за море. Ці, що не могли з різних причин (нездібність до виїзду, військові перешкоди і т. п.) виїхати за Океан, ходили гурмою в часі вчасного літа на Угорщину на жнива або як самі Лемки кажуть „по пшеничку над Тису і Дунай”. Відси і пісні:

„Задзеленіла рута, як Дунай ріка” –

або „Пасу коня тай думку думаю;

Моя мила ходить по Дунаю”.

Відси привозили „зароблене” та зимувалися в своїх хижках, заробляючи ще зимою в лісах, або при доставі дерева до міста.

Цих Лемків, що виїхали за Океан, стрінуло болюче явище. Там Лемко побачив наглядно та відчув на своїй шкірі, як тяжко жити неграмотному між чужими. Різні американські брацтва, з'окрема церковні, засновані тоді в Америці, гуртували „без'язичних гринорів”; однаке не давали помочі ані пільги ніякої, хіба, що збирали членські вкладки, а в разі смерті члена займалися похоронами та деколи поладнали грошево-спадкові справи помершого. Певної мети об'єднання під український національний прапор, про те – тоді мови не було! Філядельфійські, пітсбурські, ню-йорські, (Листи Василя Левчика і Степана А. Педьва. Течка: Н. Т. Ш.) бостонські, бальтиморські та вашингтонські товариства-братства гуртували прибережних емігрантів; однаке ці, що пішли ще глибше в американський край, над ріку Міссісіпі, Кольорадо, пропадали – цебто загублювалися в чужинецькому морі. А були ще такі Лемки, що заробляли дальше ще на захід в стейтах Невада, Арізона, Монтана, Дакота, Небраска, Канзас; цих вже – по словам Лемка – „вовча зізда опискала”.

Лемко за Океаном не залишав ніколи нагоди, якщо хто вертав до краю, щоб не передати різних дарунків, в першій черзі своїй найближчій рідні та дальшим своякам і знакомим – сусідам „талярів, дакус дугану – тютюну, одіння – гозів дзеків – каптанів – хустин – фацеличат”. Викупував задовжену „на дорогу” – рідну ниву та щадив, щоб призбирати якнайбільше гроша і по повероті поширити своє майно.

Еміграція приносила ще такі користи, що майно залишалося безнастанно в руках найстаршого сина, що на основі спадщинного звичаю переходило з рода в рід на найстаршого сина рідні – з правом сплати належних пайок молодшій рідні – розуміється грішми; приміром найстарший син одержав по своєму батькові ціле господарство з хатою та господарськими забудуваннями і поле, але молодшим братам мусів допомгти вийти в людей, цебто вивінувати їх та свої сестри випосажити і дати їм придане. Коротко скажемо, що він мусів викупити собі ціле майно від молодшої рідні, даючи одному братові – гроші на дорогу до Америки, другому помагав присадовитись і загосподарити у „присташах”, ще третього навчити ремесла, або дати йому належну – як господарському синові працю в себе, поки не знайдеться відповідне для його пристаство в своїм – або в другім селі.

Ці сплати тяжко було в початках першої еміграції вирівнювати, однаке з припливом більшої готівки в гори – і сплати, придане – віно та викупи пайок, належних до окремого господарства – ставали більшими, але разом легко було їх визбутися. Бо, коли найстарший брат виїхав до Америки – дуже часто ще за життя своїх батьків – тоді міг сплатити, цебто вивінувати молодшу рідню та вертати на своє господарство. Дуже часто їхав молодший брат за море та він помагав найстаршому братові, або батькам вивести в людей свої діти. І не було випадків, щоб Лемко-емігрант відказався допомгти своїм ріднім. Тому й Лемківщина в довоєнних часах була найкращою країною українських земель, де братня згода і мир – царили в кожній лемківській хижечці.

Таке було в перших початках лемківської еміграції, до війни та по війні. Та треба ще згадати, що Лемко перший з Українців „відкрив Америку”, бо його сама доля примушувала кидатись за вижиттям. А доля ця під кожним оглядом незavidня для Лемківщини – Лемко крім кусника гірського поля нічого більше не мав! І ліси перейшли в чужі руки, і краща підгірська земля осталась в посідання західніх поселенців.

Одначе це не зломило Лемка, бо найтяжчі часи голоду при кінці минулого століття – і „морову хворість”, що в перших роках нашого століття здешаткувала Лемківщину, Лемко видержав і не „виронив” самовільно ані одного загінчика поля – на марне. За гроші Лемка-емігранта будовано величаві, питомо лемківські церкви, бо Лемко, будучи за Океаном скучав роками за своєрідною церквою; „в чужих – мовляв – кальвинських „церцьстільплях – костелах” негоден дошептати патерика”. Він не жалувал гроша на народні цілі – на школу, на книжку – але на жаль – не було тоді багато таких (честь виїмкам з поміж нашого греко-католицького Духовенства!) – що знали як слід повести та для народу примінити його надбане.

Ми старі емігранти, що живемо в Америці 35, 40, та декотрі і 50 літ – уявляємо собі наші села, наші звичаї й обичаї, такими, якими ми їх лишили тоді, як виїздили молодими з рідного краю. Але якщо ми мали би нагоду повернути тепер до своїх рідних сіл і містечок, ми побачили би велику зміну у всіх: у будові хат, у сільській ноші, в наших стародавніх звичаях і обичаях. Ми завважили би, що і характер нашої молоді не такий, який ми зі собою принесли. Нас учили покори і лаполизання й це відємно відбилося на нас і тут у новому світі. А тепер ми читаємо у старокраєвій пресі, або довідуємося з приватних листів, як наша українська молодь гордо ставить чоло і бореться за свої права і за волю свого народу.

Та коли в старім краю, у консервативних селах, заходять зміни, то тим більше в Америці на наших очах так світ змінюється, що ті, котрі виїхали відси 20 років тому, якщо повернули би назад, то не пізнали би Америки.

Всі ті, що виїхали з Америки перед війною, оповідають собі, як то вони були на „борді” у газдині; нас 12 мешкало в двох кімнатах на поверсі, а на долині була кухня і zarazом їдальня, а у фронтовій світлиці була спальня господарів. Ви пригадуєте собі, як ви приходили з „майнів” брудні і чорні, мов коминяр, лиш очі й зуби світилися. В неділю ви йшли пішки кілька миль до церкви, або товклися трамваем („стріткарою”). Весілля й похорони обслуговували „керичами” запряженими кіньми. Навіть сторожа пожежна вживала коней, а по декотрих менших містечках охочі хлопці тягнули сикавку до пожеари.

Тепер „бордингери” минулися, від коли еміграція спинена. Кожна родина мешкає сама в дома і найбідніша має 6 кімнат. З фабрик і майнів не приходять робітники брудні до дому, бо при робітнях є умивальні з теплою водою і шафи на убрання. По скінченню роботи робітники умиваються, перебираються в чисту одіж і так прихоять до дому. Майни освітлені електрикою по всіх закутинах. Мули вже не тягнуть возів з вугіллям, лиш електричний мотор сповняє ту службу вигідніше і дешевше. Коней не побачите більше з місті, хіба денед на фармі. Трамваїв щораз менше, а їх місце заступають автобуси. Особові та тягарові потяги зредуковані, а залізні дороги заростають буряном... Комунікація відбувається автомобілями і літаками, а товари доставляється троками. Тому повстають цементовані дороги по цілій Америці. Тисячі автомобілів сунеться по всіх усядах наче мурашки, а в воздуху літаки кружляють мов птахи.

Та тепер спитається, чи покращало від того поступу життя робітника в Америці? Щоб на це відповісти, треба перейти історію нашої еміграції. Коли ми приїхали з Лемківщини бідні і голодні, то ми вдоволялися чим небудь. Там ми мешкали в курних хижах, а тут дістали комнати; там ми їли м'ясо на Великдень, а тут майже щодня; там ми робили цілий рік на мізернім господарстві і не могли придбати грошей на податок, а тут, хоч ми працювали тяжко і небезпечно, але за свою працю ми дістали платню, з

котрої могли відложити частину до банку як наш дорібок. Отже ми були з такого життя вдоволені, бо в старім краю ліпшого не знали.

Як настала війна в 1914 році, тоді фабрики пішли в рух. Особливо відливарні заліза запотребували стільки робітників, що і бомів-неробів гнали „полісмени" до роботи. Через мобілізацію забракло робітників муштин, то на їх місце ставали жінки до роботи і виконували майже всю канцелярійну роботу, а навіть були кондукторами на трамваях і залізницях. Платня пішла вгору, так що прості робітники заробляли від 7 до 10 дол. денно, а механіки від 12 до 15 дол. З підвижкою платні подорожіли товарі, але всеж по оплаті видатків на прожиток лишалася значна готівка, яку можна було заощадити. А що наші люди призвичаєні щадити зайвий гріш, то і тоді скориставши з добрих заробітків, відкладали собі надвижку до банків. Так як в старім краю кожний українець радо хоче мати своє власне господарство, так і тут кожний український робітник хотів мати свій кутик, свою хату, тим більше, що чинш за мешкання пішов дуже вгору. По війні українські емігранти стратили надію на поворот до рідного краю і зачали купувати дома. Появилось багато спекулянтів на землю, що закуплювали цілі фарми близько міст або фабрик, парцелювали на „лоти", продавали парцелі, або будували модерні дома для робітників і продавали на сплату. Кредит був необмежений; хто мав тисячу долярів готівки, міг купити дім за 5 або 6 тисяч на сплату. Роботи йшли добре і по війні робітники зачали жити по американському. Кожний мав вигідне мешкання, електричне освітлення, ванну, газ, модерне ogrівання, гарні меблі, радіо. Більшість робітників купили собі автомобілі, щоб виїхати до роботи, а в неділю на прогульку. Можна сказати, що це були золоті часи в Америці, та на жаль, не довго тривали.

Ніхто не сподівався, що заробітки в Америці так скоро минуться й ніхто не був приготований на безробіття. Хто мав які гроші, вложив їх в реальність або в торгівлю. Хто виплатив один дім, купував другий на сплату; інші розширювали свої „бизнеси," то посилали дітей своїх до висших шкіл, а декотрі складали свої ощадности до банків. Аж наступила депресія, котра попсувала всі пляни до успіху. Перші ластівки краху показалися на біржі в році 1929, як зачали упадати уділи всіх установ. Тоді потерпіли середні класи населення. Відтак зачалася знижка платні по фабриках і зменшення робітничих сил. В 1931 і 1932 роках зачали замикаати банки. Припинилася сплата реальностей і наступили ліцитації. Насамперед побанкрутовали спекулянти на реальностях: багато з них життя собі повідбирали. Відтак депресія доторкнула і робітників. Одним пропали гроші в банках, другі потратили невиплачені реальности; бизнесмени потратили на товарах, бо ціни впали дуже низько, потратили на боргах, яких не могли стягнути від своїх покупців. Словом люди потратили свої ощадности на всіх ділянках і підприємствах. І так живемо тепер в Америці без гроша, незадоволені й непевні своєї екзистенції. Хто зберіг якусь готівку, то до решти вичерпус; хто не має готівки – той живе з мізерної заповомоги уряду. А безробіття триває дальше, котре діткнуло не лиш робітників, але і бизнесменів і професійних людей. Як робітник не заробить, то не має защо купити товарів в склепі, не заплатить ні священикові, ні лікареві, ні учителеві, не заплатить чиншу за мешкання й на тім терпить і середня класа населення (Лемківщина Течка 1. Н. Т. III. Львів 1935. (З амер. листів, письмо Василя Гришка з Алентавн Па)).

Одначе північна Америка перестала бути золотою країною вже по світовій війні. Тоді наш і закарпатський Лемко мандрував до південної горячої Америки. Одне йому, лише, коби заробити „кушенька таляриків". Платні агенти аргенської та бразилійської

держави манили туди сотки Лемків.

Осідали Лемки, по приїзді переважно на фармах. Вели там далеко гірше життя, як у правдивій Америці. Не могли вдержатися. Нападали їх тамошні дикі племена, грабили добуток, нищили засіви, часто вбивали цілі родини тамошніх оселенців. Також різні слабости, як жовта фебра, тиф, десяткували їхні ряди. Дошкулювали надто нашим Лемкам стада малих мушок, які несуть непомітно свої яєчка під нігті на ногах, або й на руках. Вилягли насікомі затроюють кров, викликають великі болі, часто смерть.

То-ж наші емігранти кидали фарму, оселялися у великих містах, як Буенос-Айрес в Аргентині, та Ріо-де-Жанейро в Бразилії. Находили там роботу в фабриках і міських пристановах. Одначе зубожіння світових ринків, брак вивозу тамошніх продуктів спричинив занепад торгівлі. Присідати зачали емігрантів голод і біда. Тамошні голодні робітники – гаряча кров – допускалися грабіжей, убивств. Це відбилось на наших заточенцях. Не виявляли вони довший час охоти до життя.

Щойно, як стала творитися в старому краю своя хата і потрясали цілим світом важкі події, став об'єднуватися емігрант-Лемко в українських товариствах. Гуртувався, бо спільна праця краща; головне – піддержати братів дома.

Наші Лемки, що перетривали це лихоліття – не пропали. Грізна небезпека національної загибелі та винародевлення Лемків за Океаном – розвіялась.

Так і можна надіятися, що ніколи не пропадуть для нас ці тверді працівники Лемки-скитальці!

Вкінці треба знати, що на еміграцію завсіди виїдив Лемко найбільше працездатний, підприємчивий, меткий, найздоровіший, що не находив для себе серед тутешніх умовин відповідної праці, чи за мало було йому батьківської ріллі, щоб добитися кращої долі.

При значній або цілковитій допомозі Лемка-Емігранта повстали майже всі новіці церкви на українській Лемківщині. Приходські доми, школи, громадські та народні доми, читальні, – все те будовано за гроші Лемка-емігранта. Дорогі церковні книжки, золоті чаші, павуки, свічники, фелони, хоругви, безліч великих дзвонів, на цвинтарях гарні пам'ятники - хрести, придорожні каплички і хрести – це також придбав Лемко-емігрант.

Під теперішню пору багато Лемків у Франції Вони виїхали там найчисленіше в 1926-30 роках. Багато вернуло вже до хат і тут проживає, одначе не було випадків, щоб Лемко вертав голіруч – лише все привозить „зароблене" та заживає на батьківській ріллі.

На при кінці згадаємо ще, що сучасний Лемко на еміграції бере участь у всіх українських, національних сходах, належно з'організований в різних українських товариствах – пильно стежить за всіма подіями в рідних сторонах і дорожить українським – зі Старого Краю – словом.

– Богу дякувати, живу вже в Америці 35 років; але різниця між тими роками така велика, як далеке небо від землі. Перед 35 роками ми тут нічо не мали, тільки один Український Народний Союз, і то дуже слабо зорганізований та хиткий. Сьогодні цей Український Народний Союз має поверх трицять тисяч національно свідомих членів, та майно його перевищає три і пів мільйона доларів. В місцевості Елізабет, (Частина листа Василя Левчика з Елізабет, Н. Дж. Тека: „Лемківщина." Львів 1935) Н. Дж. перед 35 роками можна було всіх наших людей почислити на пальцях, сьогодні працює тут понад чотири тисячі свідомих Українців з цілої Галичини. Тоді також не було в

Елізабет ані нашої церкви, ані школи, ані Народнього Дому, ані Українського Парку; тепер маємо Українську греко-католицьку церкву, українську величаву школу, Український Народній Дім, Український Парк, дев'ять Українських Брацтв і Товариств, Відділ ОДВУ., Громадянські Кружки, Комітет Лемківщини. – Одним словом – усе, тільки охоти до праці й то без різниці у всіх чи це Подоляк, чи Лемко чи другі Українці. – Роботи в Америці дуже слабкі; є нарід, що бідує, але тут маємо свої інституції, що біднішим або без праці помагають і не дадуть бідувати й голодувати. Тужимо за Рідними Сторонами.

ВИЗНАЧНІ ЛЕМКІВСЬКІ ДІЯЧІ.

Лемківщина – в порівнянні з другими українськими землями видала багато духовних і світських діячів (Научно-Литературный Сборник Галицко-Русской Матицы, Львів, 1934).

В селі Бортне, коло Горлиць родився Тома Полянський, єпископ в Перемишлі; з Криниці родом Митрополит Йосиф Сембратович; з Долиниці к. Жмигороду Митрополит Сельвестер Сембратович; з Мушинки єпископ Юліян Пелеш; Й. Е. єпископ Кир Йосафат Коциловський, уродженець Сяніччини (Пакошівка).

Священики: проф. львів. університ. о. Тит Мишковський, родом з Перегримки; ректори львів, духовного семинара: о. О. Криницький, з Кривої, о. Іп. Криницький, о. Мохнацький та о. Т. Сембратович (Львів-Відень); крилошани в Перемишлі: о. І. Мишковський, о. І. Войтович, о. Олександр Зубрицький; почетний крилошанин: о. Гр. Чирнявський – парох Фльоринки, о. Лев Щавинський, парох Самбора, о. Лев Сембратович, парох Чертежа, о. Антін Бескид, парох в Тарнавці й довголітній декан, о. В. Жегестовський – парох Криниці, о. Гр. Копистянський парох Снітниць.

Визначні старинні священичі роди: Бескидів, Вислоцьких, Венгриновичів, Гладішівських, Гумецьких, Зубрицьких, Дуркотів, Константиновичів, Копистянських, Криницьких, Міляничів, Мохнацьких, Обушкевичів, Тарасевичів, Юрчакевичів і другі.

Визначні світські постаті: Гарбера – капітан родом з Мохначки; Ст. Земба, сотник кавалерії з Шляхтової; Талпаш, майор з Нової Веси; Юліян Криницький генерал, Сембратович генерал і др.

Професори університету: Вислоцький, (Варшава), Василь Чернявський, зо Злоцького (Львів), Е. Чирнявський, з Фльоринки (Краків), Гладішівський (Чернівці).

Гімназійні професори: Василь Полянський (директор в Перемишлі), Михайло Полянський (Львів), Жегестовський (Бохня), Петрик з Криниці (Коломия), Максим Криницький з Маластова (Самбір), Ястряб з Висової (Київ), Михайло Константинович (Станиславів).

Судді: Мохнацький, президент краєвого суду у Львові, Лукіян Криницький радник і презид. суду в Тернополі, Теодор Зубрицький, радник у Відні, Корнило Зубрицький радник у Львові, Гащин радник, І. Копистянський радник в Самборі, Др. Ф. Савчак з Нової Веси (Львів), К. Менцінський з Маластова, радник, Л. Гумецький суддя (й адвокат), Др. Ем. Зубрицький радник у Львові, др. Євген Зубрицький в Чернівцях.

Лікарі: др. Гащин, директор лічниці в Перемишлі, др. Климківський, фізик в Балигороді, др. Снітницький, лікар в Змигороді, др. Ем. Гладішівський, фізик в Тернополі, др. Модест Гумецький, в Коросні, др. Євген Хиляк, полковник лікар в Хорватії; політична адміністрація: радник Константинович у Відні, (міжнародне

право), Володимир Криницький, інспектор при залізниці, Бенед. Мійський, інженер при намісництві у Львові, основник бурси в Новому Санчі.

З поміж старших:

Михайло Сяніцький з XVI ст. переклав з болгарського на слов'янську мову Євангеліє,

Павло з Коросна з XV ст. поет,

Михайло Василевич з Сянока, з XVI ст. переклав чотири євангелія на галицьку мову,

Іван Прислопський з XVIII. ст. написав „Литургикон св. Іоана Золотоустого" і „Ирмологіон", переклав по лемківськи „Псалтир Давида", і т. п.

Тимофей з Височан, з XVIII ст. написав „Евангеліє учительное",

Даміян Левицький з Нової Веси, залишив „Сборник духовних стихов й пісней",

Степан з Рихвальда з XVII ст. написав „Учительное євангеліє",

Йосиф Ярина з Радоцини, професор права на Богослов'ю у Львові,

Бенед. Мохнацький з Баниці (з XVII ст.), др. мед. оставив: „Dissertatio inanquralis medico-politica de Pharmacopolis",

Михайло Константинович з Жидівського (в Ясельщині), нагороджений золотим хрестом за прислугу в часі переходу російських військ через Лемківщину на Угри (1849. р.); написав „Генеалогію роду Острожських-Константиновичів",

Михайло Криницький, душпастирював в Ганьчовій (Горличчина), написав: „Историческое состояніе намістництва Мушинскаго; Мишина і Тилич", (Відень 1853),

Онуфрій Криницький з Кривої (Горличчина), радник відзначений цісарськими ордерами за свої наукові праці,

Василь Чернявський зі Злоцького, доцент львівського університету,

Йосиф Гойнацький, з Чирної (Грибівщина), написав „Хронику церковей и парохій в Бересті і Полянах", „О ктиторах св. храма в Бересті і Полянах",

Теодор Курило з Висової, залишив рукописи: „Theologia pastoralis" і другі,

Антін Менцінський, з Пельлі (Сяніччина) написав „Мати моя з своїми синами" (Львів 1867),

Йосиф Б. Щавинський написав „Начало історії – Червоної Галицької Руси",

Іван Константинович з Крампної (Ясельщина) видав „Описаніє икон по церквах в столичнім городі Львові",

Йосиф Сембратович-, уроджений 8 листопада 1821 р. р Криниці, у Відні скінчив з відзначенням богословські науки, в Римі докторизувався, назначений префектом духовного семинара у Львові, відтак віцеректором духовного семинара у Відні, професором львівського університету, помічником-суфраганом перемиського єпископа, 18 травня 1870 р. митрополитом Галичини, видав до українського духовенства безліч пастирських листів та для народу пастирські послання.

Тому саме, що цей великий громадянин-митрополит перший звернув увагу на грізне положення та небезпеку, що алкоголь великі спустошення чинить серед народніх селянських мас, годиться в коротлі переглянути, які заслуги українське духовенство поклало для обездоленого нашого народу в боротьбі з шкідливим уживанням алкогольних напитків.

ДУХОВЕНСТВО В БОРОТБІ З ОТРУЄЮ – АЛЬКОГОЛЕМ.

Від часів знесення панщини почали – як гриби по дощі, виростати на наших землях шинки й горальні. Звільнився український нарід від кріпацтва та нове лихо – ще гірше напосілося на наші села. Слід згадати, що за панщизняних часів не давали сільському населенню горілки ані других одурманюючих напоїв, тому, що пани хотіли мати здорових і сильних робітників, тверезих і здатних до тяжкої панщизняної праці.

Пани на гвалт вкривають сіткою коршем доїзди до міст, гостинці – головніші дороги та жидів наставляють шинкувати горілкою. В самій сяніцькій землі можна було начислити сотки коршем при битому цісарському шляху. Від Ліська – попри шлях до Сянока – через Загіря, – з Сянока до Тираві – на південь до Риманова, відтак через Роги на право до Коросна – на ліво в гори до Дуклі – до Яслиськ, підгірським шляхом до Жмигороду, через Крампну, в Горличчині через Устя Руське – в Новосандеччині, в меншій мірі в Стрижівщині та Біччині будують великі заїздні коршми. Ще сьогодні подибаємо при битих карпатських шляхах від сходу на захід – здовж цілого карпатського підгір'я старі великі муровані коршмища, що в них ночували балки карпатських мандрівників, які довозили з полудня власні, рані угорські овочі, сіль та торгували різним господарським і промисловим добром. Ці придорожні коршми мали різні назвища: Довга за Загірям, Мурована на Сянічку, Сліпа за Боськом, Безворітня в Рогах, Пірчива коло Устя, Глибока перед Явірниками, Підсіння в Риманові, Бляхівка в Сяноці, Під Грабом в Коросні і т. п. Але їхнє призначення було розпивати в першій черзі доококичне населення та стягати різні оплати від доїздів і переїздів. Перші жиди заходили в карпатські оселі ще в XVI. ст.; їх спроваджували двори, бо торгівлю вважали невідповідним, або непочесним заняттям для селянського населення. Однак сталого осідку жиди не мали ще тоді в Карпатах. Народ освободжений з кріпацтва був безпомічний, неосвідомлений; не знав, що треба йому тепер заводити в своєму селі новий лад і порядок, краще виховувати своїх дітей та замість покористовуватися повною особистою свободою, найшов собі розраду в п'ятиці.

Зразу не було кому його боронити та перестерегти перед новим нещастям. Щойно ідейне нове українське духовенство на чолі з львівським митрополитом, кардиналом Михайлом Левицьким стає до боротьби з п'янством, взиває до поширювання тверезости та закладає брацтва тверезости при наших церквах. Але цей перший відрух духовенства – хоч незвичайно корисний для простолюття – налякав дідичів, власників горілень і вони повели нагінку на наших ідейних душпастирів. Тоді влада заборонила українському священству поширювати та попірати діяльність проти п'янства. І засновані брацтва загибають, та нарід тоне в отруях. (Українське Протіалькогольне і Протинікотинне Т-во „Відродження" у Львові. „За тверезість". І. Раковський, Львів 1934.)

Щойно, як на львівському митрополичому престолі засів митрополита Йосиф Сембратович, уроджений 8. листопада 1821. в Криниці та видав до всіх українських священників два „послання”, одно „Про достоїнство чоловіка,” в якому представив, яким страшним нещастям для нашого народу є п'янство та візвав всіх освічених українців, в першу чергу священників до боротьби з цим народнім лихом, а друге „Про брацтва тверезости,” в якому взиває священників до закладання при церквах брацтв тверезости, для згуртування й піддержування тверезих та для організованої боротьби з п'янством. Зазив цього великого праведника й громадянина викликав могутній зрив проти п'янства. Всі свідомі, ідейні українці поширюють словом, ділом і приміром

тверезість. Перед у тій праці веде священство із справжнім апостольським завзяттям: уладжують окремі „місії” та засновують і закладають брацтва тверезости по цілій Галичині. Лемківщина вкривається сіткою брацтв тверезости, Лемки гурмою присягають, що більше не будуть пити горілки, ані алькогольних напоїв; що важніше – кожний Лемко перед виїздом до Америки, заприсяжений, ревно додержує присягу та при допомозі українського священства, що в міру великої лемківської еміграції до Америки – самі на прохання, або візвання еміграції, їдуть в слід до Америки – та там продовжують ідейну працю зачату в Старому Краю.

Священство на Лемківщині йде між нарід, наче місіонарі виринають три світлі постаті ідейних ревних душпастирів, в особах о. Антона Бескида з Тарнавки, о. Нуцераба з Синева й о. Мерени з Дошна. Їхня праця скоро вінчається наслідками, пустіють коршми, нарід тверезіє та бачить, що над руїну докочував себе та своє майно. Безперечно, що всі українські священники боролись завзято з п'янством, придержуючи Лемківське населення при прадідному обряді та святій нашій вірі й греко-католицькій Церкві – та цьому лише треба приписати львину заслугу, що Лемківщина не потонула в чужих водах і досьогодні вдержала вірно свою в нічому незахвіяну відрубність та окремішність. Рівнож і лемківська велика еміграція головно завдячує своє існування та піднесення – до війни у великій мірі – добробут, бо за ошаджені тверезо гроші, Лемко емігрант будував в першу чергу гарну церковцю, у багатьох разях чудово розмальовану та обильно вивіновану в церковні богослужебні книжки, фелони, святочне богослужебне білля та внутрішню дорогу обстановку. Для прикладу додаємо таку подію, що дочерне село Тарнавки – Риманівська Рудавка, що заледви числить 30 хат – та як написало до своїх братів в Америці, що люди з Рудавки хочуть мати на тарнавській дзвіниці свій дзвін – не довго ждали, бо скоро Лемки Рудавчани в Америці відгукнулися великою збіркою, за яку закуплено гарний великий та голосний (милозвучний) дзвін. Громадяни села Рим. Рудавки на велику пам'ятку, що з їхнього села, з під селянської стріхи вийшов та став священником Впр. о. Теодор Хомко (душпастирює в Кальниці, коло Балигорода) – закуплений дзвін одержав на св. хрещенні ім'я „Теодор.” Отже це тільки один малий примір лемківської щедроти та заразом туги за рідним селом і дорогими Карпатами. Таких і подібних подій сотки на Лемківщині – це буденне явище, подиву гідне та вплетене в лемківську задушевну цінну і майже невичерпану культуру. Сміло скажемо, що лемківське село – це невичерпана керниця народнього багатства, як також збірник шляхотної, чистої народньої енергії, здорових народніх сил, що нічо їх не повалить. Одначе з огляду на це, що останніми часами всесвітня гидра-алькоголь знову підносить голову та нарід в деяких сторонах Карпат потапати начав в алькогольнім мор'ю, що нищить здоров'я, честь, енергію та майно людей – в ім'я відвічної української правди – хай ці рядки стануть для цілого українського громадянства вогняним далековказом, що кличе кожную культурну людину до боротьби з найгіршим людським ворогом-алькоголем та заразом до сповнення національних обов'язків. Тоді Лемківщина, що її віки різьбили та вирізьбили в її молодечу душу і характер у тверді замкнені, зате прості, чисті, позбавлені всякої погані й облуди лінії – остане на завжди незрушена-ціла.

В дальшій черзі великі заслуги для Лемківщини поклав Іван Прислонський, з Кам'яної (Грибівщина), написав книжку п. з. „Сандецька Русь.” (Львів 1893), Іван Верхрацький, Лемко, автор перших наукових ботанічних праць, Олекса Торонський, священник ур. в Завадці (Риманівщина) також написав безліч цінних научних книжок, важніші: „Лемки” в „Зорі Галицькій, як альбом” (Львів 1860), „Ганця” повість з життя

підбескидського села, „Катехизм," „Історія біблійна" і т. п.

Модест Гумецький, з Токарні (Буківщина), поет і письменник, Юліян Пелеш, єпископ в Станиславові, уроджений в Смереківці (Горличчина), найважливіша його праця „Geschichte der Union der ruthenishem Kirche mit Rom" I. і II т. Відень 1880, „Коротке богословіє" (Ужгород 1890), Володимир Хиляк, священник, урод. у Великій Верховні (Новосандеччина), найбільший лемківський письменник (гляди Джерела і література), Менше визначні: Ф. Левинський з Вільхівця (Коросно), Д. Савчак з Нової Веси, видав „Збірник адмін. законів" (Львів 1893), „Новий дороговий закон (Львів 1898), Клявдія Алексович, уроджена в Красній (Коросно) написала дуже цікаві та гарні сценічні книжечки і оповідання для молоді, В. Яворський з Фльоринки (Грибівщина), доктор мед. член краківської Академії Наук, написав цінні наукові медичні книжки, Володимир Щавинський журналіст, родом з Климківки, (Горличчина), дуже плідний письменник, важливіші його праці „Хрещення Руси" (Львів 1888), „Туга за родинним селом", „З Ніцци", „З Париської виставки", Микола Малиняк, священник родом з Кам'яної (Грибівщина), написав книжку п. з. „Церков і держава", та другі, Тит Мишковський, родом з Перегримки (Мсельщина) священник, професор др. богослов'я та університету, в часі війни арештований та вивезений на Мадярщину, відтак до Фастенау в Зальцбурку. Завдяки Українському Комітетові у Відні, вертає до Львова 1916 р. та тут досі живе як професор львівського греко-католицького духовного Семинара. Написав безліч наукових праць; важливіші: „Дві науки, істина єдина," (Львів 1914), „Взгляд св. Іоана Золотоустого на верховну власть св. Ап. Петра" (Львів 1908), три великі теологічні праці по латині, „Требник" (Львів 1926), та інші.

З поміж сучасних Лемків Українців живе у Львові: Др. Маркіян Дзерович, лікар і Президент Католицької Акції, син Дра Олександра Дзеровича, лікаря в Новому Санчі, інж В. Мудрак („Дністер"), Др. Іван Гижа („Карпаття"), Юрій Полянський (Р. С. У. К.), о. Антін Наштанюк, совітник, Григорій Гануляк (Марусин) родом з Синєва (Риманівщина) письменник, інженер Іван Зубенко („Кір"), в Самборі живе, проф. Іван Филипчак (гляди „Джерела й література"), родом з Лішні (Сяніччина). Багато молодих ідейних Лемків живе поза Лемківщиною.

СВІТОВА ВІЙНА

1914-1918 рік.

Причини світової війни.

Велика світова війна була впливом різних політичних ускладнень і багатьох невірних рахунків, як також напружених відносин, що повстали в Європі при кінці 19. та на початку 20. століття.

Росія, що на протязі цілого 19. віку намагалася поширити й закріпити свої впливи на Балканському півострові й сусідньому близькому Сході дала моральну й матеріальну підтримку спершу Герцеговіні, а відтак Сербії, Чорногорії й Болгарії в їхньому повстанні проти турецького займанця 1875. Однак, після першого зриву, Турки побили Сербів, а Болгарію пацифікували (приборкували в жорстокий спосіб) турецькі війська. Ці нечувані знущання і жорстокість Турків дали притоку до дипломатичного вгляду європейських держав, та коли це не увінчалось успіхом, Росія на спілку з Румунією, що недавно визволилася з турецької неволі (кримська війна 1853-1856) виповіли війну Туреччині. Туреччина поконана мусіла згодитися на

мир, що його підписано в С. Стефано. Однак тому, що мировий договір підчиняв Балканські краї виключній великодержавності Росії, в цю справу вмішалися західно-європейські держави з Англією й Австрією у проводі та примусили Росію віддати справу конгресові держав, що відбувся 1878 р. в Берліні (столиці Німеччини). На тому конгресі запала ухвала, що Сербія, Чорногора й Румунія стають самостійними державами; землі, що лежать між Дунаєм і Балканами творять Болгарське Князівство, якого князь визнавав зверхність султана. З краю на південь від Балканів створено автономічну область, а Босня й Герцеговіна дісталися під австрійську окупацію (військовий заряд). Росія мусіла вдоволитися малими територіальними зисками на південному побережжі Чорного моря. Конгрес полагодив багато пекучих справ на Балканському Півострові, але не рішив як слід т. зв. східної квестії. Вона лишилася неполаджена до світової війни й була одною з головних причин її вибуху. Всі балканські держави стреміли до того, щоби поширити свої границі, в першу чергу – що й слушно їм належалося – коштом Турції, а відтак одна коштом другої. Великі європейські держави намагалися використати ці війни для своїх впливів на Сході; на Балкані стирали й перехресувалися різні інтереси, тому й не диво, що експлозією того підмінованого „балканського кїтла" так легко спричинили стріли сербського заговорника в Сараєві. В 1908 р. Болгарія проголосилася незалежним цїсарством, а 1913 р. Сербія, Чорногора й Болгарія, заключивши союз, побили Туреччину, виперли її з Європи, так що в руках Турків залишився тільки вузький пасок півострова з містами Константинополем і Адріанополем. Але вже слїдуючого року між союзниками дійшло до війни на тлі розподїлу добутих земель. Сербія та Греція побили Болгарію, забїраючи більшість добичі для себе.

Від того часу найсильнішою державою на Балканському півострові стала Сербія, яка спіраючись на Росію, стреміла до того, щоби відібрати Австрії південно-слов'янські землі й добути в цей спосіб доступ до Середземного моря. До війни замалим не прийшло в 1908 р. але тільки тому, що Росія не скінчила своїх воєнних приготовань, спір на деякий час відложено.

Та крім Балканських були ще інші справи, що у великій мірі спричинили вибух світової війни. Такою причиною був мілітаризм других європейських Держав, що був звичайним наслідком уведення загально обов'язуючої військової служби та тісно з ним получений імперіалїзм. Ідея „збройного миру" мусіла привести невблагану конечність війни, бо-ж держави, маючи великі армії, мусіли вжити їх для своїх цїлей і для вирішування по своїй думцї міжнаціональних спорів. А тих спорів і непорозумїнь приносив кожній рік більше.

Першзавсе Німеччина, що після розгрому Франції в 1870 р. висунулася на чоло європейських Держав, розвивалася так скоро під економічним та політичним оглядом, що вкортці зачала відчувати тісноту в своїх державних кордонах. Внаслідок незвичайно великого приросту населення, вона відчувала потребу нових колонізаційних теренів, а це стало причиною ославленого „Drang nach Osten " (наступ на схід), щоб видерти Росії відповідні простори. Німці стреміли до цього, щоб добути перевагу у світовій політиці та зискати змогу злучити і з'єднати свої заморські колонії в одну цілість, а ще великий розвій німецького промислу заставляв їх шукати нової, незалежної від інших держав дороги на схід. Зріст німецької держави не був на руку Англії, бо німецька торгівля випирала її зі світових ринків, а німецька, що зростала в шаленому темпі, загрожувала її пануванню на морю.

Франція старалася за всяку ціну відібрати Німеччині загарбані їй в 1870 р. землі,

Льотарингію та Альзацію, де знаходилися великі поклади вугля та залізної руди. Французький нарід та уряд палав жадобою відплати за Седан.

Росія, що її називали „великаном на глиняних ногах", простором найбільша європейська держава, при своєму 136 мільйоновому населенню не мала свободного доступу до світових океанів. На Балтійському морі панувала Швеція і Данія, ключ до Чорного моря держала в своїх руках Туреччина, а на побережжях Тихого Океану, після 1905 р. станула твердою ногою Японія. Під тиском цих зовнішніх обставин, Росія мусіла стати на платформі давньої політики царя Петра Великого, що казала їй поставити трьохраменний хрест на Софійському Соборі в Константинополі. Не без впливу на її закордонну політику було ще й це, що устє ріки Висли знаходилося в німецьких руках.

До загальної гри достроювалася Італія, що стреміла до того, щоб виперти Австрію з Адрієського моря та зайняти полудневий Тироль, замешкалий італійським народом.

В круговороті тих усіх суперечних інтересів крилися зародки світової хуртовини, що продовж чотирьох літ шаліла на європейському суходолі, а відтак майже на цілій земській кулі, що збурила політичний устрій світа й пожерла з горою 14 мільйонів молодих і здорових людей.

Для 28. червня 1914 р., (М. Голубець: Велика Історія України. Львів 1935 р.) коли у Львові відбувався величавий січово-сокільський здвиг, рознеслася вістка, що в Сараєві доконано атентату на австро-угорського престолонаслідника Франц – Фердинанда і його жінку, – сербським заговорником Гаврілем Прінціпом. На день 28. червня припадали роковини розгрому сербських військ на Косовому Полі, що на довгі роки припечатав упадок сербської держави, віддаючи її на поталу турецького наїзника. Цей день вибрав Фердинанд на гостину в Боснійській столиці, Сараєві, куди виїхав, щоб обняти команду над великими маневрами австро-угорської армії.

„Одне й друге, дата й місце гостини мали в собі щось з провокацій сербських національних почувань і державницьких амбіцій", бо-ж Босня й Герцеговіна, була кістю незгоди між Австрією й Сербією. Франц-Фердинанд знехтував всякі остороги людей, що відраджували йому туди їхати – й поїхав, щоб найти там свою смерть.

В першій хвилі „здавалося, що сараєвський атентат, під політичним оглядом, залишиться епізодом без глибшої ваги". Але сталося йнакше. „Політичний Відень, зі старим цісарем на чолі, хоч і не зворушився сараєвською трагедією, але використав її, як гасло, до остаточного розрахунку з Сербією".

Вибух світової війни.

Забезпечивши собі підтримку Берліну – тобто Німеччини, в тому ділі „знищення Сербії, як гнізна великоруської пропаганди" – австро-угорський кабінет міністрів рішив на засіданнях в днях 7. і 14. липня 1914 р. вислати Сербії свої домагання – ультімат, в дуже гострій формі. Сербія відповіла на його примирююче, згодившись на всі домагання, за виїмком допущення австро-угорських урядовців до слідства.

Дня 25 липня Австрія зірвала дипломатичні взаємини зі Сербією та зарядила мобілізацію II. V. і VI. армії під проводом генерала Потьорека. Дня 28. липня 1914 р. Австро-угорщина виповіла Сербії війну, а в слід за цим Німеччина виповіла війну Росії дня 1., а Франції 3. серпня. За Німеччиною виповіла війну тим краям і Австрія. Англія, вбіраючись у тогу оборонця знасилованої неутральности Бельгії, куди вмаширували німецькі війська, виповіла Німеччині війну дня 4. серпня, а за нею 23. серпня пішла Японія, що гадала загорнути німецькі посілости на Далекому Сході.

В той спосіб запуталася війна, що в ній стануло проти себе 31. держав з 70

мільйонною армією. По стороні осередніх Держав – Австрії й Німеччини станула Туреччина й Болгарія. Так звану „коаліцію" творили: Франція, Росія, Англія, Бельгія, Сербія, Чорногора, Японія, Італія, Румунія, Злучені Держави Півн. Америки, Китай, Греція, Португалія й американські републики. З європейських держав неутральними залишилися тільки Швеція, Норвегія, Данія, Швайцарія, Голяндія й Гішпанія.

Вибух світової пожежі заскочив українське громадянство неприготованим – однаково під російським та австрійським займанцем. Круг українських письменників та вчених, що гуртувався довкола українського журналу „Слово" в Петербурзі поспішився з надто льояльною заявою, спрямованою до російського уряду; але це не врятувало України перед московською нагінкою, навпаки – вороже наставлення Москалів до всего, що українське, найшло свій найкращий вислів у словах російського міністра внутрішніх справ, Сазанова, який заявив, що „тепер прийшла найкраща пора, щоби раз на все скінчити з українством."

На Галицькім ґрунті не бракувало перших проблесків зрозуміння, що тільки вправлений під оглядом найкращого військового вишколення та політично вихований загаль зможе використати як-слід вагу хвилі. Але ідея збройного чину полонила серця виключно молоді, а старше громадянство включно з парламентарними представниками, заняте новою виборчою реформою, справою поділу Галичини на дві автономічні частини та старанням за основання українського університету у Львові, ставилося до задумів і починань молодих людей байдуже і з певного рода поблажливостю, дивлячись на „цю забаву в войну," як на нешкідливу річ.

Та коли в березні 1913 р. по довгих заходах вдалося врешті заложити у Львові Стрілецьке Товариство, молодь горнулася до тієї організації цілою душею, бачучи можливість переведення в чин своїх намірів. На Кайзервальді (у Львові) відбувалися маневри та військові вправи, молодь, передусім студенська, старалася – хоч теоритично набрати військового знання. На підчеркнення заслуговує факт, що мілітаристично настроєне було тодішнє львівське жіноцтво, яке на сором мужеському полу, більш від нього розуміло конечність боєвого виховання; жіноцтво зібране на сходинах в дні 14. грудня 1912 р. вибрало Виконуючий Жіночий Комітет, що кілька рази звертався до громадянства з відозвою, а навіть закликав до „збирання фонду для оборони прав України." З великою повагою та гідністю українське жіноцтво підчеркнуло, що воно на випадок війни з Росією звертатиме настрої мас в сторону Австрії, не лише так довго „як довго її інтереси згідні з інтересами й національною гідністю українського народу." Та проте старше громадянство, хоч як з призирством ставилося до всяких воєнних починань, не заложило рук в момент, коли стало ясно, що війна не минуча.

Дня 1. серпня 1914 р. повстає у Львові Головна Українська Рада – всеукраїнський парламент і езекутива, що взяла на себе покликання до життя Української Добровольчої Армії. Перша стрілецька сотня зорганізувалася під проводом ст. І. Чмоли та дня 5. серпня 1914 р. вирушила до Гаїв. По інших містах Галичини повстали повітові центри, що займалися вербунковою акцією. Кожний повітовий Комітет складався з 5 членів і мав відділ Червоного Хреста.

Але молодій українській стрілецькій армії довелося на кожному кроці змагатися з перепонами, що їх робили всякі вороги українського руху. Передусім болуче давався відчути брак відповідної зброї, мундурів та грошевих засобів. Стрільці одержали старі неуживані кріси „верндлі," а на фінансування української добровольчої армії призначив австр. уряд 50 тисяч корон, тоді, як львівський магістрат призначив на

організацію польського легійону півтора мільйона австр. корон.

Тимчасом на східньому фронті Австрія понесла перші невдачі. Це дозволило давнім противникам українського руху зачати нагінку на „руську зраду." Люди, що загрожені суцільним українським рухом, попирали як його противагу москвофілів і густо-часто, щоб розбити здоровий український організм, ставали в їхній обороні та давали їм захист, – використали тепер положення в цей спосіб, що „відповідальність за передвоєнні затії москвофілів розтягнули на цілий український нарід без ріжниць партійної приналежності та політичних переконань," обвинувачуючи його перед австрійським урядом о шпіонажу на користь Росії. „Вороги нашого народу не зжахнулися перед найнікчемнішою провокацією і з чистим серцем і сумлінням слали сотні й тисячі нашого народу на шибениці й стократно гірші від смерті моральні і фізичні муки по тюрмах і концентраційних таборах" (М. Голубець.)

Російське військо під проводом кн. Николая Николаєвича посувалося чимраз даліше в Галичину, а австрійська армія подавалася на заздалегідь приготовані становища в Карпатах.

Ранком 30. серпня 1914 р. виїхали Стрільці зі Львова до Стрия, а дня 3. вересня Москалі заняли Львів. На radoщах витав Стрий Українське Стрілецтво; стрийське громадянство витало його як національне українське військо, що „крісами й багнетами почне писати нову сторінку Історії України. Але стрийська австро-угорська військова команда ворожо віднеслась до Українського Стрілецтва – обмежуючи добровольців до „двох тисяч інтелігентних та гідних довіря людей." Наказ виконано в цей спосіб, що в рядах Стрілецтва залишилися переважні, що походили з околиць занятих Москалями й не мали куди вертати.

Дня 4. вересня Стрільців завагоновано та ніччю 5. вересня опинилися вони на стації Страбичево-Горонда – по тамтому боці Карпат, 13 км. на південний захід від Мукачева, де закладено перший кіш Українського Січового Стрілецтва.

Зразу творили Стрільці три, неоформлені відділи звані „курінями," але щойно 7. вересня утворено з добровольчої маси десять похідних сотень, себто два і пів куріня.

Команду 1. куріня з сотниками Дідушка, Дудинського, Гірняка й Будзиновського доручено Др. Михайлові Волошинові, адвокату зі Львова. Команду II. куріня зі сотнями Горука, Семенюка, Барана й Букшованого віддано Грицеві Коссакові з Бережанщини.

Врешті зав'язок III. куріня з сотнями Рожанківського й Вітовського віддано Др. Степанові Шухевичеві, адвокату зі Львова.

В днях 8-11 вересня 1914 р. важився під Львовом великий бій австро-угорських військ з Москалями. Команда австрійських військ мусіла відступити та рішилася боронити півдня монархії гребенем карпатських верхів. По Галичині розіллялася повінь московських військ, лиш тільки Перемишль стояв нездобутий, мов острів та вдержався під проводом ген. Кусманека аж до 22. березня 1915 р., змушений врешті внаслідок вичерпання муніції та хархів здатися противникові.

Влада зачинила духовну Семинарію в Перемишлі, наказала розіхатись питомцям богословам та багатьох інтернувала по різних далеких таборах.

В 1914 р. Українці в Галичині, на власній шкірі відчули „благодать" московського панування. Москалі громили все, що українське. Нищили всі українські книжки та навіть музичні ноти – з українським текстом. Замкнули всі українські школи, товариства й інституції, заборонили видавати українські часописи, прогнали українську мову з публичного ужитку, а навіть греко-католицьких церков не щадили,

лише силою міняли їх на православні. Тоді вивезено на Сибір Митрополита Кир Андрея Шептицького та тисячі української інтелігенції й селян.

Тимчасом українське стрілецтво взялося, з першого дня побуту в коші до вправ і вишколу. За браком підстаршин вправами проводили старшини. Та на вправи не стало навіть стільки часу, щоб як слід навчити стрільців змірятися до цілі та вистрілити з кріса. Вже 10. вересня 1914 р., отже в п'ять днів після приїзду до Горонда-Страбичева, перша стрілецька сотня під проводом Василя Дідушка вирушила на фронт. По дорозі умундуровано Стрільців в старі гонведські однострої. Вони йшли на фронт без обозу, без кухонь та без конечного санітарного приладдя. Сотня спинилась у Вижніх Верещках, а відтак переведено її до Гусного, де вона мала виставляти полеві сторожі та лучбові стежі.

Слідом за „Дідушківцями" вирушила дня 17. вересня 1914 р. сотня Осипа Семенюка, що заразже в Ужоцькому провалі між Сянками й Волосатим дня 25. вересня приняла „вогневий хрест." Сотня йшла до бою не лиш, що недостатньо одіта й зле узброєна, але й голодна; стрільці живились печеною бульбою, якої на одного випало аж три, хоч австрійські магазини були переповнені всяким добром. Та проте українське стрілецтво, повне боєвого запалу, окрилене надією світляного майбутнього, переконане про це, що служить справі Визволення України, здавало свій перший іспит боєвої зрілості дуже добре. Але тутже австро-угорська військова команда затіяла помисл поділити стрільців по двацяткам та вжити їх до партизансько-шпійонської акції на задах ворожої армії. Хоч плян був прямо божевільний, вже дня 26. вересня розлетілися „двацятками" сотні Порука, Вітовського, Будзиновського, Гірняка і Барана. Але вже кілька днів пізніше виказалось, що переведення пляну є нездійсниме й стрільці повернули до кадри. Після того розкинено стрілецькі сотні по поодиноких Групах австрійської армії в Карпатах. Бої стрілецьких сотень під Синевідськом, на горі Ключ та Комарницькі ввінчалися блискучими перемогами та й це не мало впливу на загальне положення і обставини, серед яких знаходилося стрілецтво.

В днях 7. і 8. листопада Стрільці подалися до Феліціанталю й Аннабергу, де після стягнення поодиноких сотень й переорганізованя їх в перших днях грудня, приділено курінь Шухевича до 130., а курінь Коссака до 129. бригади австрійських військ.

Найбільше героїським подвигом Українського Стрілецтва були бої за гору Маківку, на полудне від Скольного – (Бойківські Карпати). На початку березня 1915 р. переведено цілий легіон, крім сотні Гутковського, в запас 130. бригади. Березень і квітень минули спокійно. Щойно коло 24. квітня Німці виперли Москалів з Острога Верху; вони після невдачних спроб відбити втрачені позиції, повели наступ на гору Маківку, де стояла 130. бригада, щоби мати змогу легше дібратися до німецьких становищ. Для добуття Маківки московське командування кинуло кілька полків та багато артилерії. Але розмах російського наступу розбився об стрілецьку заперу. Криваві бої йшли в ночі з 28. на 29. квітня, відтак 30. квітня, а найзавзятіший бій за Маківку розпочався 1. травня. Після кілька годинної гарматної підготовки, рушили до наступу російські незлічимі загоны, але Маківки – ні того, ні слідуочого дня не добули. За цю героїську оборону, що коштувала українське стрілецтво 42 убитих і 76 ранених, дня 2. травня команда 55. дивізії в денньому приказі висловила У. С. С. вповні заслужене признание.

Врешті Москалям вдалось захопити Маківку, але це не принесло поправи їхнього положення, бо саме в той час Німці, після довгих і кривавих боїв під Горлицями й Тарновом прорвали московський фронт, а це змусило московську армію відступати

без бою з Карпат. З'єдинена німецька армія з австрійською – тому так сильно напирала на московську армію, бо її не доставало вже тоді відповідних ропних пальних матеріалів, бензини та других ропних продуктів, що їх вживають у воєнній техніці та що їх добували головню у підніжжя цілих Західніх Карпат – від Дунайця – аж по Борислав і Дрогобич. Якщо російська начальна команда була тоді знала, що німецькі воєнні машини й літаки не мають запальних продуктів, та видала приказ палити у відворотній дорозі всі нафтові шиби, копальні ропи, безперечно багато скорше прийшло би до цілковитого розгрому німецьких військ та скорішого закінчення завзятих боїв на наших землях. Треба знати, що багато витерпіла українська земля здовж цілих Карпат; в часі боїв безпощадно нищено майно сільського населення, без розбору палено цілі села, з пімсти підпалювали дикі мадяри наші церкви та грабили безборонне наше село. Вони вішали без суду кого попало, мстилися за ганебну справу з початків 20 століття, коли то вони хотіли відірватися від Австрії; що російські війська у приязні з населенням помагають собі взаємно і. т. д.

В часі завзятих боїв за Дуклянський перехід палили гарматними стрільнями місто Сянік, збурили майже цілий Заршин, згорів горішний кінець села Одрехової, середина села Тарнавки, збурили місто Риманів, не пощадили Івонича, Коросна. Як далеко сягала воєнна хуртовина у Карпатах – так далеко не обійшлося, щоби без найменшої причини – не то, що провини – не ставлено шибениці й то – сьогодні вішали людей Мадяри, Німці, завтра Москалі – і на відворот, палили Церкви та цілі села. Ввижалося, що цілковито винищать наші села, не остане ані сліду з давніх сіл і осель. Але розторощена московська армія – як вже згадано – під Горлицями, у безладі чимскорше втікала на схід, знову-ж німецька армія не мала покищо часу на цю роботу, бо-ж вона хотіла як-найскорше дабитися до Борислав'я.

Москалі здержалися щойно в околиці Болехова, де зновже прийшло до кривавих боїв. Ціллю російських наступів було зіпхнути австроугорські війська на давні позиції в Карпатах. Але коли Німці добули Стрий, Москалі мусіли податися на схід. 4. червня Стрільці пішли побіднім походом вперед, перейшли жидачівський і калуський повіт і коло 10. червня спинилися біля села Викторова (під Галичем). Союзні війська (німецькі – австрійські) вирівнюючи фронт, заняли Львів. Після двотижневої позиційної боротьби у викторівському лісі, російські війська подалися 27. червня у дальший відворот, а дня 28. червня У. С. С. заняли прастарий, княжий город, Галич. Не спиняючись зараз другого дня пішли У. С. Стрільці вперед, перейшли Дністер і після короткої стрічі в селі Семиківцях, заняли позиції на правому березі Гнилої Липи. В боях над Золотою Липою та Стрипою (ріки у східній Галичині) минув час від липня до 9. жовтня. Того дня Москалі пішли до наступу. Криваві бої затягнулися до 3. листопада. З незвичайним героїством боролися У. С. С. біля Семиковець. Майже ціломісячні бої, закінчені бравурною атакою, віддали в стрілецькі руки всю ворожу залогу. Після Маківки та Болехова, Семиківці були великим подвигом, що золотими буквами записався в історії стрілецької кампанії. Одначе перемога й добута слава дорого коштувала У. С. С. На полі слави лишилося 39 вбитих, біля 100 ранених, а більше 100 попало в полон.

Тоді Стрільців переведено до Соснова, де вони перебули цілу зиму до травня 1916 р. Тут оба курені злучено в І. полк У. С. С. і підчинено його безпосередно команді дивізії. Полк дістав те саме озброєння, що інші полки, скоростріли, міномети, піхотні пушки – і став самостійною боєвою одиницею з власною командою. З початком травня приїхав до полку новий командант пполк. австр. армії Антін Варивода.

Тимчасом Німці повели на заході рішучу офензиву проти Франції й посоюзнених з нею держав. Ціллю німецької офензиви було розбити західніх противників, щоби відтак розправитися з іншими. Незвичайно криваві й завзяті бої йшли за французьку твердиню Верден. Щоби зашахувати Німців, Антанта вимусила на Росії повести офензиву на східньому фронті. Була це офензива Генерала Брусілова, літом 1916 р. її ціллю було зайняти зновже позиції 1914 р. Але офензива дала тільки бажані наслідки на буковинському фронті, та на півночі, де Москалям вдалося прорвати австрійський фронт біля Луцька. Брусілов не побачив Львова. Офензива Брусілова натрапила в Галичині на Стрілецьку заперу й об неї, як на Маківці, розбився російський розмах.

Незвичайно криваві бої біля Бережан над Золотою Липою, дня 2. і 3. серпня на горі Лисоні, 26. вересня на височині Дикі лани та 29. вересня в Потуторах (між Бережанами та Рогатином) зновже вкрили невмірущою славою стрілецьке ім'я. Але перемога над ворогом дорого коштувала. В першому дні боїв на Лисоні залишилося з числа 44 старшин тільки 16 живих і здорових. Бої біля Бережан прорідили стрілецькі лави (з цілого полку залишилося яких 150 людей, так, що треба було добровольчу формацію перенести для поновлення до коша. В полі залишилася лиш одна технічна сотня. Кіш У. С. С. стояв тоді в селі Пісочна коло Миколаєва над Дністром. Всі здорові стрільці та старшини поселилися в Розвадові та Верині і з них створено Вишкільну групу У. С. С. Сотні Вишколу стояли спершу в Розвадові та згодом, після приходу новобранців і повороту ранених, місце постою Вишколу поширилось на села Веринь, Надітичі та Рудники. Командантом Вишколу У. С. С. був з початку от. Мирон Тарнавський, потім от. Франц Кікаль, що пізніше став командантом легіону в полі, після нього от. Г. Коссак та врешті п. полк. Слюсарчук. Підстаршини йшли на двомісячний підстаршинський курс, що був у Роздолі, а старшини на такий-же курс у Трускавці.

ЛЕМКИ У НАРОДНЬОМУ ЗРИВІ.

В рядах боєвих відділів І. Полку Українських Січових Стрільців, як вірні сини України виступали жовніри Лемки, що разом з другими українськими вояками йшли в бій з піснею на устах і глибокою вірою в серці в повну перемогу нашої слушної справи.

В Булавному Відділі (Українські Січові Стрільці, Львів, 1935) був десятником Осип Кічоровський з Мриголода (Сяніччина), вістун Юліян Налісник з Красної (Короснянщина); у 1. сотні: вістун Роман Секела, з Кальниці (Лісько), у 2. сотні: хорунжий Софія Галечко, Новий Санч, підхорунжий Клим Коник, з Сяніцької Посади, (Сянік), у 3. сотні: вістун Микола Драч, з Одрехової (Сянік), у 4. сотні: стрілець Олександр Туз, з Гижнього (Ряшівщина), у 5. сотні: стрілець Володимир Босий, з Ясла, стрілець Степан Крушельницький, також з Ясла, у 6. сотні: четар Остап Коберський, з Сякока, стрілець Іван Палажинець, Завадка, Закарпаття, у 7. сотні: стрілець Остап Стеца, з Команьчі (Сянік), у технічній сотні: стрілець Василь Подубинський з Руської Дубрівки, Сянік; даліше були по різних формаціях: сотник Петро Газдайко, четар Іван Іижа, з Висової, четар Кость Кобаній, (ур. в Кривій коло Гладишова, помер у Винниці), четар Іван Вербицький, підхорунжий Данило Смарж, з Боднарки к. Липинок, четар Юліян Юрчакевич, полк, лікар родом з Тихані, Василь Русинко С. С., Н. Голейко С. С., четар Іван Вислоцький С. С., поручник Денис Сенета, сотник Василь Зарівний, Михайло Мельничук, пор. Орест Онуляк, Онуфрій Братиш, Іван Гуцуляк, Михайло Галушка з Гладишова пропав на Великій Україні, Михайло

Шмайда з Гладишова, Осип Кидонь з Горличчини, Ст. Левинський з Ропиці коло Горлиць, помер по повероті 28. IX. 1919 в Кракові (Домбе), Андрій Макар з Токарні (Сянік) помер 15. IX. 1919 Краків (Домбе), Олекса Лукасевич, однор. стр. Н. К. Г. А. (Начальна Команда Галицької Армії), уроджений 1901 р. в Сяноці, як ученик 6. гімн. класу в Сяноці зголосився як доброволець до Української Армії, помер 27. січня 1920 р. на тиф у Винниці, Гнат Андрущик, Долішні Береги (Лісько), помер 17. 8. 1919 у Литов. Бересті (Бугшопи), старший десятник Василь Бабяк, з Вільховець (Сянік), помер 21. 12. 1919. епідем. шпиталь в Глібові, коло Нової Ушиці (за Збручем), Микола Васьо, Лісько, помер 21. 8. 1919 Краків (Домбе), Федір Калинич, стрілець з бригади У. Г. А. (Українська Галицька Армія), Лісько, помер 26. 12. 1919 на тиф у Винниці, Дмитро Коваль стрілець сапер з Полян (Лісько), помер 21. 12. 1919 р. на тиф у Винниці, Я. Мекелита † під Хировом, Іван Мураль, стрілець 8 бригади У. Г. А. (Лісько) помер 14. 11. 1919 на тиф у Винниці, Михайло Миців. стр. 7 бриг. (Лісько), помер 5. 9. 1919. на тиф у Винниці (св.о. І. Лебедович). Крім названих Лемків Українців багато було при Українській Галицькій Армії – Лемків з Команецьких сторін, зі самої Команьчі Барна, Щавного, Репеді, Куляшного, Туринська як також з Березівщини і Сяніччини. На жаль немає досі повного списку Лемків Визвольників.

Тимчасом події розвивалися. В березні 1917 р. вибухла революція в Росії. Скинено царя Николая II. та встановлено в Росії демократичний лад.

На Україні повіяло волею. В Києві повстав під проводом Михайла Грушевського перший Український парламент – Центральна Рада, що домогалася надання Україні широкогозакроєної автономії. Коли-ж в Петербурзі вибухла в жовтні зчерги друга революція і влада перейшла в руки большевиків, – у Києві проголошено дня 22 січня 1918 р. Українську Незалежну Державу, що вже в дні 9 лютого 1918 р. заключила в Берестю мир з центральними Державами. Після берестейського мира на Україну перейшли союзні війська, а з ними в червні 1918 року також Кіш і Вишкіл У. С. С. Їх розміщено на Херсонщині. В міжчасі в березні 1918 р. в Києві dokonано перевороту та встановлено на Україні владу гетьмана. Гетьманом проголошено Павла Скоропадського. Будучи на Україні У. С. С. могли виконати те завдання, до якого їх покликані і для якого працювали та клали жертви до цього часу. Стрілецтво повинно було тепер взяти участь у творенні Української Національної Армії.

Але політика других держав не допустила до цього. Похід Німців та Австрійців на Україну, що мав допогнати молодій українській державі, закріпити самостійність, перемінився в завойовання. Вчорашні союзники вмішалися у внутрішні справи Української Держави та почали її на всі лади використовувати – політично і матеріально. Політика Центральних Держав намагалася відсунути У. С. Стрільців від впливу на маси. Широко закроена культурно освітня та пропагандивна праця У. С. С. стала джерелом непорозуміння і спорів. У. С. С. переведено у вересні 1918 р. з України на Буковину.

Та це були останні дні австро-угорської Монархії. Підмінована з нутра Вільсоновими статтями про самовизволення народів, вона почала розлітатися. Дня 1. листопада 1918 р. заіснувала українська влада, а Українська Головна Рада проголосила на українських землях під австрійською займанщиною Західню Українську Народню Републіку. Стрілецтво, що перебувало на Буковині, поспішило на захист Львова. (Володимир Калина: Курінь Смерти УСС, спогади старшини, Львів 1936). Дня 22. січня 1919. р. проголошено в Києві акт злуки українських земель в одну Соборну Українську Державу. В Галичині йшли бої Української Галицької Армії за українські

західні землі. Врешті після героїської чортківської офензиви в червні 1919 р., У. Г. А. ізза браку муніції перейшла на Україну в липні тогож року. Відтіля невеличка частина галицьких старшин і стрільців повернула до Галичини та під командою ген. Кравса, перебилася на Чехословаччину, других виарештували большевики та заслали їх на Соловки, або в Одесі розстріляли. Одначе слава про Них не полягла та житиме вічно в українському народі...

ДІЯЛЬНІСТЬ „ПРОСВІТИ" НА ЛЕМКІВЩИНІ.

Перші проблиски просвітянського життя на Лемківщині зараховуємо на час першого десятка 20. століття. У Львові велися в Головному Товаристві „Просвіта" важні наради, як повести просвітянську роботу на Лемківщині, та, яких до цього підшукати людей, щоб вони своїм знанням і культурним підходом притягнули місцеве населення до кудьтурно-освітньої праці. Але перші піоніри просвітянського життя у Львові переконалися, що в Сяноці, де намічено створити філію „Просвіти", немає майже зовсім наших людей до якоїнебудь народньої праці. Вправді парох Сянока, о. Константинович – українець, але з різних причин від роботи відтягнувся, радник суд. А. Пеленський хорий; рівнож до роботи неспосібний, проф. Франчук ізза лихого здоров'я, проф. Ковалів знову держався осторонь просвітянської праці. Вже на других Зборах постановлено, що просвітянську працю на Лемківщині найскорше поведе адвокат-українець та його конціпієнт, залежний від Головного Товариства „Просвіта", бо тоді буде більша запорука, що такий конціпієнт, установлений Головним Виділом може успішно вести організаційну працю при співпраці громадянства Сяніччини. Саме тому в присутності відпоручників Українських Товариств: „Сільського Господаря", „Народнього Комітету", „Народньої Канцелярії", „Дністра", „Т-ва кред. Священиків і Урядовців", „Сокола", „Союза Кредит. Краєв. ревіз", назначено організатором Лемківщини Василя Калинюка, що досі був організатором Ліщини з осідком у Сяноці. Намічено також заснувати в Сяноці українську Касу при матеріяльній піддержці центральних фінансових інституцій.

Отож Головний Виділ Товариства „Просвіта" у Львові був перед великою світовою війною тим чинником, який виступив з ініціативою праці на Лемківщині в тісному зв'язку з різними економічними місцевими установами, щоб разом приступити послідовно до народньої праці серед лемківського населення. На лемківській смузі мали ми вже до війни певні організовані установи. З поміж лемківських повітів вибивалися Сянік і Новий Санч. Цей останній завдяки праці радника Василя Яворського – званого пробудителем Ново-сандеччини – на протязі скорого часу зайняв одне з перших місць, не тільки Лемківщини. Найважнішою та найвищою точкою в розвитку Ново-сандеччини був момент, як в Новому Санчі став виходити тижневик „Підгірський Дзвін". З просвітно-культурних установ були тут на Лемківщині Філії „Просвіти" в Новому Санчі, основана в 1902 р., Яслі основана, 1903 р., Сяноці, основана в 1903 р., філія „Сільського Господаря" в Сяноці в Новім Санчі, Повітовий Шкільний Союз, як частина Краєвого Шкільного Союзу, з економічних – сильний „Лемківський Банк".

Члени основники філії „Просвіти" в Новому Санчі:

Петро Лінинський, радник суду, Василь Яворський, радник скарбу і посол, Михайло Секунда надофіціал суду, Карло Бандрівський подат. над-інспектор, Володимир Вітошинський, шкіль. інспектор, Павло Харощак, учитель, Олена

Лінинська, дружина суд. радника, Агнета Секундова дружина Михайла Секунди, Др. Омелян Левицький, Франц Августинівич, уряд, залізн., Тит Решетилович, секретар староства, Михайло Кубієвич подат. ур., Дионіз Улуцький кондуктор, Григорій Кондра заліз, урядник, Михайло Голова зал. ур., Мартин Пелех, Станислав Орош, бляхар з зал. варст., Марія Зембова, вдова по ц. і к. ротмайстрі, Осипа Бандрівська дружина Карла, Анна Вітошинська дружина Володимира, Степан Сорока, учитель, Осин Потій, учитель, Степан Филипович, аптикар, Юрій Ярош, надлісничий, Іван Посипанко директор школи, І. Яворський, лісний, Павло Кузьмич, учитель, Калістрат Хорошак, господар, Еміль Шведик, учитель, Володимира Федоровичева, дружина священика, Михайлина Паньківська дружина свящ., Меланія Коханова, дружина лісника, Василь Тиховський скарб, радник, Іван Кульчицький емер, учитель, Григорій Бобяк, гімн. учитель, Василь Литчин, жандарм, Олекса Мілянич, учитель, Василь Михасевич, ур. подат.

В 1904 р. Філія „Просвіти” в Новому Санчі мала 118 членів. В „Ділі” 168 ч. з дня 10 (23) серпня 1906, Р. XXVII. находимо велику статтю про Загальні Збори філії й читальні „Просвіта” в Новім Санчі.

Читаємо: День 15-го серпня 1906 р. був для Лемківщини великим і величавим святом. З усіх закутків західнього „Сибіру” з'їхалися заточенці, зійшлися майже всі члени місцевої читальні і битком заповнили простору комнату. Гарячим словом отворив збори голова філії Вп. посол Яворський і привитав делегата головного Виділу д-ра Івана Брика, (теперішнього Голову „Просвіти”) та гостей д-ра Андрія Чайковського, д-ра Олександра Колессу, д-ра професора Вовка, Івана Раковського і д-ра Зенона Кузелю.

Ряд відчитаних звітів зовсім ясно показав нам діяльність Філії. Була вона ревна і широка та при цьому з уваги на дуже прикрі обставини попросту подиву гідна. Філія удержувала бурсу, де найшло приміщення 51 учеників, з чого 6 удержувано даром, решта доплачувала дуже мало, так, що Виділ доплачував місячно 249 К. (австрійських). Коли додамо до того, що Філія згуртувала коло читальні всю місцеву інтелігенцію і всіх місцевих робітників, що улаждували відчити й театральні вистави, що займається ревно будовою церкви і т. д., то діяльність ця заслуговує на повне признання.

В дискусії над звітом д-р Колесса передає щирий привіт від центрацьного Виділу, звертає увагу на просвітні змагання по тім боці кордону, гарячими словами пригадує історичні моменти сандецької землі та кінчить свою палку промову щирою подякою Філії, а головнo неструдженому її провідникові послові Василеві Яворському. З черги забирає слово делегат д-р Іван Брик. – „Мені дивно – каже бесідник, що на Зборах не заступлені ці, що для них призначена головнo вся діяльність товариства „Просвіта” – саме: лемківські селяни. Якщо шукати за причиною цієї дуже прикрої й замітної появи, то не найдемо її в ширій і гарячій роботі новосандецької філії, але зовсім деінде. Ціла вина спадає на дооколичне лемківське духовенство, що в своїй засліпленій та безграничній короткозорості не тільки саме не про-свідчує повіреного йому стада, а навпаки всілякими способами здержує Лемка від того „світла, що розходиться з філії „Товариства”. Низька клевета, кидання різних підозрінь, впоювання недовіря до щирих і безкорисних робітників – оце спосіб, яким у своїм егоїзмі гасять вони народнього духа і присіли камінь тої могили, в котрій поховали щастя, просвіту, національну свідомість лемківського населення й свою народню честь. Ця сторона діяльності Філії далеко ще не сповнена. Зате широка й гаряча діяльність над

освідомленням народньої ідеї в душах соток заточенців. За цю роботу, що вимагає великого накладу праці й щирої посвяти, складає бесідник (д-р Іван Брик) – першзавсе послові Василеві Яворському гарячу подяку і правдиве признання. Коли успіхи цієї примірної роботи не так великі, як належало би сподіватися – то таки не належить попадати в зневіру і тратити час на пустій і безкорисній словній суперечці з противниками. Противники знидіють у своїй бездільності і некультурности. Щира праця отворить очі Лемкові та виведе його на ясний шлях. Поступ і просвіта зітре з лица землі людей, що в них погас в душі вогонь чуття та любови свого народу – а могутня філя народнього воскресення попливе по могилах тих трупів, вогнем просвіти і національної свідомости захопить й Лемківщину. На могилах цих трупів, стане з прапором Батьківщини лемківське свідоме селянство і понесеться голосна пісня воскресення!"

Члени основники філії Товариства „Просвіта” в Яслі:

Білас Дмитро, Гіжовський Роман, Глинчак Іван, Іванів Ілля, Качор Андрій, Ковальський Євген, Касків Лев, о. Кисілевський Филемон, Кисілевська Стефанія, Кисілевська Євгенія, Ковальський Яків, Др. Корнелля Михайло, о. Кузик Корнило, Лісовський Осип, Лехняк Іван, Марітчак Михайло, Михалюньо Юстин, Німців Іван, Пискливець Макарій, Попович Дмитро, Стецьків Микола, Смішкевич Іван, Сембрат Василь, Смарж Федько, Яворський Микола, Ярема Казимир.

В 1911 р. на Загальних Зборах філії „Просвіта” в Яслі вибрано Михайла Марітчака – головою Філії, о. Ф. Кисілевського – містоголовою, при складі 32 звичайних членів з тим, що Філія має нагляд над читальнями „Просвіти” у Вишовадці, Жидівському, Грабі, Крапній, Ожакній, Яслі. Однак праця Філії була дуже тяжка, бо майже всі дооколичні лемківські села неграмотні, на дуже низькому рівні економічного життя – та через це і культурному, головні тому, що москвофіли священники не дбали про моральне, економічне та культурне життя Лемка, тож вся просвітня робота поступала дуже повільно вперед.

Члени основники філії Товариства „Просвіта” в Сяноці: (І. Франчук гімн, проф., І. Пеленський радник, Вол. Буцацький ур. суд., Т. Будзиновський дир. Нар- Торговлі в Сяноці – перші пробудителі просвітнянського життя в Сянічині)

О. Омелян Константинович – голова, о. Антін Лаврівський парох в Одреховій – містоголова, Осип Гудзьо – касієр, Роман Секела – секретар, о. Віктор Савчак – парох Загутина – контрольор, члени Виділу: Ж. Кочабський, Володимир Чирівський, о. Петро Мекелита парох в Сянічку, Андрій Мазур, о. Олекса Викович, звичайні члени: о. К. Пирожок, о. В. Мисик, М. Бідак, о. В. Коритовський, Володимир Гец, І. Бринчак, Микола Лега, о. Мирон Лазоришак, Ст. Цуприк, В. Ганьківський, Ст. Ващишин, Микола Зинчак, І. Гнатик, М. Зятник, М. Воробель, Микола Мигаль, Петро Завійський (всі з Одрехової), Осип Давида, І. Сенчишин, Осип Стосик, Вал. Дяків, М. Ярош, А. Настин, М. Роман, М. Бурштин, В. Товариницький, (Загіря) В. Янів, В. Менцінський, І. Чирнявський, М. Тюн (Щавне), М. Круляк, І. Савчишин, Дм. Гришко, А. Крупський (Репедь), о. О. Очабрук (Волиця) Панько Шургот, о. А. Кочиркевич, Петро Барна, Юлія Назаревич, Ольга Габла, о. Л. Волинський, о. М. Бурмич, о. Іван Гринишин, о. А. Менцінський, о. І. Товариницький, Роман Секела, В. Робак, К. Войнар (Босько), Мирон Войтович, Франц Кічоровський, Кость Війтик, І. Кобздай, А. Ольшанський, Антін Гавриляк, В. Мартиніянівна, Вол. Власевич, Гр. Шпеківський, Іванна Геринович, о. М. Сливінський, Омелян Гермак, І. Гавриляк, Осип Коцан, Федір Странко, М. Ковальчик, Олекса Кушак, Іван Завада, Павло Ружицький, Василь Кліш, М. Крайник, І.

Дороцький, Василь Демкович-Добрянський, М. Середницький, М. Добрянський.

Як далеко сягала в Новосандеччині й була поглиблена політична організація поодиноких українських партій – напевно знаємо, що уряднича інтелігенція та в деякій мірі учительство були членами національної демократичної партії.

За це всевладно панували тут – як зрештою у цілій Лемківщині – москвофілі. І це треба їм признати, що вони мали за собою маси народу. Вони й мали тут відповідно сильні культурні установи, як читальні Качковського, бурси, мали сильні економічні установи, незвичайно багаті. Використовували – згідно знали використати! – знаменито завзяток і консерватизм Лемка, його проворність й доволі добре господарське положення, поправлене грішми Лемка емігранта, і не допускали, просто нищили, палили українські книжки, часописи – не допускали українського духа до тих установ, що були в їх руках і до самого населення. Останніми наглядними москвофільськими виступами були тут: відомий процес в 1914 р., лютування мадярсько-польсько-австрійських чинників в першому році війни та вкінці здвигнення в 1918 р. самостійної лемківської республіки.

Філія „Просвіти” в Новому Санчі передає вже з 3. жовтня 1912 р. свій звіт, що просвітянська праця йде вперед, та вдовольно. Улаштовує курси для неграмотних, веде бурсу і при допомозі філії вибудовано церкву. Вона робить, що лише може, ба навіть більше, як деякі, що мають кращі умовини праці. Тамошні Українці бажають заложити більший банк і жадають підмоги наших фінансових інституцій.

Тому на „засіданню” з дня 17/5 1913 р. рішено запросити до Львова в справі фактичної організації Лемківщини: дра Р. Вітошинського, адвоката з Ліська, о. В. Мисика з Ванькової, о. М. Паньківського з Устіянови, Т. Будзиновського, о. О. Менцінського з Маластова й учит. Прийму та радн. Яворського; порозумітися з управами кас в Лютовиськах, Устріках доліш., Новому Санчі, Сяноці та Ліську, щоб на урядовців добирали таких людей, що попри касові роботи поведуть організацію в окрузі; віднести до місцевих інтелігентів, щоб предложили проект діяльності на Лемківщині; на прохання Філії в Сяноці попросити Головний Виділ, щоб віднісся до фінансових інституцій за одноразовим датком на піддержку бурси ім. Шевченка в Сяноці; просити Й. Е. єпископа Чеховича обсадити місце катехита в Сяноці священиком українцем; подбати про реферати про Лемківщину у Львові та Перемишлі в цілі ознайомлення українського громадянства з відносинами на Лемківщині; (такий реферат мав виготовити проф. Ковалів у Сяноці;) повести акцію та тому напрямі, щоб східньо-галицькі бурси прийняли на вільні місця хлопців з Лемківщини, що могли би тут учитися в українських школах і набиратися національної свідомости.

Започатковане „Просвітою” діло національного освідомлення Лемківщини жервіло на місцях, де його заціплено, доволі буйно. Саме це початкове просвітянське світло, кинене на Лемківщину дало цінні історичні причинки, що закріпили український світогляд у найсильніше консервативній вітці українського народу – між Лемками.

Загально поширене твердження і поголоска, що Лемківщина забута українська земля та її долею ніхто не піклується, в цілій основі безпідставні та оперті на мильних основах. Навпаки з історичних джерел (Лемківщина ч. 7 Книга протоколів, Львів, Архів „Просвіти.”) „Просвіти” бачимо, що праця й підготовка: піднести Лемківщину економічно, матеріально на господарським полі – в першу чергу освідомити населення Лемківщини та подати йому сильну руку і поміч у формі здорової виховної національної книжки і часописів – це були напрямні так Головного Т-ва „Просвіта,” як

також „Рідної Школи," Українського Ревізійного Союзу, Сільського Господаря, Союзу Українок та всіх центральних установ. Всі нитки організаційного життя на Лемківщині повинні в'язатись зі Львовом. Централі, попри Сяніччину повинні звернути увагу на другі повіти Лемківщини (Новий Санч, Мушина, Горлиці, Грибів), де до праці треба притягнути священиків, бо дорога до душі Лемка – одинока через священиків. Так само мається справа з учительством. На місцях муситься мати за собою ці оба стани, а тоді праця централі буде легка, як населення бачитиме, що священство та учительство попирають їхню народню роботу. Лемко, мусить спершу бачити, що це, що робиться – воно для нього хосенне, тоді й він до такої праці – радо – приступить і другого приєднає. Кожна галузь народнього життя на Лемківщині мусить мати за собою священика й учителя. З досвіду та з історії знаємо, що як довго наш український нарід держиться своєї прадідної греко-католицької Церкви, так довго він живе. Сумним свідком блискучої минувшини нашого українського народу на заході лишилася вузька полоса Лемківщини. Тягнеться вона – як це знаємо з попередніх розділів, верхами гір від повіту Новий Торг через повіт Новий Санч, Грибів, Горлиці, Ясло, Коросно і Березів, та щойно в повіті Сянік розливається ширше і повітом Лісько лучиться з суцільною матірною територією українських земель. Розкинені на півночі острови українського населення – саме на промежжі повітів Коросно, Стрижів, Березів і Ряшів, та мішані під оглядом обрядовим і національним даліше на північ положені повіти, свідчать про те, що натиск сусідніх народів ішов від заходу й півночі та виправ нас на ході століть чимраз більше на схід і полудне. Етнографічна границя заломлювалася й затиралася, наша культура завмирала, рідне слово замовкало на просторах, про які вже згадано повище, виставлених на чужі впливи, що постійно зростали і даліше ще з року на рік зростають. Успішно видержувала цей натиск лише сама Лемківщина. Хоронив її недоступний гірський терен і помагав їй зберігати цінності своєї культури: своєї віри і мови, звичаїв і обичаїв, ноші й житла. Хоронив, але і затісняв природний розвиток культури. Лемківщина тратила поволи зв'язки з матірним пнем і лише коштом застою у розвитку власної культури не подалася ще зовсім до цього часу. Це відрубне географічне положення та культурний застій спричинили тяжке і невиносиме матеріальне положення, що по розпаді Австрії перейшло в крайнє зубожіння. Вона виганяє Лемків з їх хат – це дуже важне до причинків великої лемківської еміграції за кордон – та залишені хати отвираються на посторонні впливи, що підкопують рештки основ самостійного національно-культурного життя. Появляються громади, в яких замовкає рідне слово – та церкви – де немає вірних.

Саме ці культурні потреби получені з господарською вимогою Лемківщини – збереження віри і мови батьків та національного характеру Лемка – дали основу нового буйного народнього лемківського життя. Що даліше – на Лемківщині національні інтереси в'язуться тісно з обрядовими – відси виходить і вказівка, що Духовенство повинно стати до освітньої праці рівно з іншими національними чинниками, бо темнота і господарська незорганізованість загрожує рівно обрядовому як і національному станові посідання (Живими свідками є пусті церкви в Обаримі, Крем'яній, Тарнаві та в других селах даліше на півночі).

Велика темнота ставляє на другому місці потребу школи. Відсоток неграмотности на Лемківщині найвищий: пограничні лемківські села виказують до 100%. Без грамотности всі просвітні заходи безуспішні. Одначе крім школи потрібні ще курси для дорослих неграмотних. І тут Духовенство наводить поле праці для народа. Щойно по зменшенню неграмотности можна думати про освітний і кооперативний рух. До

цього знову треба підібрати і виховати провідників при допомозі курсів і фахових інструкторів.

не покриває потреб населення. Воно рятувалося еміграцією до Америки та переважно сезоною еміграцією до Угорщини і Німеччини. Проте сільське господарство на Лемківщині не примінене до нових обставин і до його природних можливостей. До цього знову потрібна рільнича школа з перевагою науки про скотарство, пасічництво та лісові курси. Лемківщина вкрита лісами, однак лісова господарка занедбана та знищена так, що не дає ніякого доходу.

Дальше на Лемківщині переважає відсоток жінок над мущинами. Причина цього в еміграції мущин. Отже силою обставин – жінка-Лемкиня мусить приноровлюватися до іншого способу життя – як у других сторонах українських земель – вона мусить займатися й такими роботами, які деінде мущини виконують – та цим самим вона відривається від своїх звичайних жіночих обов'язків виховувати дітей, з цього виринає конечна потреба освіти й організації жіноцтва при допомозі виховних жіночих курсів.

Положення після війни сильно змінилося. Змінилося в користь української національної свідомости. Москофільський рух видимо ослаб – так що до своєї ідеології й що до кількості осіб. Сам Лемко бачив дещо світа і чимало вже між ними таких, що брали активну участь у визвольній українській війні. Лемко побачив на свої очі, що діється поза його хижою. І навіть – з розумом! препаровані талергофські дні не в силі вже відвернути Лемка від українства так, як це було до війни.

Але чимало життєвих умовин змінилося на некористь. Першою найбільшою перешкодою й трудностю – є саме положення Лемківщини. Дальшою є зuboжіння Лемка, якому замкнено всі джерела доходу й прожитку. З перших впливає, що різні закони – (шкільні, що відносяться до краківського воєвідства) грозять утратою української школи, навіть без можности виявлення своєї волі у формі шкільного плебісциту. З других впливає те, що від Лемка нічо не можна витягнути до організованої праці; він привик обходитися без книжки, без газети, не може тому раптовно відчувати потреби вживання названого засобу, щоб цим проводити культурні змагання.

Колись давніше українська територія сягала дальше на захід і на північ; пізніше вона зведена до вузького гірського паса, найменше врожайного, не представляє для посторонніх бажаного місця для поширення свого стану посідання – бо – що найважніше – ліси в посіданню панів („Вільниці" – цебто дозвіл на даровий вивіз сушини з лісів – як пр. один день (мабуть середа кожного тижня в Мшанній к. Дуклі) не мав великого значіння для загального добра Лемківщини. (Давні -сервітути).) – також існування купелевих місць не мало до війни того значіння, що сьогодні. Недоступність і консерватизм Лемка та його привязання до рідного довели до того, що ще сьогодні в новосандецькому повіті знаходяться села, в яких немає ані одного римокатолика – не то що поляка. Зрештою це не перешкоджає, аби лемківське село змінити на новий лад. Це діється крім законних постанов, усіми культурно- організаційними засобами. Саме: адміністраційні накази відносно організації кооператив, господарських спілок, пожарничих дружин-товариств; все це діється на те, щоб лемківське село виповнити чужими установами.

До етатових шкіл ідуть багаті, гарно уложені бібліотеки – виключно польські, що їх молодь розриває, не маючи рідної книжки. Та хоч батьки протестують і дітей викидають з хати, проте молодь найде способи вкрити книжку та її ще більше полюбити, саме як цінне таємне добро. З'організована Філія „Просвіти" в Сяноці, що

обнімає Лісько, Сянік, Коросно, Березів (без Динова), Стрижів, Ясло, як також Лемківський Кооперативний Союз – не в силі подолати та протиставитись у цій праці. Те саме діється у другій частині лемківської території, що становлять повіти: Горлиці, Грибів, Новий Санч і дві громади повіту Новий Торг. По давній історичній традиції осередню точку задержав Новий Санч; однаке праці не виконує, бо не має до того відповідних людей і потрібного знання. Як довго радник Василь Яворський був здоровий і місцева громада була велика, так довго Новий Санч все мав за собою велику притягаючу силу. Сьогодні Новосандецька Громада вже дуже мала; церква і бурса – це все, чим живе місцева громада. В Новому Санчі знаходиться власна українська реальність і організована Філія „Просвіти”, в Мушині реальність „Взаїмної Помочі”, в Горлицях існує велика бурса, кружок УПТ (Українського Педагогічного Товариства) і філія „Сільського Господаря”.

Важне місце займає Філія „Просвіти” в Кракові. Вона основана тоді, як адм. влада розв'язала місцеву читальню з вибухом українського здвигу. Філія мала переймати працю читальні, себто дати можливість українському населенню Кракова сходитися й вести певного рода клубове життя. Та згодом стали наростати нові завдання, першусього у відношенні до студентської молоді, що найшлася в Кракові у більшій кількості. Далі у відношенні до всеукраїнської еміграції, як також до заточенців, які найшлися на полосі краківського воєводства. Але Філія, крім зборів, проб до різних свят і днів „Просвіти”, Української Культури, Шевченка, Франка – не в силі багато зробити. Рівнож і діяльність УПТ. – крім ведення курсів української мови – збірок на Рідну Школу – та висилання дітей на вакаційні оселі Союзом Українок – під іншими оглядами обмежена. У дальшому ході подій бачимо, що Лемківщина мимо всего вкривається сіткою читалень „Просвіти”, населення радо вписується в члени новозаснованих місцевих кооператив, закладає Кружки „Рідної Школи”, пожарні дружини „Луги;” ці нові культурно-освітні установи організаційної сіти переливають свій корисний вплив на інші сусідні лемківські оселі, що також скорою ходою освідомлюються.

КАРТИНА РОЗВИТКУ І ПРАЦІ ФІЛІЙ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА” У 1931–1932 рр.

Для приміру згадаємо ще таку подію: На горішньому кінці села Риманівської Завадки (Риманівщина) у присілку Абрамова побудувало місцеве населення школу та домагалося приділення рідних українських учителів – однаке безуспішно. Тоді свідомі Лемки запросили в порозумінню з Кружком „Рідної Школи” в Сяноці рідних учителів. Перший рідношкільний учитель на Лемківщині, зокрема в Абрамовій був Петро Ікалович, що прийшов там учителювати в 1928 р. та продовж одного року навчав дітей (тепер живе в Америці); по йому вчив Володимир Кобів до 1929/30, відтак Петро Стирпак. Це заразом перша українська „Рідна Школа” на Лемківщині.

Багато причинився до піднесення культурно-освітнього рівення лемківського села д-р Василь Блавацький, адвокат в Сяноці, що муравлиною – безупинною працею з'єднав собі скоро лемківське село та організував сяніцькі, риманівські села, які скоро горнулися до нового кращого життя. Вистане згадати, що в 1927 р. село Вислочок – а таких сіл багато! – може найменше свідоме між другими лемківськими селами – в часі приїзду д-ра Блавацького одноголосно приступило до засновання кооперативи, що відтак дала основу читальні „Просвіта” та „Лугові”. Сьогодні це село має гарну

українську бібліотеку, працює над своїм освідощенням та успішно дає приклад іншим сусіднім селам – як Балутянка, оба Королики, Дошно, Волтушева.

Про давнє минуле Лемківщини, про її народне лице – у повістевій виховній формі дав нам професор Іван Филипчак (родом з Ліпші (Сяніччина) живе тепер у Самборі) багато цінних книжок, (гляди „Джерела і Література“) що вказують нам, як Лемки жили і змагалися за свої землі ще в княжих часах та що вдержало Лемків при життю до сучасної доби.

Зокрема до кращого зацікавлення самою Лемківщиною та її обставинами і життям причинився радник Франц Коковський. Він у безлічі своїх статей в українській пресі, в окремих книжках спопуляризував ім'я Лемківщини та її характер.

Головний Виділ Товариства „Просвіта“ у Львові виказав у всіх позиціях великий поступ. Це доказ живучости й зростаючої сили „Просвіти“. Головний Виділ працював не тільки у напрямі скріплювання та поглиблювання нашої організації, але й у напрямі її поширення. Тому особлившу увагу звернув на західні наші окраїни, а головню на Лемківщину, де організаційна сітка „Просвіти“ ще дуже слаба, а з другого боку особливі відносини на Лемківщині вимагають незвичайної дбайливости й опіки над цією областю. В тій цілі Головний Виділ покликав до життя 13. XII. 1932 р. окрему т. зв. „Лемківську комісію“.

Завдяки енергії й захопленню голови цієї Комісії розвинено живу акцію за збіркою книжок (Наш Прапор 1933 р. Ю. Т. „Вскую оставил м'я еси?“) під гаслом: „Книжка на захід“. Акція найшла серед українського громадянства, а головню серед наших установ і видавництв, велике зрозуміння і підтримку. Посипалися жертви в книжках, журналах та часописах, яких вартість дійшла до висоти приблизно 7 тисяч зл., а докуплено з власних фондів Комісії книжок вартости 800 зл. З тих книжок розіслано до 62 парохій по 18 книжок і 30 журналів, до 7 читалень бібліотеки, вартости по 150 зл., до 14 лемківських місцевостей мандрівні бібліотеки, кожна вартости по 250 зл., а крім цього через філію в Сяноці та одного лемківського діяча роздано 900 книжок. Незвичайно прихильно до цієї акції поставилися адміністрації майже всіх наших українських часописів, які зобов'язалися посилати продовж одного року даром 500 примірників. Рівнож завдяки грошовій допомозі наших центральних установ і деяких приватних осіб Комісія змогла уділити 8 ученикам-Лемкам яворівської Гімназії доразові підмоги, одну ученицю удержувала на курсі в Янчині, а 3 учениці в заводській школі СС. Василянок у Львові.

Крім цього Комісія розвинула живу акцію за фаховим вишколом лемківської молоді на ремісників і купців, щоби вони овіяні патріотичним духом нашого ремісництва і купецтва стали з часом будителями і піонерами національно-громадського життя на Лемківщині. Успіхи цієї праці слідні. Зацікавлення до друкованого слова щораз більше, повстають нові читальні та зростає заінтересовання і вдяка для „Просвіти.“

Кількість діяльних читалень „Просвіти“ на Лемківщині в 1934 р.: повіт Новий Санч: 11 чит., Лісько: 47 чит., Березів: 13 чит., Сянік: 47 чит., Коросно: 2 чит., Ясло: 2 чит., Горлиці: 5 чит., разом 127 читалень „Провіти.“

Перша читальня „Просвіти“ основана в лемківському селі Одрехова (Сяніччина) в 1892 р. Перші основуючі Збори тої читальні відбулися дня 14.XII.1892 р. Читальня начала свою працю дня 19.II.1893 р.

Кількість кооператив на Лемківщині, що належать до Ревізійного Союзу Українських Кооператив у 1934 р., в повіті Новий Санч: 15 кооп., Новий Торг: 2 кооп.,

Горлиці: 5 кооп., Ясло: 2 кооп., Коросно: 1 кооп., Сянік: 18 кооп., Березів: 3 кооп., Лісько: 35 кооп., разом: 81 кооператив. Першою кооперативою на Лемківщині до війни була кооператива „Народній Дім” в Ліську, основана в 1909 р., по війні кооператива „Самопоміч” основана в 1923 р. в Шляхоцькій Добрі - Сяніччина.

КАРТИНА РОЗВИТКУ І ПРАЦІ ЧИТАЛЕНЬ „ПРОСВІТИ” НА ЛЕМКІВЩИНІ

у 1931-1932 р.р.

ВІДГОМІН ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ЛЕМКІВЩИНІ.

Лемківщина, (О. З. Флонт: Літопис „Червоної Калини.” 1932) цей гарний кутик української землі, була перед війною так затуманена москвофільством, і здавалося, що вона цілковито пропала для української ідеї. Виховувана від довгих літ різними несовісними агітаторами в москвофільському дусі, усі надії своєї незavidної долі покладала на могучу Росію. Українці були на Лемківщині дуже слабо зорганізовані, тому й малий мали вплив на людей. Як де й вони старалися поширити свої часописи та книжки, противники усе знайшли спосіб спаралізувати їх вплив. При тім противники не перебирали у середниках і впоювали в несвідомий нарід таку шалену ненависть не лише до української ідеї, але й до самої назви „Україна,” що народові по нинішній день тяжко приходить отрястися від цього дурману!

Правда й те, що Українці зовсім, або дуже мало цікавилися Лемківщиною. Не старалися пізнати цих своїх братів на заході, вплинути на них, виховати їх для української ідеї. Як мало цікавилася наша Галичина Лемківщиною, бачимо із того, що коли збирано українські землі до новоповсталої Української Республіки, за Лемківщину сказано дуже побіжно та неясно. Лемківщина була обсаджена майже виключно москвофільськими священиками й учителями. Українці боялися чомусь поселювати між Лемками. Їх „відстрашувала” лемківська „бесіда,” далека віддаль від Східної Галичини та недоступність гір.

Було лиш кілька діяльніших одиниць, як пок. Яворський в Новому Санчі, Марітчак в Яслі, та пок. о. Ф. Кісільовський в Грабі, які по своїм силам робили освідомлюючу роботу. Але цих робітників було замало. Тому виключний вплив на народ мали москвофіли й вони закріпили в нім свої ідеї. Головною ідеєю було насаджування в селах Лемківщини російського православ'я, яке мало на меті розбити не лишень українську церкву, але й нарід, та ще дужче закріпити нахил людей до всемогучого білого царя!

Прийшла світова війна. Поминувши велике спустошення, яке прийшло з нею, війна зліквідувала почасти москвофільський нахил тутешніх людей. Спритні агітатори, які всякими способами заціплювали й підтримували москвофільство, благородно зникали з овиду. Їх учень, нарід, посуджений з державній зради, опинився по австрійських островах смерті. Багато пішло з відступаючими російськими військами й розбрилося головно по Великій Україні. Там пізнали, що тамошній нарід й бесідою й звичаями той сам, що вони, та що Великороси, за яких вони себе тут почували, далекі й відмінні. Вони приглянулися повстанню Української Держави, деякі працювали в українських установах. Ба, деякі й боролися в українських арміях.

Цей рух мусів на них вплинути освідомлюючо й, вернувши домів, принесли вони зміну своїх давніших москвофільських поглядів. Також несовісна робота

москвофільських проводирів в Росії відсунула їх від так захвалюваного ними „єдинства" галицького народу з великоруським. Тих, що лишилися в дома, змінили до непізнання російські війська, між якими було багато Українців. Українські салдати, хоча й не дуже свідомі своєї відрубности, всежтаки відчували, що Лемки їм ближчі, як їх російські товариші. Їх єднала й бесіда і вдача. Навіть московські команданти робили різницю між Лемками та своїми салдатами. Вони впевняли Лемків, що вони „хахли" такі, як ці „хахли", які служать в їх арміях, що вони цілком відмінні від великоруських „кацапів". Ці назви, на зазначення різниць між обома народами, лишилися тут до нині.

Ці „хахли" вчили наших людей українських пісень, між якими пісня „Катерино, вража дочко, що ти учинила..." довго ще співалася молодими Лемками. Вони радше приставали з нашими людьми, як зі своїми воєнними товаришами кацапами.

Цей вплив українських військових частин російських армій на Лемківщині, та освідомлення наших людей, що повернули з бувшої Росії, не могли не вплинути на те, що давні москвофільські погляди Лемків маліли та слабли. Лемки стали цікавитися більше українським рухом й мали надію, що Українці ними більше займуться, як досі. Ці надії розвивалися, як світова війна добігала до кінця.

Заключення мира осередними державами з молодого Українською Републікою в Берестю литовським, було вихідною точкою надій Лемків. В деяких селах Лемківщини відслужено з цієї нагоди урочисті Богослуження при величавому здвизі народа. Лемки стали вірити, що нова держава візьме бідну, знищену війною й забуту Лемківщину в свою опіку. І від цієї хвилі Лемківщина задихується від найрізномордніших поголосок, які, то збільшують її надії, то охолоджують її сподівання.

З кінцем жовтня 1918 р. дочулись Лемки, що цар Карло видав маніфест, в якому обіцяє перебудову Австрії на народні держави. Між іншими має повстати українська держава у Східній Галичині, та що кожний нарід має вибрати Національну Раду, яка поставить свої жадання до держави. Дочулися, що Українці у Львові проголосили самостійну українську державу, обіймаючи цілу територію заселену Українцями, в тім і Лемківщину. І вже в першій половині листопада 1918. року розходить по Лемківщині така „певна" вістка, що українські війська занявши Львів, Стрий, Дрогобич, йдуть на поміч Лемківщині й угорським „Руснакам", одні північною Угорщиною, другі від Сянока. Ця поголоска дуже характеристична для надій Лемків. Завдяки їй, в одному селі – в ясельському повіті, уформовано щось в роді міліції, яка плянувала получитись з наступаючою українською армією.

Покладаючи надію на майбутню поміч, почалась на Лемківщині повінь віч, нарад та сходин, які відбувалися майже в кожному селі. Однак ці наради використали старі агітатори, які знову з'явилися на Лемківщині. Вони бачучи теперішні симпатії народу до українського руху, порозуміли, що нарід, який по муках в Талергофах і в Росії слушно уважав їх за винувників його недолі, відвернеться від них. Тому взяли спритно цей рух в свої руки. Зразу йшли спільно з Українцями та вдавали їх великих приятелів. Бо не могли наразі не йти з ними. Нарід чув про мозольну боротьбу Українців у Східній Галичині, побачив, що давний клич агітаторів, будьто Українці і Поляки то одно, це зловна їх видумка. А вкінці Українці розтягнули свою новоповсталу державу й на Лемківщину.

Віча почались в Горлицькому повіті. На них жадано зразу, щоб не ділити нарід на партії, лиш одним фронтом йти до мети. І здавалося, що нарід покине стару дорогу й звернеться зовсім до української (держави) ідеї. Та не так склалося. Агітатори, видячи, що Українці на Лемківщині заслабі, та, що нема надії на зміцнення української

держави, змінили фронт, – цілою силою стали нищити симпатії Лемків до української ідеї. І почали горнути до себе народ старою демагогією та новими кличами, що „Українці розбили Росію, що вони лиш про воко воюють з Поляками, що вони видали їх до Талергофів і т. п.” Та щоб здавалося, що вони щось для народу роблять, кинули клич, що Лемківщина не може ніяким правом належати до Польщі.

З повені віч, варто згадати бодай деякі, щоб вказати, як москвофільські агітатори нищили сподівання Лемків та їх симпатії до української ідеї.

Дня 17. листопада 1918 р. відбулося інформаційне віче в Святковій, на якому москвофільський агітатор, Собін, старався розбити нарід, ділячи його на москвофілів і Українців. Коли зібрані звернули йому увагу, що під теперішню пору – не порадо вносити роздор у нарід, поіритований кричав, що „української держави – ані в Росії, ані в Галичині нема, бо усе населення вважає себе русским”. Та бачучи спротив, заповів головне віче в Гладишові, де сподівався, що там свою киричну роботу доведе до кінця. 27. XI. 1918 р. відбулося заповіджене віче в Гладишові, куди Українці, Горлицького та Грибівського повітів, запросили листовно делегатів, щоб по можності як найбільше Українців узяло в нім участь. На жаль було це віче москвофільською демонстрацією. В комітеті були й Українці, одначе їх не допущено до слова, а численні зібрані агітатори – різного покрою, по „словословіях” своїх ідей, ухвалили резолюцію того покрою і змісту, що Лемківщина – не може належати до України лише до Великої Росії, то, що вона має вислати на мирові переговори свого делегата. В тій цілі мається в кожному селі вибрати по 5 членів, що у всіх справах мають відноситися до „Русскої Ради” в Гладишеві. Повсталася так звана: „Лемковская Республика”. По селах почались вибори згаданих членів, які збирали складки на поїздку делегата, що його і сама „Русская Рада” не знала, куди висилати. Заряджено дальше вибір в кожній громаді т. зв. „сільського суду” з 4. членів, які зложивши в церкві присягу, мали розсуджувати менші проступки громадян і т. д.

Польська влада толерувала зразу віча та зарядження „Русскої Ради”, бо була заслаба та неупорядкована, а до цього сподівалася, що боротьба Українців і москвофілів – вийде її на добро. Одначе, вже в грудні 1918 р. Польща вже більше стає приглядатися та інтересуватися розполітикованою Лемківщиною, насилає своїх „легіонерів” (так звано скарбову сторожу), присилає покликуючі карти до польського війська, жадає вибору різних комісій і т. і.

Міжцим вертають полонені з Росії, що різними дорогами через Галичину добиваються домів. Багатьох з них були в українському війську, довше в нім служити не хотіли, лишень чимскорше втікали домів, приносячи синьо-жовті відзнаки на шапках та найрізномордніщі вісті з перебігу українсько-польської війни.

Нарід дочувся дорогою через угорську Україну, що в Станиславові дня 3. січня 1919 р. проголошено злуку цілої австро-угорської України з Великою Україною. Набрал знову надії, бо до злуки мала належати й Лемківщина, та що поміч молодій держави недалека.

Побачивши те, москвофільські корифеї (грецьке слово: провідники трагедії) стали розбиватися за тим, щоб Лемківщину приділено, покищо, до Чехо-Словаччини. По відбуттю тайних сходин „Русская Рада” рішила вислати з цим бажанням депутацію до Чехів. Про виїздку членів цієї ради ходили різні вісті: Чехи прийнялиб Лемків під свою „високу руку”, як на це пристане Україна, закидали Лемкам байдужність до своєї власної держави. Ба, навіть сам головний делегат до Чех, о. Юрчакевич, признав, „що найліпше булоб, якби Лемки „соєдинилися” з Українцями Східної Галичини”.

Говорилось і таке, що Чехи схлонні прилучити Лемківщину до своєї республіки, доки не відбудується Росія! Таке жадання поставила „Русская Рада на вінах у Фльоринці, Брунарах коло Грибова, в Криниці та других місцевостях.

Польські часописи зняли з цього приводу крик, звертаючи увагу польської влади на цю роботу „pocziwych Starorusinów”. В дописі з Нового Санча „Intrygi czesko-rosyjskie na Lemkowszczyźnie” краківський Ш. Kurjer, представивши агітацію старорусинів за прилученням Лемківщини до Чехо-Словацької Республіки, при допомозі проголошення чеської влади, поширюваної під заголовком: „Hlas ruskeho lidu” та виданої по чеськи і українськи, жадає, щоб польська влада занялася цією агітацією, бо „jest rzeczą niesłychana, aby w państwie naszym spory najrozmaitszego rodzaju precliczkyw I czarnosiecińcyw bezkarnie grasowały po całym Podkarpaciu!” На чолі старорусько-ческословацької акції стояв посол до галицького сойму Курилович, нотар зі Сянока, адвокат з Мушини др. Гассай, який перебував як староруський муж довіря при чеській владі в Празі, бувший посол до угорського сойму – др. Ан. Бескид з Пряшева, редактор „Голоса Русскаго Народа” в Пряшеві – Дмитро Вислоцький і др. Проклямація з 9. II. 1919 року заявляє в імені Лемків, що „від нині уважається Лемківщину як автономічну частъ Чехо-Словацької Республіки”. А пряшівський „Голос Русскаго Народа,” орган „Карпато-Русской Народной Ради”, в дописі з Лемківщини „самимъ рЕшительнимъ образомъ” протестує проти „дБленея Карпатской Руси и требує на основанію права самоопредБленія народнаго голосованія въ сЕверозападнихъ Карпатахъ на т. зв. ЛемковщинЕ”. Цей плян плебісциту зацікавив наших Лемків, одначе загал дивувався, чому угорські Українці не жадають такого плебісциту на Чехо-Словації. Вправді говорено тут про якесь прилучення угорської України до Великої України, та що українські війська заняли вже Марморош-Сигот, Гомонну... Одначе, це були лише вісті, які серед тодішніх часів не належали до рідкості...

Міжцим лемківські делегати їзили по Чехах, нараджувалися, торгували, пирували, а нарід годувався вістями, ждав та туманів...

А тимчасом польська влада закріплялася на Лемківщині. Пограничні села обсаджено зразу т. зв. „легіонерами,” та згодом скарбовими стражниками (зв. „фінансами”), що не лише мали стерегти кордону від перемитників, але пильно глядіти за агітацією, що звідтам напливала. Вислано також карні експедиції до сіл, в яких сиділи проводирі чеської орієнтації та за одним замахом її зліквідували.

Ще якийсь час ходили по селах Лемківщини глухі вісті, що Лемки будуть таки прилучені до чеської республіки. Ці вісти йшли з Америки, яка мала занятися долею Лемківщини.

Тимчасом Українська Армія, виснажена в нерівних боях з Большевиками, з Поляками, Мадярами, Ромунами, здеятувана тифом, без відповідної кількості оружжя, здана лише на свої власні сили, мусіла маліти та уступити вкінці за річку Збруч.

А в Східній Галичині польські полки йшли побідно вперед. Невдачу Лемки відчули та стратили всяку надію, якою перше жили, що Українці, заволодівши Східною Галичиною, упімнуться і за Лемків. Рівнож пропало сподівання, що Лемківщину прилучать до Чехо-Словащини. Агітацію здушено, а проводирі чеської організації поховались...

В „Українському Скитальці” Ліберець 1920 р. 4. ч. находимо цінні матеріали, написані Володимиром Виноградським під заголовком „3 днів боротьби. Спомини

листопадового перевороту в Балигороді і Ліську."

Знову зі звіту Дра Михайла Фільца „З дороги зі Закопаного до Львова", довідуємося, що в часі між 1. і 4. листопада 1918 р. прийшла з Нового Санча вістка, що там розоружили та інтернували Українців 10 полку піхоти, що заноситься на інтернування Українців у Закопанім. Старшини Українці були рішені здобути владу над 10. полком і містом, однак внаслідок покутного інформування – Поляки випередили Українців, розоружили їх та інтернували. Це сталося в ночі 1. листопада 1918 р.

Тоді інтерновано около 800 стрільців та 35 старшин. Але скоро їх випущено. Старшини, розійшлися широко по Лемківщині, щоб освідомлювати Лемків та інформувати їх про положення, яке тепер панує в східній частині краю.

У Сяноці взяли владу в свої руки Поляки. Загір'я находилося дня 7. листопада 1918 р. в українських руках, допущено до міліції Поляків і жидів. Поляки творили зnikomу меншість (коліярі), а міліцію зорганізували соціальні-демократи.

Вкінці дуже також важні події „Окружного Комісаріату Вислока та Команьчі".

Цей рух на Лемківщині, хоча не приніс сподіваних наслідків, мав цю добру сторону, що вона розрухалася та втратила багато з давнього упередження до української ідеї. Українські стремління та надії з часів великих днів – не пропали на дармо...

Нарід горнеться до української книжки та часопису, якого передше й не видів і не чув.

Це все спричинило, що Лемківщина – мимо православ'я – мимо невідрадних обставин, виходить на чисті води народнього відродження. Цей рух охопив цілу Лемківщину та немає сили, що його здержалаби...

ЗАКАРПАТТЯ В ІСТОРИЧНОМУ СВІТЛІ.

Першу вістку про Закарпаття находимо з 889 р.. коли саме мадяри, відвічним шляхом слідами гунів і аварів (кочівничих, диких племен) примандрували з Азії, перейшли гори Бескиди і розтаборилися з великим трудом – це означає по угорськи: „мунка" (Минкач-Мукачево). По сорокденньому відпочинку здобули столицю долини України (Щенсн Моравські: *Sądcczyzna*, Краків, 1863)) звану Унг. Однак вожд українців, Ляборць протиставився уграм, загинув у битві з уграми над річкою, що її від його імени назвали: Ляборицею (ця назва. задержалася до сьогодні).

Знову про саму передісторичну культуру Закарпаття вказує найновіша (з липня 1935 р.) цінна археологічна нахідка в селі Оноківцях, біля Ужгороду. Там найшли при копанню каналу для електричних проводів в каменоломі двадцять передісторичних посудин. З них тільки п'ять збереглося в цілості. Вони є глиняні та без жадних прикрас. Знавці ствердили, що це похоронні урни, їх вік оцінюють приблизно на чотири або й п'ять тисяч років. Сама нахідка дуже вартісна і взагалі перша цього роду на Закарпатті.

Закарпаття обнимає самі склони Карпат до півдня разом від заходу зі Спішською Землею, Пряшівщиною та властивим Закарпаттям з містом Ужгородом.

Далеко на західній межі українських земель – поміж Польщею й Словаччиною, тягнеться вузьке пасмо гір геть аж до річки Попраду, заселене українцями Лемками. Від головного міста цієї округи – Пряшева називається ціла земля Пряшівською. Тепед вона з головним містом, Кошицями, належить до Східньої Словаччини, в межах

Чехословацької Республіки. В північній частині Пряшівщини, у Східніх Бескидах – в околиці, що має народню назву „Маковиці”, серед дуже гарної місцевости є невеличке місто Бардіїв над річкою Тополею. Разом із Пряшевом це найстарше місто не тільки на Пряшівщині, але на цілій Закарпатській Україні. У давнині, через Бардіїв вів дуже важний торговельний шлях, що лучив Україну й з'окрема Галичину зі Словаччиною, Угорщиною й далі з балканськими слов'янами, Італією (недаром селяни Прелук – Команеччина – найшли при роскопі дороги, старі римські монети) та йншими південно-європейськими краями. Ця дорога йшла з Бардієва через містечко Зборів, Дуклянський просмик на Коросно, Сянік і Перемишль. Крім того було ще кілька менших доріг, що з Галичини сходилися до Бардієва. Через Бардіїв до Галичини привозили з південної й західної Європи не тільки фабричні товари, але також різноманітні мистецькі вироби, книжки, тканини, скло, переважно з німецьких та італійських міст, особливо з Венеції. З України на Угорщину й далі возили головно худобу, футра, олій, сіль. Через це бардіївський шлях мав першорядне значіння в поширюванню південно-європейської культури й мистецтва на Україні.

Ціла Пряшівщина була заселена українцями ще в XI століттю, цебто 900 років тому. Пізніше почали сюди приходити німецькі кольоністи, які осідали, найбільше по містах. Перша відомість про Пряшівщину, з'окрема про Бардіїв заховалася в галицько-волинському літописі з часів татарського погрому в 1241 р. Тоді галицький король Данило, втікаючи перед татарами „йшов із Угорщини до Польщі на Бардіїв”.

Саме місто чи пак оселя було вже з початку XIII. століття; бардіївська залізіста мінеральна вода, чи як селяни називають „квасна вода”, помічна на різні хвороби, була відома вже в XIII. ст. а в другій половині XVII. ст. воду вже розвозили у пляшках. Були там також у старовину копальні золота й срібла. Вони існували в XIV-XV. ст., але через часті напади та війни згодом були закинені – кращі поклади відкрили в Срібній Землі. Тепер свідчить про них лише назва села Золоте (Золоте село, поле).

Найнеспокійніші часи для Пряшівщини припадають на XV. ст., коли тут постійно велися війни між угорськими та польськими королями. В роках 1393-1414 володарем Маковиці був подільський князь Федір Коріятович, що прийшов на Закарпатську Україну з Камянця Подільського. Під кінець XVI. ст. і до року 1601. Маковиця була власністю волинського князя Івана Острозького, старшого сина знаменитого Константина Острозького. Коло Бардієва зберігся навіть пам'ятник, побудований Іваном Острозьким у 1590. році. Одначе найвища влада над Пряшівщиною все спочивала в руках угорського короля та угорської шляхти, для яких була байдужа доля чужого їм населення. Кращі часи настали лише тоді, як краєм володів повстанець Степан Бочкай (1604--1606), що „забезпечував населенню свободу релігії й обмежував сваволу королів чужої народности”. Те саме підтверджували семигородські князі Ракоції, що володіли Пряшівщиною продовж цілого XVII. століття. Як відомо, Юрій Ракоцій (старший) вів переговори з гетьманом Богданом Хмельницьким і заключив із ним союз проти Польщі, також Юрій Ракоцій II. (молодший) у цій справі ходив походом до Галичини, де тоді перебували козацькі війська. Багато витерпіло населення Пряшівщини в 1820 р., в часі переходу московського війська, а в друге в роках 1848--1849, коли Москалі йшли допомагати австрійській короні проти угорського революційного руху та вкінці підчас останньої війни в 1914-16 роках. В 1916 р. прилучено ціле Закарпаття до Чехословацької Республіки та в Пряшівщині знову настало вільніше життя.

Коли вже мова про Закарпаття, наведемо в закінченні коротко про українські

землі по той бік Карпат, на самих гірських схилах, що висовується в мадярський низ. Це наше стародавнє Закарпаття. Наші предки, Лемки, у давній давнині заняли полудневі стоки Карпат, розбрилися ген – по українській низині та семигородській високорівні. Згодом витиснули їх відтіля волохи та мадяри, але з VI. століття починаючи, займають українці всю пісковикову смугу Карпат, від Попраду по Золоту Бистрицю.

І Київська і Галицько-Володимирська Держава розтягала свою владу й на Закарпаття, що звалось тоді коротко – Країною. В XIV. віці поширили українські князі межі Країни в глибину мадярської території, але з упадком Галицько-Волинської Держави, підпало Закарпаття під мадярську владу.

Ці землі, від найдавніших часів, в жорстокий спосіб використовувані, населення не може обігнатися від безнастанних драчок, тож заєдно маємо народні повстання на Закарпатті. Першим було державне повстання Петра Петровича, між 1310 та 1321 р.; відтак повстання кметів проти магнатів в 1336 році; – повстання „куруців" під проводом Юрія Довжі проти шляхти в 1514 р. Здавив його Іван Заполій варварськими звірствами і жорстокостями. Довжу спалено – на пострах – живцем, 70 тисяч селян убито і 50 сіл спалено.

Черговим було повстання Івана Цісаря в 1631 р. проти панів на Потиссі; повстання Земплищини в 1687 р. – Раківця в 1703-1708 р. – опришків зі Земплещині в 1831 році, що дало тему до написання пісні:

„Над Татров са бліска".

Останнім було криваве повстання в межиляборецькій окрузі, що почалося весною 1935 р., зі села Чертижнього і Габури.

Причиною тих свіх повстань було, або невдоволення закарпатських Лемків та їх безвихідне положення, або – як це мало місце весною 1935 р. – рішачим у повстанні був національно-політичний момент. – „Ми хочемо тільки своє і домагаємось прилучення до матірнього пня" – ось боляк, що від віків червить закарпатського Лемка.

Забутою своїми була до часу революції в Австро Угорщині вітка українського народу на Закарпатті.

Здавалося, що вона утоне в мадярському морі; її інтелігенція або мадярофільська, або москофільська, зовсім не працювала над національним освідомленням, та політичним і культурним видвиженням свого народу. Що більше! Від 1849 до 1918 р. не цікавилася долею своїх закарпатських братів політична репрезентація української землі й Буковини, цього безперечного українського Піємонту до часу великої російської революції в 1917 р. (Др. М. Андрусак: Гомін української державности й соборности на Закарпатті).

Самі українські галицько-буковинські політики, думаючи від початку світової війни про незалежну Україну, сепарували себе від свого закарпатського „найменшого брата". Боялися видвинути жадання „Головної Української-Руської Ради" у Львові та угорських Українців з 1849 р.

В 1849 р. вислали закарпатські українці до Львова свого делегата, що отверто заявив перед галицькими політиками з Головної Ради ось що: „Угорські Українці бажають, щоб від Угорщини були відділені й як у політичнім так й адміністраційнім згляді були прилучені до української частини Галичини". Вони боялися цим оскорбити цісаря, і мадярів – цих найбільших катів і вішателів нашого народу.

У вступній статті часопису *Ukrb́nia – Ukrb́n-Magyar karcsolatok sremlije* (Україна, огляд українсько-мадярських відносин), що почав виходити з початком 1916 р. в

Будапешті, зазначено, що „під Україною треба розуміти ту область, яку обіймає українське населення по другім боці південно-східніх Карпат, у Галичині, на Буковині та в південній частині російського(?) низу". „Ukrbnia " підчеркувала, що Мадяр „ніколи не зараховує сюди тих греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східніх комітатах, і що він ніколи не утотожнює їх з українцями, отже виключає їх зовсім з поняття Українці". (Д. Дорошенко: Угорська Україна. Прага 1919, (ст. 26-27).) Для відділення Закарпаття від Українців запровадив угорський уряд в часі світової війни латинку.

Серед таких обставин застав закарпатських українців розвал австро-угорської „тюрми народів". Будувannya української держави на Придніпрянщині й в Галичині не остало без впливу й на Закарпаття, як про це довідуємося з виданої ще в 1924 р. Видавництвом „Нова Громада" у Відні – книжки Ортоскопа: „Державні змагання Прикарпатської України".

ЗАКІНЧЕННЯ.

У доповненню географічно-історичного начерку Карпатських Земель, як також для позиточного виказання нашого минулого – щоб ми не оставили заодно іграшкою в невідповідних та необізнаних руках – приглянемося коротко на важніші місцевості, що знаходяться на просторі цілих Карпат.

Звернім увагу на хребет Карпат і на околиці, що межують безпосередно з цим хребтом, та тут бачимо велику подібність й рівність географічних назвищ наших осель і місцевостей.

Між джерелами Сяну й Унга лежить Ужок; (Др. І. Шараневич: Указатець до Картини земель перед й за Карпатами. Львів 1869) поміж Солинкою та Сяном – майже на хребті Ростока, річкою Широкою (Черока) сходимо до Старині, рікою Ропою від Висової на північ і то по правій стороні тої ріки доходимо до оселі Пантна, що лежить на підніжжю між горою Дзямарою та Магурою. Тут на річці Ропі, оселі Усте Руське, Ропиця Руська свідчать, що так далеко сягало українське населення та над Ропою межувало з окремим народом під оглядом його мови та політичною приналежністю. Подібні оселі Руська Поляна – між джерелами Солинки та Широкої – дальше Руський путь поміж джерелами Ляторчи та Любогірки – руський діл між Черемошем і Визом вказують на це, що Галицька Українська Земля межувала з неукраїнськими землями. (Замітки з історичних джерел подаємо на це, щоб кожний читач знав, що історія – це святина правди) Не меншу вагу треба привязувати до „урочищ" в горах Карпатах, що вказують на походи татар і других кочівничих народів через Карпати, саме: Татари, Козариська на захід від Татрів недалеко Дунайця й Раби, Татарівки в горах між Опором і Свічею (ріки на Бойківщині), Татарів над Прутом (Прутцем) і Печеніжин по правій стороні Прута (Гуцульщина), Татарка річка вливається до Сучави, Татарка річка до Бистриці вище Цісної, Тартура урочисько і Татура поляна по лівому березі річки Цісної. Подібно як урочиська мають історичне значіння, так само назвища осель Пантна (Пута), по обох сторонах Карпат, вказують на старинні пути, що на них названа оселя находилася. Саме: Пантна на пути з Угорщини здовж ріки Ропи, поперек її східніх приток між горою Магурою та Дзямарою, Путиля й Усте Путиля над притокою Черемоша, Путна на горах і вододілі між Бистрицею та Молдавою, де впливає Путна, притока Молдави.

З самих вершків гір Бескида впливає ріка Сян, Дністер, Стрий та Тиса – зглядно

протиположені цим рікам притоки Тиси. (Польський історик Длугош пише: що на вершку Бескида стояв камінний граничний стовп з українським написом, поставлений кн. Львом, та означував в другій половині XV. століття границі між Угорщиною та українськими землями) При цій горі, недалеко джерел Сяну і Дністра, що беруть початки в тих самих дубових лісах, стояла кріпость або город Собинь. І це наводить на такий самий город побіч джерел Прута – недалеко Чорної Гори – прозваний Городок і Манастир. Це вказує, що на пути з Угорщини до Галичини стояли монастирі, в яких відпочивали в часі подорожей українські князі. І так бачимо короля Андрея на чолі свого війська, у переході через гори та на відпочинку в монастирі в Леле сові. Також находимо князя Данила в дорозі з Угор до Українських Земель – в монастирі св. Богородиці в Синевідську на нічлігу (Бойківщина). Дальше урочища Городок і Манастир побіч джерел Прута, де Чорна Гора відмежовує джерела Прута і Тиси; дальше урочище Замчище над Прутом, коло Делятина, Княждвір по правій стороні Прута; над Сяном оселя Городок і Монастирець коло Ліська; на лівій стороні, недалеко гирла Сяну до Висли Гроджиско, над рікою Верещицею місто Городок (Ягайльонський), що тудю веде дорога зі Львова до Перемишля.

В Галичині находимо містечко Загіря, коло Сянока і Загіря, коло Залізців; оселю Мочари, коло Долішніх Устрик і Мочари біля Риманова; гору Маківку в селі Синів біля Риманова; Романове Село в Збаражчині; село Мощаниця пов. Здолбунів (Волиць) і село Мощанець біля Яслиськ (Сяніччина); – село Чертеж к. Журавна і Чертеж коло Сянока та Чертижне на Закарпаттю; село Ясель к. Яслиськ, Ясінь к. Устрик Долішн., Ясінка масьова і стецьова к. Турки, Ясениця сівчинська к. Бірчи, Ясунка к. Горлиць й Ясьонка к. Дуклі; таких і подібних сіл і місцевостей можна би сотки наводити.

Між Любачівкою і Ратою лежав у XV. століттю город Потилич. Сильна кріпость цього города находилася на вершку тих гір, але про дійсність цієї кріпости вже в XV. ст. лише передання заховалася. На горах коло Підгорець, на вододілі Буга й Стира находяться окопи давньої кріпости Плісниська. Над горішнім Стиром, поміж Стиром і Бугом і на притоках Буга, коло Оглядова лежить Монастирок і Підмонастирок; дальше на сході поміж Іквою та Серетом – Збручем находиться Вишгородок. В углі – закутині між рікою Дубно і Дністер стояла за часів короля Данила стариння деравляна церква. На тому місці князь Лев дозволив будувати в 1292 р. величаву камінну церкву з вежею, та вона вже в 1295 р. була готова. Князь Лев полюбив це місце в монастирі св. Спаса й останні роки свого життя тут перебував. Одначе сьогодні лише сліди вказують на давній монастир і церкву. На право від Старого Самбора находиться монастирець Созань. Всі ті монастирі, вивіновані князем Львом у поля, ліси та ріжні ужитки, служили в XV. століттю до удержання Перемиського Єпископства. Одначе, від часу як латинники прийняли, – на основі дару в Медиці 1412 р. польського короля Ягайла – катедральну церкву св. Івана Предтечи, переселилися Перемиські Єпископи до Самбора і відтак звалися Самбірськими і Сяніцькими Владиками. Отже ще за життя Ягайла, бо вже в 1422 р. Перемиські Єпископи і крилошани перебувають в Самборі.

Врешті в XV. і XVI. століттю, як польське правительство зажадало від греко – католицьких Церков правних доказів їх посіlostей та земних маєтностей – предложено грамоти Льва, історично доказані та правдиві, що наглядно виказують і доказують майно української греко-католицької Перемиської Єпископії. Ці грамоти підпорядковують монастир Созань і Лаврів – Спаському монастиреві, та майно і доходи тих монастирів віддають ігуменам монастирів і Єпископам, що називають себе Самбірськими, Сяніцькими і Перемиськими; (безперечно, тут треба розуміти одного

Епископа, що досі зветься Перемиським, Самбірським і Сяніцьким Епископом).

Дальше у підніжжя Карпат бачимо Монастирець – проти гирла Верещиці, Монастир і Монастирська Лука по лівій стороні Дністра нижче Коропця, над річкою Ратою в долині стояв монастир св. Петра, що про його ще сьогодні переказує місцеве населення; та Монастирець біля гирла ріки Свічи (Бойківщини).

Слідом істориків находимо Пятки, коло Ропиць в 1268 р., як місце воєн між Україною й Польщею, де Галицька Держава сходилася з неукраїнськими землями, або щонайменше зі землями, що до йншого народа і держави належали.

Назвища осель Ростока і Росток бачимо в Галичині – і то від Санча аж по Кути (Гуцульщина); отож ще один доказ, що в горах – цебто у Карпатах і на Лемківщині жили такі самі люди, що й на других українських землях, та що від найдавніших часів Український Нарід був між собою в тісному звязку, без огляду на деякі мовні різниці відносно самої говірки чи лемківської чи бойківської, або хочби гуцульської – як також без огляду чи в горах, чи на долах, або таки на Поділлю й Покутті, бо ці всі вітки разом творили та творять великий Український Нарід.

Назвищам Росток відповідають назвища осель: Розлуче, коло Турки – Розлучки коло Долини, Розділе коло Горлиць і Бохні. Дуже часто повторюються назвища: Завада, Завадка (26 осель), між цими Завадка Риманівська, Завадка Морохівська, Завадка к. Борині, Завадка к. Вільшаниці, Завадів, Завадівка (7 осель), Завале, Завалів (4 оселі) – Перекіп коло Мельца, Перекопана коло Снятина (Покуття), Прусик к. Сянока – вказують на штучні перекопи в цих місцях. Крім цих часто повторюються оселі: Старе Село, Старе Місто, Старина, Сторожа, Сторожівка, Новесело, Новемісто, Новавесь, Воля, Вілька (Вулька), Кут – по части як присілки. Назвище осель „Воля” в українській частині Галичини – рівнозначне з частим прізвищам присілків „Посади”. Натомість назвище оселі „Дивін” коло Бохні, Звенигород (3), Білобожниця (коло Чорткова-Поділля) вказують на походження з часів передхристиянських. На цьому закінчаємо цей короткий географічний начерк з цим, що його навели ми, щоб виказати, що українське знам'я в Карпатах лишилося в цілості з цих і давніх часів та в цілості задержалося до сучасної пори, та, що ще в давнині був такий один чинник, що спричинював цю схожість, подobenство і тотожність наведених місцевостей.

Та – цим чинником не міг бути ніхто йнший, лише великий Український Нарід – і хоч він передержав багато різних політичних перемін, одначе не змінив ані свого місця побуту ані навіть характеру місцевостей, бо-ж Український Нарід – чи це буде окремо як його невідрубна частина Лемко – чи Бойко – чи Гуцул – тісно прив'язаний до своєї землі, з'окрема до українських – з діда прадіда Карпат.